LATİN AMERİKA'DA ASKERİ DİKTATÖRLÜK VE KADIN

Cynthia Enloe,
Jennifer G. Sehirmer,
Ximena Bunster,
Marjorie Agosin,
Rita Arditti

Derleyen:
Ümit CİZRE, Serpil ÜŞÜR

belge yayınları

BELGE YAYINLARI : 78
LATİN AMERİKA'DA ASKERİ DİKTATÖRLÜK VE KADIN

Latin Amerika'yı 70'li yıllarda kaplayan askeri diktatörlükler dalgası, beraberinde yoğun insan hakları ihlâllerini, işkence ve kayıplar olayını da getirdi. Bu ihlâllerin sergilenmesini en ağır koşullar altında gerçekleştiren insan hakları hareketi bünyesinde, tutuklu ve kayıpların aileleri, ve özellikle de kadınlar önemli bir yer tuttu. Arjantin'de **Mayıs Alanı Anneleri** hareketi, tüm dünyada bir sembol oldu. Elinizdeki derleme Latin Amerika'daki direnişin farklı ve önemli boyutuna ışık tutuyor.

BELGE YAYINLARI : 78
Birinci Baskı : Aralık 1989

Türkçesi : **Alev Özkazanç, Leyla Keskiner,**
Hatice Deniz Yükçeker, Elçin Şahin,
Kenan Özbay

LATİN AMERİKA'DA ASKERİ DİKTATÖRLÜK VE KADIN/
Dizgi - Baskı: Yaylacık Matbaası / Kapak: PANO Grafik/
Orhan Ofset / **BELGE/ULUSLARARASI YAYINCILIK TİC. LTD. ŞRK.** / Binbirdirek İşhanı No: 15 Zemin Kat SULTANAHMET-İSTANBUL

Cynthia Enloe, Jennifer G. Schirmer,
Ximena Bunster, Marjorie Agosin
Rita Arditti

LATİN AMERİKA'DA ASKERİ DİKTATÖRLÜK VE KADIN

belge
yayınları

Derleyen:
Ümit CİZRE, Serpil ÜŞÜR

ÖNSÖZ

Bu derlemenin çıkış noktası Lâtin Amerika'da 1970'li yıllarda iş başına gelmiş olan askeri yönetimlerdir. Varmak istediği nokta ise bu yönetimlerin resmi bir devlet politikasına dönüştürdüğü «adam kaçırma-kaybetme» eyleminin etki ve tepki alanını oluşturan örgütlü kadın hareketlerinin açıklanmasıdır. Açıktır ki askeri müdahaleler ve yönetimler ve bir devlet politikası olarak şiddet ve baskının çeşitli biçimleri, Lâtin Amerika'da yaygın ve olağan olgulardır. On-dokuzuncu yüzyılın ilk çeyreğinde, bağımsızlığın hemen sonrasında, diktatör generallerin gerçekleştirdiği darbelerle sarsılan Lâtin Amerika 1930'larda da, popülist sivil iktidarları iş başına yerleştiren reformist generallerin askeri darbelerine sahne oluyordu. 1960'lı yılların askeri müdahaleler dizisi (1964'te Brezilya'da, 1966'da Arjantin'de, 1968'de Peru'da, 1971'de Bolivya'da) ise gerek oluşma koşulları ve kadroları, gerekse öngördüğü toplumsal, iktisadi ve siyasal model açısından daha öncekilerden ve daha sonra gelecek yeni dalga darbelerden farklı bir tipolojiyi oluşturuyordu. Gerçekten de 1970'li yılların ortalarından başlayarak bu yeni dalga geliyor ve 1973'te Şili ve Uruguay'ı, 1976'da da Arjantin'i etkisi altına alıyordu.

Bu son evrenin askeri yönetimleri, derlememiz açısından iki yönlü bir anlam ve önem taşıyorlar. Herşeyden önce görülmemiş ölçüde baskıcıdırlar: fiili ve potansiyel muhalefet odaklarına acımasız bir saldırıyı sistematikleştirmektedirler. Bunun bir sonucu olarak da kıtada askeri rejim-karşıtı yepyeni bir direnme ve muhalefet biçim ve kadrosunun belirmesine yol açmışlardır: salt kadınlardan oluşan örgütlerin başlatıp geliştirdiği bir muhalefet. İşte derlememiz, bu birbiriyle ilişkili iki konuyu gündeme getirmeyi ve açıklamayı amaçlamaktadır.

Baskıcılık boyutunun aldığı yeni biçimlere geçmeden önce nedenleri üzerinde çok genel olarak biraz duralım. Olayın kökeninde 1970'li yıllarda Lâtin Amerika'da uluslararası bağlamda iç ve dış koşulların değişmiş olması yatmaktadır. Bununla şunu söylemek istiyoruz: her askeri müdahale ve yönetim o ülkenin kendi iç ve dış koşullarının o anki birleşiminin ürettiği bir «bunalım»a cevaptır. Koşullar değiştikçe bunalımın niteliği ve dolayısıyla askeri yönetimlerin verdikleri cevap modeli de değişmektedir. Bu modeller iktisadi, siyasal ve toplumsal düzeyleri içerir ve kullandıkları baskı ögesi farklı ölçülerdedir. Bir örnekle açıklayalım: 1960'lı yılların askeri darbeleri oluştukları bunalım koşullarına cevap olarak belirli bir gelişme modeli ve ona koşut bir devlet anlayışını yürürlüğe koydular[1]*: genelde iç piyasaya ve yerli sanayilerin korunmasına yönelik bir sermaye birikimi modeline yöneldiler. Devletin ve bürokrasinin tüm gücüyle ekonomiye aktif bir biçimde müdahalesini öngördüler. Çalışan sınıfların kurdukları örgütlerin siyasal sisteme devlet güdümünde ve denetiminde katılımını (ülkeden ülkeye farklılıklar göstermesine rağmen) kabullendiler. Bu katılım yoluyla onları güçsüzleştirip oyun dışı bırakmayı amaçladılar. 1970'lerin Arjantin, Şili ve Uruguay'ında ise daha yoğun bir bunalıma cevap olarak yeni sağ muhafazakâr-otoriter politikalar gündemdedir: serbest piyasaya yönelinmiştir: yerli sanayiler uluslararası rekabete açılmış ve bu nedenle anti-enflasyonist istikrar politikaları önem kazanmıştır. Bütün bu politikaların doğal bir ön koşulu olarak da örgütlü ça-*

1 Bu dönem askeri yönetimlerinin öngördüğü devlet yapısı ve gelişme modelinin en yaygın tartışılan kuramsal açıklaması, Arjantin'li sosyal bilimci Guillermo O'Donnell'a aittir. Bürokratik Otoriter Devlet Tezi olarak bilinen bu açıklama ile ilgilenenler ilk aşamada O'Donnell'ın 1973'te yayımlanan **Modernization and Bureaucratic Authoritarianism: Studies in South America,** Berkeley, University of California, kitabına bakabilirler.

lışan kesim siyasal sistemden dışlanmaktadır[2].

Bu son çizginin izdüşümü, artık «kirli bir savaş»a dönüşen yeni ve daha etkili «baskı göstergeleridir». Gerçekten de muhalif örgüt liderlerine, sıradan üyelerine, aydınlara, öğrencilere, kısacası tüm muhalif görünümlülere yöneltilen baskı eylemleri sistematikleştirilmiş, yoğunlaştırılmış ve resmi bir devlet politikasına dönüştürmüştür. Bu dönemin en çarpıcı baskı yöntemi «adam kaçırıp-kaybetme», göstergesi ise «kayıp»ların (desaparecidas) sayısıdır. Devletin açık ve gizli güvenlik birimlerince binlerce insan kaçırılmış ve kendilerinden günümüze dek bir daha haber alınamamıştır.

Şimdi sayısal verilere kısaca bir göz atalım:

1976-1983 arasında Arjantin'de 8960, 1973-1984 arası Uruguay'da 26, Şili için açık istatistikler olmamasına rağmen Şili İnsan Hakları Komisyonuna göre 1973-1983 yılları itibariyle 1600 ile 2500 arası[3]*. Arjantin'de sözü edilen dönemde sürdürülen «kirli savaş» öylesine kirlidir ki, bazı belirsiz kaybolmaların faturası da eklendiğinde yukarıdaki sayının iki hatta üç katına yani 15.000 ile 30.000'e yükseleceği iddia edilmektedir*[4]*. Bu kaynaklara göre Arjantin'li kayıpların*

---

2 Şili, Arjantin ve Uruguay'ın 1970'li yıllarda geçirdikleri askeri yönetim deneyimlerinin ortak noktalarından yola çıkarak öncekilerden farklı bir model kurma çabalarına son örnek olarak şu iki eser belirtilebilir: Hector Schamis, **From Bureaucratic Authoritarianism to Neoconservatism: Reassessing the Military Regimes on the Southern Cone in the 1970's,** Columbia University, the Institute of Latin America and Iberian Studies, Papers on Latin America no. 4, 1988; ve John Sheenan, **Patterns of Development in L. America, Poverty, Repression, and Economic Strategy,** Princeton, Princeton University Press, 1987.

3 Alfred Stepan, **Rethinking on the Military,** Princeton, Princeton University Press, 1988, s. 70.

4 **America's Watch, The State Department Misinforms: A Study of Accounting for the Disappeared in Argentina, 4 (1983).**

yüzde 30 ile 40'ı kadın olup, bunların yüzde 10'u hamiledir. Arjantin ve Şili dışında derlememizde atıfta bulunulan diğer bir ülke olan Guatemala'da ise 1966'dan bu yana son 30 yılda kayıpların sayısı 38.000'i, tüm Lâtin Amerika'da ise 90.000'i bulmuştur[5]*. Uruguay'ın askeri yönetimi «adam kaçırıp-kaybetme» yerine tutuklama yöntemini benimsediği, Brezilya ise 1964'de işbaşına gelen eski devre askeri yönetiminin daha az baskıcı siyasal reçetelerini uygulamaya devam ettiği için kayıp sayıları (125) düşük bir düzeyde kalmıştır. Bu durumda Uruguay rejiminin daha az baskıcı olduğunu söylemek zordur.*

Bir bütün olarak «kirli savaş» yöntemlerinin siyaset bilimi açısından ayrıntılı bir incelemesi yapılabilir. Bu yöntemlerin, Lâtin Amerika Ordularında iç bölücülere yönelik olarak egemenliğini sürdüren «ulusal güvenlik» öğretisinin bir ürünü olduğu kadar, aynı zamanda onu etkileyen bir değişken olduğu ileri sürülebilir. Bu yöntemlerin toplumun belleğinin sansürü ve toplumun kendisinin tümden militarizasyonu anlamına geldiği de tartışılabilir. Yeni bir gelişme ve «büyüme» modelinin siyasal ve toplumsal koşullarının bu yolla oluşturulduğu, insana korku ve dehşet saçarak fiili ve olası muhalefetin susturulduğu da eklenebilir. Ancak biz gözlerimizi tüm bu uygulamaların kadınlar üzerindeki etkilerine ve oluşturulan örgütsel tepkilere çevireceğiz. Bunu yapmamızın nedeni kişisel bir konu tercihi olduğu kadar nesnel bir gerçekten yola çıkabilme olanağımızdır. 1970'li yılların sonlarından başlayarak Arjantin, Şili ve Guatemala'da kadınlar özgün bir amaç etrafında birleşerek biraraya geldiler, örgütlendiler. Kayıp eşlerinin ve çocuklarının başlarına gelenleri öğrenmek, yaşıyorlarsa ve gözal-

---

5 Charles Gillespie, «Uruguay's Transition from Collegial Military-Technocratic Rule», Guillermo O'Donnell et. al. (eds), **Transitions from Authoritarian Rule - Latin America**, The Johns Hopkins University Press, 1986, s. 173-195.

tında iseler mahkemeye çıkarılmalarını sağlamak, değillerse resmen «ölmüş» ilan ettirerek sorumlularından hesap sormak talepleriyle siyaset sahnesine çıkıverdiler. Askeri yönetimlerin kuş uçurtmadığı ve tüm nüfusun sindirildiği derin bir umutsuzluk ve korku ortamında salt kadınlardan oluşan bu örgütler ve oluşturdukları eylemler, bu yönetimlerin korkulu rüyası haline dönüştüler. Bu rejimlerin zaten kuşkulu olan meşruluk temellerini fırtına gibi sarstılar. Zorlu bir savaşım verdiler, yaşamlarını tehlikeye attılar; «kayıp»ları hem ulusal gündemde tutmaya, hem de uluslararası kamuoyunun desteğini sağlamaya çalıştılar. Gösteriler düzenlediler, toplu dilekçeler sundular, evlerde ve kiliselerde toplandılar. Ne olmuştu da çoğu kendi halinde, toplum, devlet ve kilise katında sürdürülen cinsiyetçi toplumsallaşmanın ve dolayısıyla analık ve ev kadınlığı dünyalarının tutsağı olan bu kadınlar, kendileri için o zamana kadar kapalı olan kamu alanına ve siyasetin tam ortasına düşüvermişlerdi? Örgütlenmelerinin ve eylemlerinin dinamiklerini belirleyen ana etmenler nelerdi? Kim olarak ve kim için yaşamlarını tehlikeye atmışlardı? Ne değişmişti? Gerçekten özerk bir siyasal güç sahibi mi olmuşlardı? Eğer öyleyse toplumda nelerin dönüşümünün temellerini atıyorlardı? İşte bu derlemede sunulan makaleler tüm sorulara cevap arayışları niteliğindedir.

Önce şu noktayı açıkça belirtmekte yarar var. Salt kadınlardan oluşan bu direniş hareketlerinin belirleyicileri arasında «anti-militarist», «barışsever», «şiddet karşıtı» bir evrensel kadın doğası ya da kimliği yer almıyor. Aksine, bu hareketler askeri yönetimlerin tamı tamına bu balon kavramlara yaslanmış olduğu gerçeğini doğruluyor, gözler önüne bir kez daha seriyor.

Olay şudur: gelişmiş ve gelişmekte olan dünya ülkelerinin tamamına yakınında, cinsiyete dayalı işbölümünün toplumsal koşulları devlet katında, en «erkekçe yöntemler»le, cinsiyetçi ideolojiler ve toplum-

sallaşma yollarıyla gerçekleştiriliyor. Geleneksel bir kadın kimliğini besleyen mitoslar, doyumlar, algılayışlar, ihtiyaçlar yerleştiriliyor. Lâtin Amerika toplumlarında da erkeklere karşı bu eşitsiz ve edilgin kadın benliği katolik kilisesinin tutucu imajlarının da yardımıyla (Bakire Meryem, madre de familia, merianismo gibi) anneliği ve aileyi yücelterek kadını kutsal ev içine hapsediyor, üretim alanından siyasal sistemden uzaklaştırıyor, marjinal bir konuma itiyor. Toplumdaki meşruluk temelleri demokratik sivil yönetimlerden daha tartışmalı ve sallantıda olan baskıcı askeri rejimler ise toplumu zora dayanarak yapılandırırken kadına ve aileye ilişkin bu «ezik», «edilgen», «barıştan yana», «uysal», «depolitize» norm ve kalıpları daha yoğun ve daha ustalıklı bir biçimde kullanıyor ve rejime destek gücü sağlıyorlar. Ximena Bunster'in «Hepimizin İçinde Varolan Küçük Naziye Dikkat: Askerileştirilmiş Şili'de Kadınların Eylemliliği ve Eylemsizleştirilmesi» makalesinde görüldüğü gibi Pinochet rejimi bu imajları cuntanın yanında, bayan Pinochet'in liderliğinde harekete bile geçirebiliyor.

Bu geleneksel asimetrik cinsler arası ilişki şemasının öbür yüzünde Lâtin Kültürünün yerleşik bir erkek doğası ve kimliği de var: maçoluk (machismo). Bu kavrama atfedilen değerler kadına atfedilen niteliklerin abartılı bir biçimde tam tersini içeriyor. Maço erkekler saldırgan, muhafazakâr doğrultuda siyasallaşmış, kamu alanında tek erk sahibi, adeta «horozlaşmış» bir erkeklik statüsündedirler, o toplumun imtiyazlı bireyleridirler.

Baskıcı yönetimlerin şişirerek pompaladığı kavram ve mitoslarla yeniden-üretim alanındaki, yani ev içindeki rol ve konumlarını iyice hazmetmiş, bellemiş, hiç de anti-militarist ve askeri yönetim karşıtı olmadığını gördüğümüz bu kadınları harekete geçiren etmenler nelerdir? Bu sorunun cevabı askeri yönetimlerin bizzat kendi elleriyle yerleştirdikleri çelişkilerdir. Bu çelişkilerden birincisinin maddi temelleri, baş-

ta «kaybolma» olmak üzere rejim karşıtı erkeklerin «sürgün» ve «tutuklama» nedeniyle haneden çekilip alınmaları, geride kalan erkek bireylerin de ekmek paralarından olmamak için sinip susmaları, yani bir anlamda toplumsal olarak yok olmaları ile atılmıştır. Birlik ve bütünlüğü, dirliği zedelenen «kutsal aile»nin kadın bireyleri, geleneksel olarak hazır oldukları bir kimlik ve rol çerçevesinde ve bu kavramlar için harekete geçmektedirler: militarist söylemin baştacı ettiği 'analık' ve «eşlik», oğulların, kızların ve kocaların haneden koparılıp alınmalarıyla ayaklar altına alınmıştır. İşte bu analar ve eşler, yine bu kimlikleri aracılığıyla ve onlara dayanarak çocuklarını ve eşlerini hastanelerde, karakollarda, mezarlıklarda, morglarda aramak yerine, kamuya açık mekânlarda, topluca kurdukları örgütleriyle sorumlulardan hesap sorma yöntemine başvurmuş, adeta rejime başkaldırmışlardır.

Çelişkilerden ikincisi, derlemede yer alan yine Ximena Bunster'in «Kadın Siyasal Tutuklulara Uygulanan İşkence: Kadınların Cinsel Köleleşmesine İlişkin Bir İnceleme» makalesinde açıkça sergilenmekte. Kaçan ya da işkence sırasında itirafta bulunmayan erkek siyasal tutukluların kadın yakınları, yani kimliğini bir erkekle olan ilişkilerinden türeten kadınlar ve bunun yanısıra siyasallaşmış bir başka grup kadın, ilkinde erkeklerini konuşturmak, ikinci grupta ise bu kadınların rejim karşıtı doğrultuda siyasallaşmayı bir yana bırakarak geleneksel eviçi rollerine geri çekilmelerini sağlamak amacıyla işkenceye tabi tutulmaktadırlar. Her iki durumda da askeri yönetimlerin işkenceci birimleri o çok dayandıkları kadın kimliği ile çelişkili bir biçimde oynamışlardır. Cinsel işkence yapmış, bu kadınların benliğinin ayrılmaz bir parçası olan cinsel kimliklerini aşağılamış, yıkmış ve evlerine dönme olanaklarını tümden yok etmişlerdir. Böylesine bir cezalandırma aşamasından geçen kadınların pek çoğu Lâtin Amerika'da insan hakları derneklerinin doğal tabanını oluşturmaktadırlar.

Kadınların ve kurdukları örgütlerin baskıcı askeri rejimlerde soyundukları bu yeni rol, onlara otoriter bir askeri yönetim sisteminden demokratik sivil bir siyasal sisteme geçişi sağlama ve onu yaşatma anlamına demokratik bir siyasal kültür ve siyasallaşma sağlamış mıdır? Bunun yanısıra bu kadınların çağdaş «feminist» kuramın ve pratiğinin taşıyıcılarına dönüşmeleri, yeni toplumda kendileri için eşitlikçi bir konum talep etme olanağına kavuşmaları mümkün müdür? İlk akla gelen olumlu potansiyel bu kadınların geleneksel kadınlık kimliğine ve rolüne ilişkin tutucu devlet ve kilise söylemine siyasal bir içerik kazandırarak siyasallaşmış olmalarıdır. Bu siyasallaşma beraberinde getirdiği örgütleşme olgusu ile birlikte alındığında «bilinç» düzeyinden «eylem» düzeyine atlamış, baskıcı rejimin en önemli kurumu olan orduya, rejimin güdümündeki diğer kurum ve kuruluşlara kafa tutabilmiştir.

Bu noktada sorgulanması gereken, bu siyasallaşmanın yönü ve içeriğidir. Açıktır ki bu kadınların çoğu, başlangıçta ne liberal çoğulcu demokratik hak ve özgürlüklerden ne de sol doğrultuda köktenci bir toplumsal değişimden yana olmak anlamında siyasaldılar. Feminist hiç değildiler: Arjantin'li Plaza de Mayo anneleri «biz anneyiz, kadın değiliz» diyorlardı. Yaşamlarında siyasete bulaşmamış, bulaştırılmamış, rejime muhalefeti ve sokaklarda örgütlü gösteriler yapmayı akıllarının ucundan bile geçirmemişlerdi. Düzenden yana, muhafazakâr ve gelenekçi ve depolitize bu kesimlerin geçmiş siyasal kimlikleri ile daha sonraki siyasallaşmalarının yönü arasında birebir bir ilişki kurmak çok anlamlı olmayacaktır. Bunun en temel nedeni bu kadınların siyasal tutuculuğunun bilinçli bir siyasal tercihten kaynaklanmamasıdır. Yaşamlarını derinden etkileyen rejim kaynaklı «kaybolma» olaylarının, başka bir dizi toplumsal yapı ve ilişkilerin de yardımıyla yerleşik siyasal kültürlerini zorlayacağını ve bu kadınları salt anne ve eş konumundan «bağım-

sız siyasal tercihli vatandaş»lara ve «kadınlık» bilinç ve pratiğine inanan bireylere dönüştürebileceğine inanmak gerekmektedir.

Bu umudun gerçekleşme derecesi bir ölçüde de somut ve özgün tarihsel koşullara bağlı görünmektedir. Marjorie Agosin'in «Şili'li Kadınlar, Politika ve Toplum: 1971 - 1984» makalesi bunun bir doğrulanması niteliğinde. Şili'de askeri cuntaya karşı oluşan en önemli örgütlü direniş hareketi, kumaş kırpıntılarını birleştirerek tablo ve yastık yapan kırpıntı ustalarının (arpilleristas) çevresinde oluşmuştur. Evlerinden zorla alınarak kayıplara karışan yakınlarını, simgeleme yolunda, bu tablo ve yastıklara (arpilleras) yerleştiren bu kadınlar, kadınsı bir uğraş olan dikiş ve nakış işinden, cunta karşıtı yepyeni bir siyasal ifade ve eylem biçimi yaratmışlardır. Kırpıntı el işleri, onu yaratan kadınlar için çok boyutlu değişim olanakları sunmaktadır, ancak Şili'nin erken başlayan sınıflaşma sürecinin ve demokratik geleneğinin de bu konuda olumlu katkıları vardır. Agosin'e göre bu kadınlar ağırlıklı olarak işçi sınıfı kadınlarından oluşmuşlardır. Kırpıntı yastıklar yolu ile, cuntanın iktisadi açmazlarından biri olan işsizlik ve kayıp erkek yakınlarının neden olduğu geçim zorluğuna da çare bulmakta, para kazanmaktadırlar. Ancak en önemlisi toplumda tüm kesimlerin korkup sustuğu ve herşeyin sansür edildiği bir ortamda işkence, zulüm ve kaybolma olaylarını adeta belgeleyerek tarihsel bir misyonu yerine getirmektedirler. Baskıyı ve hukuk dışı uygulamaları depolitize iç ve dış kamuoyuna yaymakta, Şili'de olup bitenlerden haberdar etmektedirler. Sonuçta Şili'li kırpıntı ustası kadınların, geleneksel kadın değerlerinin Pinochet rejimi tarafından iki yüzlü bir biçimde kullanıldığını «çoktan» keşfetmiş, demokratik bir siyasal kültüre geçiş aşamasında olduklarını söylememiz olanaklı. Bir diğer değişle, Agosin'in makalesi, bu kadınların ve kurdukları örgütün, hem kaybolan yakınları bağlamında demokratik bir siyasal sistemi kur-

makta ve ona eşitlikçi bir bilinç ve yapılanma ile katılmakta, hem de, cinsiyetçi ideolojilere karşı bir savaşıma sıçramakta oldukları konusunda umut verici işaretler içermekte.

Arjantin'li Plaza de Mayo annelerinin siyasallaşma pratiği için de aynı şeyler söylenebilir mi? Hiç kuşkusuz, Şili ile karşılaştırıldığında Arjantin'li anneler ve büyükanneler toplumun her sınıfından gelen daha sıradan kadınlardır. Cinsiyetçi değerleri siyasal bir talep doğrultusunda seferber etmişler ve özellikle anneliği siyasallaştırmışlardır. Jennifer G. Schirmer'in «Yaşamak İçin Ölenler Ölmüş Sayılmaz: Lâtin Amerika'da Kadınlar ve İnsan Hakları Protestosu» makalesinin çarpıcı bir biçimde sergilediği gibi hareket muhafazakâr niteliktedir: İdeolojik yönelimli eş ve çocuklarını arayanlar ile çocuklarının ve eşlerinin «yanlış bir şey yapmadıkları»nı düşünenler arasında bir bölünme bile olmuştur. Malvinas savaşı sırasında «ulusçu» havaya uyum göstermişlerdir. İlk hedef, tıpkı Guatemalalı hemcinslerininki gibi kaybolanların hesabının sorulmasıdır. Bu talep kendi içinde insan hak ve özgürlüklerini kollayan ve gözeten demokratik bir siyasal düzenin kurulmasını içermektedir. Yoksa, kadınların böylesine açık seçik formüle edilmiş pazarlıkları yoktur. Kadının ezilmişliğini ve cinslerarası eşitsizliği yerleştiren cinsiyetçi ideolojilere ve toplumsal pratiklere karşı bir savaşım açmak akıllarından geçmemektedir. «Anne» ve «eş» oldukları için orada dırlar. Dolayısıyla, bu kadınların siyasallaşması «ikircikli»dir. Demokratik sivil yönetime geçildiğinde eski rol ve konumlarına tıpış tıpış geri dönmemiş midirler?

Bu derlemeyi okuduğunuz zaman, askeri yönetimlere yöneltilen kadın direniş hareket ve örgütlerinin gerek siyasal sistemin demokratikleşmesi gerekse kadının kendi bilinç düzeyinin dönüşmesini sağlaması konusunda çok daha umutlu düşüneceksiniz. Bunun birkaç nedeni var. Önce, şunu vurgulamak gerekli: bu kadınlar çocuklarının ve eşlerinin siyasal fikirle-

rini paylaşmasalar da sokağa dökülmüşlerdir. Ayrıca, geleneksel siyasal katılım yollarının herkese (onlara her zaman) kapalı olduğu bir dönemde yaşamlarını tehlikeye atan «öncü» muhalifler olmuşlardır. Bir diğer deyişle, bu kadınlar, «ilk» aktif siyasal katılım kararını, hem de düzene muhalif ve üstelik askeri rejimin kurduğu düzene karşı bir doğrultuda, vermişlerdir. Bu kadınların siyasal kültürü, diğer belirleyicilere ters yönde işleyen, onları aşan ve siyasal sistemden kaynaklanan bir bunalımın etkisi altına girmiştir. Bu etkiyi pekiştiren ve hiç yabana atılmaması gereken bir örgütlenme faaliyetine girişmişlerdir. Örgüt kurmayı, onu işletme mekanizmalarını, liderlik yapma ve yönetmeyi öğrenmiş, örgütü oluşturan kadınların, farklı geçmişlerini aşarak ortak bir amaç etrafında birleşebilmelerini sağlamışlardır. Daha da anlamlısı, hiçbir hukuki bilgi donanımı olmayan sıradan kadınlar «hukuk devleti» nosyonuna sahip çıkmışlar, yasaları fiilen işletebilme, en azından işletebilme sınırlarını sınama gibi gibi ancak aydın muhaliflerin tekelinde olan bir işlevi üstlenmişlerdir. Rita Arditti'nin «Kalıtımbilim ve Yerini Bulan Hak» makalesinden anlaşıldığına göre bu kadınlar Arjantin'de hamile iken kaçırılan kızlarının dünyaya getirdikleri torunlarının izlerini sürmek için genetik biliminden bile yararlanabilmişlerdir. Açıktır ki, Arjantin'de sivilleşmeye geçildiğinde bu kadınların talep ettikleri hakların pek çoğu yerini bulmamıştır. Ancak, bu trajik deneyimler hiç yapılmamışçasına, bir geriye yani ev içine, geleneksel rollere geri dönüş olanaklı mıdır? Sanmıyoruz. Kadınların erginlik dönemi siyasal toplumsallaşmasının uğradığı bu ani değişim diğer kitle örgütlerinin de yardımıyla olumlu biçimlerde yönlenebilir, onları bağımlı değişken konumundan bağımsız değişken konumuna getirebilir. Ancak bu zaman alan bir süreçtir. Bu unutulmamalı.

Derlemede yer alan bir önemli makale de Cynthia Enloe'nun «Muzlar, Üsler, Ataerkillik» başlıklı olanı-

dır. Bu makale Orta Amerika, Karayipler, Filipinler, Güney Kore ve Tayland gibi bölge ve ülkelere atıfta bulunsa da, asıl amacı cinsiyetçi politikaların genelde iç ve uluslararası siyasal ve iktisadi ilişkilerle nasıl eklemlendiğini vurgulamaktır. Gelişmiş Batı ülkelerinin Üçüncü Dünya ile kurdukları bağımlılık ağının dayandığı temel kavram ve süreçler aslında bir sömürü aracı olarak cinsiyetçi ideoloji ve pratikten güç almakta, onları seferber edip kullanmaktadır. Açıktır ki «cinsiyetçilik», sömürgeciliğin, emperyalizmin, militarizasyonun, dış borçlanmanın, askeri üslerin ya da uluslararası iş bölümümünün bağımsız belirleyicisi değildir. Enloe'nun makalesinin önemi de bu noktada belirmektedir: evet, her toplumun kendi yapısına uyan cinsiyetçi ideoloji ve iş bölümü zaten vardır. Ancak, bu eşitsiz yapı ve ilişkilerin zaten var olmaları, uluslararası güç ilişkilerinin cinsiyetçi dinamiğini kavramamızı engelleyen bir «kör nokta» oluşturmaktadır. Bu ilişkileri tüm karmaşıklığı ve kapsayıcılığı ile inceleyebilmemizin ön koşulu, cinsiyetçi iş-bölümünü bu ilişki süreçlerinin destekleyicisi olarak hesaba katmaktır. «Ancak bu yolla», «kadın olarak kadın» değişkenini su üstüne çıkarabilir ve bu konulara ilişkin feminist kuramı zenginleştirme doğrultusunda adımlar atabiliriz.

Son bir söz: derlememizdeki makalelerin çevirisinde, aslını doğru bir biçimde ve anlam bütünlüğünü zedelemeden yansıtmaya öncelik verdik. Çevirmen arkadaşlarımızın bilinçli ve özenli «özgün» kullanımlarını Türkçenin bir çeviri dili olarak zenginleşmesine katkıda bulunacağına inandığımız için aynen koruduk. Bu nedenle, bir çeviride «militarizasyon», diğer bir makalede «askerileştirme» sözcüklerini gördüğünüzde bu bir tutarsızlık belirtisi olarak algılanmamalıdır. Türkçenin olanaklarının sınanması çabası olarak değerlendirilmelidir.

Ümit CİZRE

MUZ, ÜSLER, ATAERKİLLİK : Orta Amerika'nın Militarizasyon Sürecine İlişkin Bazı Feminist Sorular*

Cynthia Enloe

Bir kitap yada makaleyi yazıp bitirdiğinizde sizi karşılayan, daima, zevk ve tedirginliğin o garip karışımı olur. Sevinirsiniz, çünkü başlangıçta koyduğunuz önermeleri kanıtlamış, tutarlı bir bütüne ulaşmışsınızdır. Tedirgin olursunuz, çünkü birçok önemli sorunu herzamankinden daha çarpıcı biçimde çözümsüz bırakmışsınızdır. Kendi hesabıma, orduların kadınlara nasıl ve neden bağımlı oldukları ve denetim altında tutmaya çaba gösterdiklerini anlama girişimim olan kitabımı - Does **Khaki Became** You -** bitirdikten sonra, ben de aynı duyguları hissettim. Cins özellikleri taşıyan sadece askeri nitelikli operasyonlar değildi, aynı şekilde uluslararası ekonomi-politik dediğimiz tüm o güç ve bağımlılık ilişkileri ağı da cinsiyet ilişkileri sistemiyle içiçe geçmiş olabilirlerdi.

Khaki (Haki-askeri giysi rengi) kitabı için yaptığım araştırmaları tamamladığımda global düzeyde askeri düzenlemelere biçim verenin sadece soğuk savaş atmosferi olmadığını, kadın ve erkeklerin kendi cinsellikleri hakkındaki varsayımlarının da etkili olduğunu anlamıştım. Orduların, savaşları başlatmak

---

* **Radical America,** 1914, 1985, s. 7-23.

** Cynthia Encloe, **Does Khaki Become You? The Militarization of Women's Lives,** Boston, South End Press, 1983.

ve sona erdirmek için cinsiyetçi işbölümüne nasıl bağımlı oldukları gerçeğini kitabımı yazarken kavramıştım. Ama, kitabımın en son provalarını yayıncıya yolladıktan sonra, kendimi sorgulanmamış bir varsayım nedeniyle rahatsız hissettim. Kafamı kurcalayan, erkeklerin imtiyazı için kadınların boyunduruk altına alınmışlığının Dünya Bankası'nın işleyişinden çok benim incelediğim ordular için geçerli olduğu varsayımıydı. O zaman anladım ki, bu duruma yol açan, global düzeyde güç ve kâr ilişkilerini açıklamaya çalışanların, cinsiyet ilişkilerini konuları açısından önemsiz bulan erkek tarihçi ve sosyal kuramcılar olmalarıydı.

Emperyalizm ve müdahalecilik tartışmalarının tanınmış yorumcularına göre kadınların yaşamları ile ilgilenmenin tartışmalarına katacağı neredeyse hiçbir şey yoktur. Emmanuel Wallerstein, Walter Rodney, Samir Amin, Perry Anderson, Noam Chomsky: Ayrı dünyaların vatandaşları olan bu insanların hepsi bize EXXON, NATO, IMF ve Hollywood'un dünyanın yoksul ve zenginleri arasındaki ilişkileri algılayışımızı hangi yollarla çarpıttıklarını açıklamamıza yarayan kavramları sağladılar. Ama, bu eleştirel dünya görüşünü geliştirirken, cinsiyet hakkında pek bilinçli oldukları söylenemez. Örneğin bu insanlar, yabancı sermayenin ısrarla aradığı ucuz emeğin ancak işgücü piyasasını kadınlarla doldurarak sağlanabildiği gerçeğinin önemini sorgulamıyorlar. Ya da IMF'ce hazırlanıp, Üçüncü Dünya Ülkelerine dayatılan istikrar önlemleri paketlerinin, bu ülkelerdeki kadınlarla erkekler arasındaki ilişkileri değiştirip değiştirmediği sorusu onları ilgilendirirmiş gibi görünmüyor. Yine, öyle görünüyor ki onlar, Birinci Dünya'nın askeri yardımları ve silah satışları yoluyla Üçüncü Dünya ordularının gelişmesinde, her iki ülkedeki «erkeksi davranış»a ilişkin normların değişmesinin bir etkisi olduğuna inanmıyorlar. Kısacası, onların yazdıkları, bizi dış borç, yabancı yatırımlar ve mili-

tarizasyon ile tecavüz, fahişelik, ev-içi şiddet kullanımları ve ev-işi arasındaki bağlantıları araştırmaya asla yöneltmiyor. Tersine yazdıklarından çıkarılabilecek mesaj birincilerin «ciddi» ve «siyasi» ikincilerin ise «ikincil» ve «özel» olduklarıdır[1].

Siyasi örgütlenmemizi cinsiyetin önemini yadsıyan analizler üzerine inşa edersek, feminizm önceki dinamik görüntüsünün bir çeşit karikatürüne dönüşebilir. Kadınların konumu ya da erkeklik ve kadınlık ideolojilerinin siyasi iktidarı belirleyip, belirlemediği soruları siyasi önemlerini yitirirlerse feminist siyaset, kolayca sadece kadın örgütleri içindeki cinsiyetçiliğe karşı çıkma pratiğine ya da müdahale-karşıtı harekete (çn: ABD'nin aydın çevrelerinde oluşan ve bu ülkenin diğer ülkelere askeri müdahalede bulunmasına karşı çıkan hareket) ancak marjinal düzeyde katkıda bulunabilecek kadınlar arası dayanışma kampanyalarına indirgenebilir.

Son yirmi yılın kadın hareketinin ortaya çıkardıkları, bize erkek ve kadın arasındaki ekonomik ve duygusal nitelikli ilişkilerin 'ciddi siyaset' alanı sınırları dışında olduğunu varsayan her türlü kurama karşı uyanık olmamızı öğütlüyor. Bu uyanıklığımızın pratiğe yansıyan sonucu, siyasi bir hareket içindeki erkek militanlar «kadın sorunları»nı hareketin temel amaçlarına ikincil önemdeymiş gibi değerlendirip bunları kadın militanların sorumluluğuna bıraktığında birçoğumuzun bu durumdan rahatsız olmamızdır. Bana öyle geliyor ki, tüm bu cinsiyeti ikincil önemde gören sorgulanmamış varsayımların ötesine geçebilmek için en azından «müdahale karşıtı hareket» içinde yapılması gereken, ortaya kadınların yaşamlarıyla ilgili sorular atmak ve onları yanıtlamaktır. Belki de böylece kadınların nerede olduklarını ve ne yapıyor olduklarını sorarak, uluslararası siyasete ilişkin feminist analizin nasıl bir şey olacağını anlamaya başlayabiliriz.

Çok basit görünen bu soru neden bu denli seyrek soruluyor? Örneğin, Orta Amerika ve Karayibler'deki kadınların yaşamlarına bir göz atsak, neler görebiliriz?

Öncelikle, Amerikan hükümeti ve onun yerel işbirlikçilerinin bölgedeki siyasetlerinin kadınların yaşamını nasıl zorlaştırdığını anlardık. Kadınların yaşamlarının ciddi bir değerlendirilişi bize, yerel ve uluslararası siyasetin kadın ve erkekleri aynı biçimde etkilemediğini gösterir. Örneğin, feminizm tarafından ortaya atılıp tartışılan bazı sorular, Amerikan müdahaleci siyasetinin ayrılmaz bir parçası olarak beliriyor. Kadınların aşağılanması Orta Amerika'nın Birleşik Devletlerce militarize edilme süreciyle doğru orantılı olarak yoğunlaşıyor, tecavüz ve kadına yönelik şiddet olayları artıyor. Bir yandan, kadını koruyan ve cinselliğini sömüren erkek rolü onaylanıp yaygınlaşırken, öte yandan da, fahişelik askeri örgütlenmenin devamlılığını destekleyen bir kurum haline geliyor. Daha zor ama eşit derecede önemli olan, Nikaragua toplumunun militarizasyonu sürecinin devrimin geleceği açısından ne gibi tehditleri içinde taşıdığını anlamaktır. Nikaragua, toplumsal ölçekte böylesi bir seferberliğe, saldırgan ve müdahaleci Amerikan siyaseti sonucu zorunlu olarak başvuruyor. Yine de, tüm süreçte, hükümetin 'milli savunma'yı değerlendiriş ve halkına seferberlik için çağırıda bulunuş biçimleri erkeğin kadın üzerindeki iktidarını derinleştirebilir ve devrimin demokratik amaçlarını tehlikeye atabilir.

Gözlerimizi kadınların yaşamına çevirdiğimizde farkedeceğimiz bir başka nokta daha var. Kadınların nerede olduğu sorusunu devamlı olarak sorduğumuzda, sonuçta Amerika'nın Üçüncü Dünya politikasının başarılı olması için neler gerektiği konusundaki düşüncelerimizi değiştirmek zorunda kalabiliriz. Yani,

kadınların yaşamını sorun edinmek, sadece militarizm ve emperyalizmin etkilerini daha ayrıntılı olarak anlamak açısından önem taşımıyor. Ayrıca, sözü edilen bu süreçlerin destekleyicisi olarak cinsiyet ilişkilerini değerlendirmek ve Birleşik Devletlerin denetim altına almak istediği bu ülkelerdeki varolan güç ilişkileriyle nasıl kenetlendiğini anlamak için de 'kadınların konumu' incelenmeye değer görünüyor.

Sonuçta bu bulgularımız, Orta Amerika konusundaki örgütlenme stratejimizi yeniden değerlendirmemize olanak sağlıyor. Diyelim, Amerikan yatırımcı şirketlerin denizaşırı ülkelerdeki yatırımlarını planlarken sadece kâr etme olanaklarını değil, cinsiyet ilişkilerini de hesaba kattıklarını anladık, ya da, Amerikan-Honduras ortak askeri harekatlarının iki devletçe de paylaşılan devlet paranoyası yanında benzer 'erkeklik' anlayışlarına da bağlı olduğunu keşfettik. Bu bilgilerin ışığında başlatacağımız bir kampanyayı nasıl bilinçlendirebilirdik? Bu aşamada emperyalizm ve militarizmin Orta Amerika ve Karayiblerle olan ilişkilerimizi nasıl belirlediğini açıklayabilecek iyi formüle edilmiş bir feminist kurama sahip değiliz, ama böyle bir kuramı geliştirebilme olanağımız var. Çünkü toplumlararası güç ilişkilerini irdelerken, toplumlar için kullanabileceğimiz erkek olarak erkek, kadın olarak kadın değişkenlerini vurgulayabiliriz.

SÖMÜRGECİLİK VE CİNSİYETİN YENİDEN ÜRETİMİ

Şeker, kahve, pamuk, limon, kakao, pirinç, muz. Bunlar Orta Amerika ve Karayiblerin ünlü tarımsal ürünleri. Herbirinin kendine özgü bir tarihi ve siyaseti var. Bir çoğu, sadece bölgenin verimli toprağı ve ılık iklimi ile değil, yabancı sermaye, ırk ve sınıf hiyerarşileriyle de beslenip, yetiştiriliyor. Ordular, bu bölgeye, varolan hiyerarşileri ve şeker, kahve, muz

gibi ihraç edilen ürünlerin denetiminden, bunların sağladıkları imtiyazları korumak için gönderiliyorlar.

Son yıllarda temel tarımsal ürünlere, turizm, sığırcılık, konfeksiyon, elektronik, petrol arıtma ve en son olarak büro işi gibi daha az geleneksel sanayiler eklendi.

Hem geleneksel hem de yeni üretilmeye başlanan ürünler, başlangıçtan beri, global düzeyde, gelişen iktidar ilişkileri ağına dolanmış durumdadırlar. Bölgede çıkarı olan sömürgeci devletler - İspanya, İngiltere, Hollanda, Birleşik Amerika, Fransa - ve çok uluslu şirketler - Gulf and Western, Tate and Lisle, Bookers, United Fruit, Alcan, Kaiser, Del Monte ve Dole - zaman zaman birbirleriyle savaştılar, bazan birlikte sömürmek için anlaşma yoluna gittiler, bir başka yere müdahale etmek için bazı yerlerden çekildiler, sonuçta servetleri bazan azaldı, genellikle arttı. Tüm bunların ortasında hiç değişmeden kalan gerçek, bölgede yaşayan insanların kendi ülkeleri dışında alınan bu kararların karşısında savunmasız olmalarıydı.

Tüm bu kararlarla ve bölgedeki insanların bunlarla nasıl başa çıkıp, nasıl direndikleriyle ilgili açıklamalar, bu kararlar alınırken kimsenin aklında cinsiyet konusu yokmuş gibi yapıldı. Peki, doğru olan bu mu? Örneğin, İngiliz ve İspanyol sömürgeciler kadın Afrikalıların köle emeğini daha ucuzlatmada kullanılıp, kullanılmayacağını hiç düşünmediler mi dersiniz? Bu ülkelerin siyah kadın tarihçileri tarafından yapılan araştırmalar, ırkçılığın köle emeğini akılcı kılma ve bu emeği sömürmeyi örgütleme biçimlerinin cinsiyetçi stratejiler yoluyla belirlendiğini gösteriyor. Benzer biçimde, sömürgeciliğin daha ilk dönemlerinde kullanılan bu cinsiyetçi stratejilerin uzun dönemli etkileri olduğu, zenci topluluklar içindeki ataerkil kavramları güçlendirdiği ve bu kavramların köleliğin ortadan kalkmasından bir yüzyıl sonra bile, bu ülkelerdeki siyasi hareketlerinin gelişmesine karşı engeller yarattığı gerçekleri günışığına çıkıyor. O halde,

günümüz Jamaika, Trinidad, Dominik, Guyana siyaseti için neler söyleyebiliriz? Tersi gösterilmedikçe kölelik sonrası toplumlar hakkında düşünüp yazarken, kölelik deneyiminin kadını ve erkeği aynı biçimlerde etkilemediğini ve sömürge döneminin ataerkil normlarının sömürge sonrası toplum üzerinde etkili olan kalıntılar bıraktığını aklımızda tutmalıyız.

Temelde, sorumuz, şeker ve muz ekimini denizaşırı şirketler ve onların yerel işbirlikçileri için karlı hale getiren işbölümünün nasıl oluştuğudur. Ayrıca, böylesine kâr getirici bir işbölümünün ırkçı temellerinin, cinsiyetçi ideolojiyle nasıl bağmtılandığı sorusu sadece kölelik deneyimine sahip ülkeleri ilgilendirmiyor. Sömürgeci ülkenin Afrikalı köle kullanımının yaygın olmadığı Orta Amerika toplumlarında da ırkçılık, hispanikleri (İspanyol kökenliler) kayırma ve kızılderilileri sömürme yoluyla işleyen yerel tabakalaşmalar yaratmak amacıyla kullanıldı. Tüm bu politikaların şekillendirilmesi ve bu çeşit işbölümünün devamlılığı cinsiyet ilişkilerine hiç bağımlı olunmadan mı gerçekleştirildi?

Bölgedeki «maçoluk» ideolojisinin güçlülüğü ve El Salvador, Guatemala ve Nikaragua'daki birçok devrimci kadının kendi örgütleri içindeki erkek egemenliğine karşı nasıl mücadele ettiklerine ilişkin pek çok şey duyduk. Yine de, aynı ideolojinin, bölgede faaliyet gösteren birçok şeker, muz ve kahve şirketi için hayati önem taşıyan ırk tabakalaşmasını nasıl desteklediği sonucunu pek seyrek soruyoruz kendimize. Çoğu kez, erkek egemenliği ve kızılderilileri aşağılayıcı ideolojilerin Orta Amerika tarihinde ayrı yerleri olduğunu ve bu ikisinin hiç karşılaşmadığını varsayarak işe koyuluyoruz. Dahası, siyasi örgütlenmelerimiz içinde ciddiye alınan, daima ikincisi oluyor. Şeker kamışından, muz ağacından ve kahve çekirdeğinden kârın hangi yollarla çıkartıldığını gerçekten açıklayan süreç, Hispanikleşme ve onunla paralel giden kızılderililerin sömürülmesi olgusuymuş gibi dav-

ranıyoruz. Bu süreçte «Maçoluk» ideolojisinin rolü ya hiç göz önüne alınmıyor, alındığındaysa, bu, cinsiyetçi işbölümünün ırk ve sınıfa dayalı işbölümlerini nasıl kuvvetlendirdiğini açıklayacak biçimde olmuyor.

MUZ VE ATAERKİLLİK

Muzu ele alalım. Muzun tarihi önce Avrupa sömürgeci yayılma süreci daha sonra da Kuzey Amerika'nın yeni-sömürgeci siyasetiyle içiçe geçmiştir. Bu tarih, aynı zamanda, ABD askeri müdahalesiyle arada sırada güçlendirilen yabancı şirketler ile yerli hükümetlerin kadın-erkek ilişkilerini nasıl biçimlendirdiğine de bağlıdır. O halde, muz, bölgenin Kuzey Amerika tarafından militarizasyonu sürecini kuramlaştıracak olan feminist analiz için iyi bir başlangıç noktası gibi görünüyor.

Muzun anayurdu Orta Amerika değil, Güneydoğu Asyadır. 1400'lü yıllara gelindiğinde muz çoktan batıya doğru yayılmış ve Afrika'nın Gine kıyısının temel besin maddesi olmuştur. İspanyol köle tacirleri bu kıyıları yağmalamaya başlayınca, Güney Amerika'ya yalnız gemiler dolusu Afrikalı esir değil, muz da taşıdılar. Muz böylece, bu yarımküreye, köleleştirilen kadın ve erkekleri beslemek için köle tacirlerince tercih edilen ucuz ve yaygın bir besin maddesi olarak girdi.

Kuzey Amerika'lı tüketicilerin alışık oldukları sarı muzlar ayrı bir tür olarak ancak 19. yüzyılda yetiştirilmeye başlandı. Bunlar ilk kez 1875 yılında varlıklı Bostonlular'ın hizmetine sunuldular. Bir yüzyıl sonra, Orta Amerika'nın birçok yerinde «devlet» işlerini görecek olan 'United Fruit' imparatorluğu, işte bu alçakgönüllü ama hızla yayılan meyvenin Amerika'da yaygınlaşması sonucu ortaya çıktı. Ve bu pazarlama harikası Orta ve Kuzey Amerika kadınları arasında gözle görülmeyen ama son derece önemli siyasi bağımlılık ağları dokudu.

1950'lerde United Fruit kendi muzları için yeni bir marka buldu: 'Çikita', başlıca rakibi olan Standart Fruit 'Cabana' ile onu izledi. Böylece, Amerikalı ve Avrupalı kadınları ve onların alışveriş ettikleri manavları kazanmak için hızlı bir pazarlama yarışı başlamış oldu. Aynı amaç bugün de geçerli, her iki şirket de kendi muzlarının daha kaliteli olduğu ve daha uzun bir süre dayanabildiği propagandası ile çoğunluğu kadın olan satın alıcıları ikna etmeye uğraşıyor.

Amerika'nın gerektiğinde zora başvurarak bölgedeki «muz cumhuriyet»lerini korumaya ve varlıklarını sürdürmeye çalışmasının nedeni, genellikle, United Fruit ve Del Monte yöneticilerinin bir yandan yerel siyasi ve ekonomik güçlerle, diğer yandan da Washington'daki siyasetçilerle kurdukları sınıfsal ittifaklarda aranır. Sözü edilenlerin hepsinin, muz işçilerinin ücretlerini ve siyasi bilinç düzeylerini düşük tutmada ortak bir çıkarları vardır. Peki, kimdir bu işçiler? Hondurasli muz işçileri sendikasının üyeleriyle ilgili gördüğüm fotoğraflar, hepsinin erkek olduğunu gösteriyor. Büyük muz plantasyonlarında çalışanlar sadece erkekler mi, yoksa sendikalaşmaya izin verilen muz işletmelerine sadece erkek işçiler mi alınıyor? O halde, kadınlar nerede? Onlar hakkındaki gerçek şu ki, kadınlar da muz ekiminin sözünü ettiğimiz üçlü ittifak için kârlı olması yolunda kullanılıp, sömürülüyorlar. Ama yaptıkları iş - zararlı otları ayıklama - o denli marjinal kalıyor ki, erkeklerden daha farklı bir siyasi bilinç geliştiriyorlar ve kendi işlerini daha 'ciddi' ve 'siyasi' bulan baba ve erkek kardeşleri tarafından sendikalardan uzak tutuluyorlar. Yine kadınlar, United Fruit ve Del Monte'nin plantasyonlarında ücretli işçi olarak çalışmıyorlar ama evde ücreti ödenmeyen geçimlik çiftçilik, çocuk bakımı ve yemek pişirme işleriyle uğraşıyorlar. Sanayileşmiş ve Üçüncü Dünya ülkelerindeki birçok feminist, sadece erkek işçi kullanan maden ve tarım işletmelerinin bi-

le, ne denli kadın işine bağımlı olduklarını kanıtladı. Bu şirketlerin erkek işçilerine düşük ücret ödeyebilmelerini mümkün kılan, kadınların ev bakımı ve geçimlik çiftçilik ile uğraşmaya zorlanmalarıdır. Kadınlar tarafından gerçekleştirilen ve ücreti ödenmeyen bu işler ve cinsiyetçi işbölümünün dayandığı ataerkil varsayımlar, ücretli işin ve işçinin yeniden üretimini ve devamlılığını sağlar.

Tüm bu olguları gözönüne aldığımızda, Amerikan militarizasyonunun vargücüyle desteklendiği «muz cumhuriyetleri»nin en azından iki açıdan ataerkil olduğunu anlıyoruz. İlk olarak, kökenleri sömürge dönemine uzanan 'maçoluk' kültürü, yerel sınıf ve ırk tabakalaşmalarını meşru kılıyor, bu yolla kadınların boyunduruk altına alınmışlığı ülkenin erkekleri arasındaki eşitsizlikleri kuvvetlendiriyor. İkincisi ise, yabancı şirketlerin ücretleri düşük tutmak ve sendikalaşma hareketlerini zayıflatmak için cinsel, etnik ve sınıf farklılıklarından yararlanmalarıdır. Eğer bu önermeleri incelemeye değer bulursak, 'muz cumhuriyetleri' dediğimiz o büyük ölçüde militarize edilmiş ve dışa bağımlı kılınmış yapıyı ayakta tutmak amacıyla ayrı ama birbirine bağlı bu stratejilerin nasıl kullandıklarını anlayabiliriz.

Orta Amerika ve Karayiblerin ekonomileri 1970 ve 80'li yıllar boyunca önemli dönüşmelere uğradı. Bu dönüşmelerin pek çoğu yabancı şirket ve hükümetlerce, bölgedeki denetimlerini garanti altına almak amacıyla gerçekleştirildi. Hem artan militarizasyon sonucu oluşan toplumsal muhalefetin rahatsız ediciliği nedeniyle, hem de kendi içsel gelişim dinamiklerinin dikte ettirilmesiyle bir çok muz şirketi Orta Amerika'daki faaliyetlerini azaltmayı planlıyorlar. Honduras ve Nikaragua, muz şirketlerinin ilgiyi Ekvator ve Filipinler gibi ülkelere kaydırmak tehdidi ile karşı karşıyalar. Bu tür kararların ya da tehditlerin, zaten son derece kırılgan olan Orta Amerika ekono-

milerinin işsizlik sorununu nasıl etkileyecekleri tartışılıyor. Ama hiç kimse, tüm bunların kadın-erkek ilişkileri için ne anlama geldiği hakkında bir şey söylemiyor.

Eğer Nikaragua ve Honduras'ta erkek ve kadınların uluslararası muz sanayiinde aynı rollere sahip olduğunu bilseydik bu tür sorunlarla uğraşmak gereksiz olurdu. Ama durumun böyle olmadığı açıktır. Kadın ve erkekler bu yeni kararlardan farklı biçimlerde etkileniyorlar. Örneğin, Honduraslı köylü kadınlar hasır şapkalar yapma ya da fıstık işleme gibi nakit para getirici projeler geliştirmeye çalışıyorlar. Bu, kadınların sömürgen komisyonculara bağımlılıklarını azaltmak ve biraz toplumsal özerklik sağlamak yolunda atılmış önemli bir adım, bir siyasi gelişme sayılmalıdır. Bu yeni projeleri oluşturmak için gerekli itici güç aynı zamanda, muz şirketlerinin yatırımları kısmasının sonucu olarak oluşuyor, çünkü bu kadınların ailelerinde işsiz kalanlar çoğunlukla erkek muz işçileridir. Anne ve eş olan bu kadınlar azalan geliri dengelemek için şapka yapımı ve fıstık işine sarılıyorlar. Ancak erkek muz işçilerinin işsiz kalmış olması ve kadınların nakit para getirici işlere yönelmelerinin uzun dönemli etkileri neler olabilir? Honduraslı muz işçileri sendikasının siyasi önemi yavaş yavaş eriyecek mi? Honduraslı kadın, sol siyasi örgütler içindeki ağırlığını daha fazla duyurabilecek mi? Kesin olan, bölgede her ne değişiklik ya da değişikliğe direnç başgösterecekse, bunun meydanlarda değil, binlerce köy evinde gerçekleşeceğidir.

Şeker, kahve, pamuk, limon, kakao, pirinç, muz. geçen üçyüz yıl boyunca bunların hep birlikte bir emperyalist ağa nasıl dolandıklarını anlayabilmek için hepsinin teker teker ele alınıp, incelenmesi gerekiyor. Ancak, cinsiyetçi işbölümünün nasıl olup ta bu sanayilerin bir destekleyicisi haline getirildiğini araştırırken, tamamıyla aynı kalıplarla karşılaşmayı ummamalıyız.

Bölgenin kadınları, cinsiyetin siyasi açıdan önem taşımadığını ya da kadınların bu işlerde pek yer almadıkları yolundaki varsayımları değiştirmeye devam ediyorlar. Örneğin Jamaikalı popülist kadınların tiyatro kulübü olan Sistren, kadın şeker işçilerini konu alan bir oyun gerçekleştirdi. Bu kadınlar Jamaikalı yoksul kadınlara - ve bu arada bize - bağımsızlık öncesi dönemde mücadele edenlerin erkek şeker işçileri olması nedeniyle bağımsızlık sonrasında da siyasete erkeklerin egemen olması gerçeğine rağmen, şeker işinin sadece erkeklere ait olmadığını hatırlatıyorlar. Kadınlar da dev İngiliz şirketlerinin kâr yapması için çalıştılar ama hem kendileri hem de yaptıkları iş, bugün bile ulusun siyasi yaşamına katılmalarını engelleyebilecek biçimde siyasi olarak önemsiz ve görünmez kılındı.

Benzer biçimde, Amerikan askeri müdahalesinden önce Grenadalı kadınlar, başlıca ihraç sektörü olan kakao sanayinde aldıkları rolü daha görünür kılmak için örgütleniyorlardı. Devrimci hükümet içindeki Grenadalı kadınlar erkeklerin, işlerini ciddiye almaları yönünde ısrarlı davrandılar. Dahası, onlar, adanın kakao işinin dayandığı temel olan cinsiyetçi işbölümünü ortadan kaldırma yolunda hükümet politikaları geliştirmeye başladılar. Bu çabalar, Amerikan donanmasının gelişiyle yarıda kesildi. Öyle görülüyor ki müdahale sonrasında Grenada toplumu, turizm sanayiinin yayılması ve Washington'daki bürokratların Amerikan hafif sanayini maliyetleri azaltmak amacıyla bölgeye davet etmesi sonucu daha keskin bir cinsiyetçi işbölümüne dayanmak zorunda kalacak. Turizm ve hafif sanayiinin her ikisi de kadın emeğinin yoğun olduğu sektörlerdir. Bu ikisiyle kakao sanayii arasındaki siyasi önem taşıyan ayırım, kadınların katkısının turizm ve hafif sanayide daha belirgin olmasıdır.

HİZMETÇİLER ULUSU

Orta Amerika'da topraksızlaşma süreci ilerledikçe, kadın ve erkekler geçim sorununu halletmek için oldukça farklı yöntemler geliştiriyorlar. Topraksızlığın, plantasyon işçiliğinden daha az cinsiyet ilişkilerine dayandığını düşünmek için hiçbir neden yok. Bunun en iyi kanıtı, binlerce kadının terzilik gibi düşük ücretli işler aramak ya da daha az şanslıysalar, hizmetçi olmak için köyden kente göç etmeleridir. Bir araştırmaya göre, bugün, Guatemala City'de ücretli olarak çalışan kadınların % 64'ü ev işlerinde istihdam edilmektedir. Bunların bir çoğu, Hispanik aileler için çalışıp, onların çocuklarının bakıcılığını yapan Kızılderili kadınlardır.

Daha fazla sayıda Latin Amerikalı kadının diğer ücretli işler yerine ev-içi hizmet işlerinde kullanılması, 1980'lerde uluslararası ekonomideki değişmelerin sonucunda ne gibi sınıfsal dönüşümler yaşandığını anlamak için iyi bir ipucudur. Ev içinde çalıştırılan bir hizmetçiye veya hizmetçilere sahip olmak orta sınıf üyesi olmanın bariz göstergelerinden birisidir. Gün geçtikçe artan sayıda köylü kadının artık geçim olanağı bulamadıkları köyden, çok düşük ücret ve asgari işçi haklarını kabullenmeye hazır oldukları şehre göçe zorlanmaları, görece iyi bir gelire sahip olan Orta Amerikalıların orta ya da yukarı sınıfa geçebildiklerini sanmalarını olanaklı kılıyor. Gerçekten, bu sınıfın birçok erkek üyesi için kendi çatısı altında beslediği ve evsahibinin cinsel taleplerine karşı direnme gücünü pek bulamayan genç bir köylü kadına cinsel bakımdan sahip olmak, sınıfsal açıdan bir sıçramayı, yukarı geçişi simgeliyor. Genişleyen orta sınıfın kadınları için ise, bir başka kadının işvereni olmak, yukarı doğru hareketlilik duygusunu besliyor ve kendi ülkelerinin yoksul kadınıyla ortak olarak paylaştığı kader konusunda onları körleştirip, duyarsızlaştırıyor.

Bu gelişmeler sürerken, fahişelik kurumu da tüm bu cinsiyetçi ekonomi politikanın ayrılmaz bir parçası haline geliyor. Hizmetçi kadın, eğer hamile kalırsa, ya hareketlerinin sonucuna katlanmak istemeyen erkek tarafından, ya da kocasının bu tür akılsızlıklarıyla karşılaşınca öfkesini kurbana yönelten karısının insiyatifiyle evden ve işten kovulur. Bu yolla işten çıkarılanlar, hiç iş bulamayacak kadar şanssız olanlar ve bir-iki aylık fabrika işçiliğinden sonra ortada kalanlar; hepsinin bakmakla yükümlü oldukları çocukları ve yakınları vardır. Böylelikle son çare olan fahişelik kaçınılmaz olur.

Orta Amerika'nın ne gibi dönüşümler yaşadığını kavramaya çalışırken, sadece 'topraksız kalan köylü' ya da kente göç tartışmalarıyla sınırlı kalmamalıyız. Kadının konumuyla ilgili şu gibi sorular da anlamlı olacaktır. Bir başkasının çocuğunun bakıcısı olmak bir kadına ne tür bir siyasi kültür kazandırabilir? Kadının kendi çocuğunu olduğu kadar, başkasınınkini de anlayabilmesi ne ifade eder? Bir Hispanik evinde çalışan kızılderili bir kadın iktidar ve güç kavramları hakkında neler düşünebilir? Erkek evsahibinin ya da oğlunun hizmetçiye yönelen cinsel tacizleri hangi noktada direnmeye yolaçabilir ve bu direniş kim tarafından desteklenebilir?[2]

Yoksul kadınların eviçi işe yönelmeleri olgusu Karaiblerde de izlenebilir. Bu kadınların bazıları, anayurtlarında hizmetçi olmayı seçerken, başka binlercesi kendilerini ve çocuklarını beslemek umuduyla Kanada, Amerika ve Avrupa'ya göç ediyorlar. Bazıları, bu tür işlerin yalıtıcı etkilerini yenerek, siyasi olarak örgütlenmeye ve ses çıkarmaya başladılar. Birleşik Devletler'deki bu tür bir örgüt hem Karaib ve Orta Amerikalı hem de Amerika'da doğmuş Latin ve zenci kadınlardan oluşuyor. Bu kadınların siyasi mesajlarını ve örgütlenme çabalarını erkek militanların ve toplum kuramcılarımnki kadar ciddiye alırsak ortaya çıkacak siyasi analiz neye benzerdi acaba?

Ev-içi işin hızla artışından daha çarpıcı ve farkedilir olan, turizm sektörünün ortaya çıkışıdır. Turizm, Karaibler için dünyanın azalan şeker talebinin yerini almaktadır. Şekerden turizme kayış, geçen yıl, Dominik Cumhuriyeti'nde dev bir Amerikan şirketinin 200.000 dönüm şeker kamışı alanını turizm cennetlerine dönüştürülmek üzere Amerikalı yatırımcılara satması gibi örneklerde daha da belirginleşiyor. 1984'e gelindiğinde, turizm çoktan Dominik Cumhuriyeti'nin başlıca döviz kaynağı olarak şekerin önüne geçmiştir. Genellikle, yabancı sermaye egemenliğindeki turizm sektörünün hızla yayılışı Karaib ülkelerini «komi ulus»larına dönüştürdüğü için eleştiriliyor ve suçlanıyor. Yani, kollarını her yana uzatan bu Holiday Inn zinciri, doğası gereği, işçilerinin yeteneklerini köreltiyor, ırkçılığı kurumsallaştırıyor ve karar almayla ilgili hak ve yetkileri denizaşırı karargahlara devrediyor. Dahası, Holiday Inn, Clup Med gibilerinin Amerika'lı, Kanada'lı, Fransız ve İngiliz müşterilerini tanıdık yiyecek ve dekorlarla rahat ettirmek için yaptıkları, yerel rejimin kendisi için tutmayı umduğu dövizi de eritip yok ediyor.

Bölgenin plantasyon toplumunun yerini alan gerçekten de bir 'komi ulusu' mu? Grenada, Jamaika, Barbados, Dominik Cumhuriyeti ve Washington'un güvenlik yörüngesine çekmek istediği diğer ülkelerde gerçekleşen dönüşümleri anlamanın en iyi yolu bu kavramlaştırma mıdır? Bir 'komi ulus'u olma korkusu milliyetçi siyasal hareketlere karşı 'erkeklik' kavramı aracılığıyla, güvensizlik yaratabilir, ama turizmin gerçek cinsiyetçi dinamiklerini yansıtmayabilir.

Olaya cinsiyet açısından bakan gözlemciler, turizmin en alt düzeylerde kadın emeği ile doldurulmuş bir sektör olduğunu belirtiyorlar. Karaiblerin 250.000 turizm işçisinin yaklaşık % 75'i kadındır[3]. Tarımda işten çıkarmaların yoğunlaştığı bu dönemde birçok kadın otellerde iş arıyor. Birçok kadın, ümitsizce bir

geçim kapısı arayışı içinde, çünkü IMF'nin kamu harcamalarını kısıcı ve besin maddesi fiatlarını yükseltici reçetelerine boyun eğen hükümet politikası karşısında günlük ve acil çözümler bulmaya zorlananlar erkeklerden çok kadınlar oluyor[4]. Diğer bir deyişle, Reagan yönetiminin Karaiblerdeki Amerikan etkisini nasıl dönüşüme uğrattığını anlamanın yolu, yabancı sermayeye dayalı tarım sektörünün öneminin azalması, turizmin hızla gelişmesi ve IMF istikrar programlarının dayatılması ile Amerikan denetiminin yayılması arasındaki bağıntıları kurmaktır. Bu süreçlerin herbiri ve bunların birbirleriyle bağıntıları, Karaib kadınının işçi ve bu sürece başkaldıran muhalif olarak yaşadığı deneyimler gözönüne alınınca daha da aydınlanacaktır.

KADINLAR VE HAFİF SANAYİ

Orta Amerika ve Karaiblerin en yeni ekonomik sektörü hafif sanayidir. Bu gelişme, büyük ölçüde Porto Riko'nun zorunlu kısırlaştırmaya ve kadın işgücünün ucuzlaştırılmasına dayanan «kendine yetme seferberliği» deneyiminden çıkarılan derslere dayanmaktadır. Hafif sanayi genellikle elbise ya da oyuncak yapımında, besin maddelerinin işlenmesinde ve elektronik sanayinde kullanılan emek-yoğun imalat tekniklerini kapsar. Tekstil sanayiinin tarihiyle ilgili bir kitapta, hafif sanayici bir işadamı işi şöyle tanımlamıştı: kalifiye olmayan, aynı işin ardarda tekrarlanmasını ve her defasında aynı titizliği isteyen düşük ücretli ve kadınlar için ideal.

Reagan'm danışmanları yanlış bir kullanımla «Karaib Havzası» dedikleri Orta Amerika ve Kolombiya'yı kapsayan bölgenin dost ve müttefik rejimlerini daha fazla yabancı hafif sermaye yatırımını kabul etmeleri için zorluyorlar. Amaçları ne Karaiblerin ekonomik gelişmesine katkıda bulunmak ne de kârlarını arttırmak. Amaçlanan, böylesi zayıf rejim-

leri ekonomik bağımlılık tutkalıyla Amerika'ya yapıştırıp, böylece bir güvenlik ittifakı oluşturmaktır. Ama bu güvenlik plam, Amerikalı yatırımcıların ve yerel rejimlerin kadın işçileri cezbedememesi durumunda gerçekleşemeyecektir. Bu da sonuçta, kadın emeğini ucuz tutan 'erkeklik', 'kadınlık', 'analık', 'yetenek' ve 'aile'ye ilişkin tüm mitleri güçlendirmedeki başarılarına bağlı olacaktır. Kadınlara yönelik şiddet konulu oyunlar yazan, denizaşırı göç riskini göze alan, sendikalaşan, daha fazla eğitim talep eden, kocasız anneliği siyasi bir kategori olarak gören kadınlar Reagan'ın Karaibler Havzası Planı'nın ve CBI'ın güvenlik hülyalarının başarısını garantileyecek türden kadınlar değillerdir.

Herşeye rağmen, hem eskiden kurulmuş olan hafif sanayiler hem de yeni kurulacak olanlar ataerkil mitlerin korunup geliştirileceğini umarak, Washington'un çağrısına uyuyorlar.

Öte yandan, büro işi dünya ölçeğinde hızla yayılıyor. Rezervasyon istemlerini Barbados'a kaydıran Amerikan Airlines bu sürece önderlik ediyor. Uydu iletişim teknolojisinin sayesinde, sigorta, banka, kredi ve rezervasyon işindeki şirketler Birleşik Devletler dışından büro çalışanları aramaya başladılar. Dünya Bankası ve IMF gibi kuruluşlar da bu doğrultuda adım atıyorlar. Free Zone Anthority adlı Washington merkezli bir kuruluş Jamaika'nın Seaga rejimini, ülkenin turizm merkezi olan Montego Bay'dan sadece bir taş atımlık uzaklıkta bir iletişim ve haberleşme istasyonu açması için ikna etmeye çalışıyor.

Bu yeni aşamayı mümkün kılan şeyin, emeğin kadınlaştırılarak ucuzlatılması ve sömürge sonrası bu ülkelere miras kalan İngilizcenin önemi olduğu açıktır. Denizaşırı ülkede bir büro işvereninin bir gazeteciye söylediği gibi «bu işçiler gerçekten çok iyi. Daktilo yetenekleri çok gelişmiş, doğruluk oranı % 99 civarında»[5]. Reklamcının eklemediği bir başka ger-

çek, bu insanların Amerikalı meslekdaşlarına oranla çok daha az ücretle çalışıyor olmalarıdır.

Araştırmacı Diana Ross, Amerikalı işadamlarının hâlâ daha alternatifleri değerlendirdiklerini söylüyor. Amerikalılar, şu üç gurup büro çalışanını maliyet, verimlilik ve denetlenebilirlik açısından karşılaştırıyorlar. Bunlar, şirketin kendi bürolarında çalışan Amerikalı kadınlar, banliyölerdeki evlerinde büro işi yapmak üzere kendileriyle anlaşılan Amerikalı kadınlar - ki bu çalışma ortamı sendikalaşmayı zorlaştırır - ve nihayet Amerika dışından büro için çalışan Karaibli ve Asyalı kadınlar.

Amerikan işletmelerinin bu stratejileri, Amerikan feministleri için, birbiriyle bağıntılı en azından iki sorun ortaya koyuyor. Önce, siyasi olarak aktif büro çalışanları ve onları destekleyenler, böl-yönet'çi sendika ağalarının işine yaramasını önleyecek şekilde, global düzeyde gerçekleşen bu manevraları anlamaya çalışmalıdırlar. İkincisi, buradaki ve Barbados, Bahamalar, Jamaika gibi ülkelerdeki büro çalışanları «müdahale karşıtı hareket» içindeki aktif kadın ve erkeklerin dikkatlerini çekmek zorunda kalacaklar. Gelecekte, müdahale karşıtı kampanyalar, Amerika ve bölge ülkeleri kadınlarının Karaiblerin militarizasyonunu kolaylaştıracak ya da alternatif olarak Washington'un bu iddialı güvenlik planını işlemez hale getirebilecek biçimlerde nasıl birbirlerine bağlandıklarını anlayıp, bu anlayışın etrafında örgütleneceklerdir.

ÜSLER VE ATAERKİLLİK

Filipinli, Güney Koreli ve Taylandlı feministler, Amerikan askeri üslerinin kendi ülkelerinin cinsel politikalarını nasıl çarpıttıklarını, uyarıcı nitelikte ayrıntılarla açıkladılar. Bir askeri üs, sadece savaş uçaklarının bakımının yapılıp, çevre bölgelere askeri akınların düzenlendiği bir yer değildir. Bir askeri üs, ay-

nı zamanda, askerlerin cinsel gereksinimleri ve yerel topluluğun bu gereksinimleri karşılama kapasiteleri hakkında bir dizi varsayımlar toplamıdır. Masaj odaları, Amerika'nın Filipinlerdeki dev deniz-üssü Subic Bay'ın en az rıhtımlar kadar olmazsa olmaz bir parçasıdır.

Hondurasli, El Salvadorlu, Taylandlı ve Filipinli kadınlar biraraya gelseler, bize ne gibi ortak hikayeler anlatırlardı? Anlattıkları, militarizasyonun yayılmasına ilişkin bilgilerimizi nasıl aydınlatabilirdi?

Serbest gazeteci olan Lucy Komisar, Honduras'ta cinsel politikaların, orada bulunan Amerikan askerlerinin gereksinimlerini karşılayacak biçimde nasıl yeniden-düzenlendiğini açıklayan bir araştırma yaptı[6]. Komisar, Amerikan Palmerole askeri üssü etrafında kümelenen genelev mahallelerini ziyaret ederek, buralardaki Hondurasli kadınların hem yerli hem de Amerikalı askerlere fahişe olarak hizmet ettiklerini gözlemledi. Yazdığı rapor, Honduras kamu sağlığı yetkililerinin sözünü ettiği bir olguyu daha küçük bir ölçekte kanıtlıyor. Amerikan üs kurma faaliyetinin başlamasından bu yana, 3 yıl içinde, zührevi hastalıklar önemli ölçüde artış göstermişti. Honduraslılar oldukça şiddetli bir zührevi hastalık türünü «Vietnam Gülü» diye adlandırıyorlar. Bu lakab, bir kez daha kurbanı suçlu bulur ve yargılarken, bir yandan da Honduraslıların kendi ülkelerinin Vietnamlaştırılmasını, para ve askeri donanımla birlikte, cinsellik yönüyle de değerlendirdiklerini gösteriyor.

Lucy Komisar, kuru istatistiklerin ardındaki, gerçek insan seslerini duymamızı sağlıyor. Bir kere, zorla kaçırılıp geneleve kapatılan yaşları 16'ya kadar inen genç Hondurasli kadınlar var ki bunlar kaçmaya çalıştıklarında polis tarafından yakalanıp, geri gönderiliyorlar. Diğer yanda, görünüşte geneleve özgürce «para kazanmak dürtüsüyle» gelenler var. Bunlar kazandıkları parayı, içinde iş gördükleri gecekonduların sahipleriyle paylaşmak zorundadırlar. Üsler

çevresinde yaşayan birçok kadının konumu arada bir yerlerde. Bunlar, kendilerine yiyecek ve minimum barınma olanağı sağlayan erkekler tarafından o denli derin bir borç tuzağına çekilmişlerdir ki bu borçlarını ödeyip, özgürlüklerini kazanmaları çok zor görünüyor.

Hem Honduraslı hem de Amerikalı erkeklerin bu işe bulaşmış olduklarını görüyoruz. Komisar, bölge polislerinin fahişelik kurumunu koruyan memurlar gibi hareket ettiklerini bulguladı. Bunlar, daha üst düzeydeki Honduraslı ordu görevlilerince kontrol ediliyorlar ki, bu durum, Honduras ordusunun diğer kurumları denetleme ve korkutma kapasitesinin hızla gelişmesinin bir yansımasıdır. Bu işlere bulaşan Amerikalılar asker ya da subay olabiliyorlar. Amerikan askerlerinin, denizaşırı ülkede görev yaparken yerli kadınların kendilerine cinsel yönden hizmet etmelerini sahip oldukları bir imtiyaz gibi görmelerine yolaçan şey, «erkeklik» anlayışının militarize edilmiş yapısı olabilir. Yine de, kadın askerlerin çoğunun hemşire olduğu Vietnam'ın aksine, Honduras'taki üslerin birkaç düzine kadın asker barındırmasının, Amerikan askerleri arasındaki bu anlayışı nasıl etkilediği konusu henüz açık değildir. Bu kadınların şimdiye kadar en çok yakındıkları konu, sağlık malzemelerinin yetersizliği olmuştur. Peki, erkek askerler genelev mahallesine koştuklarında, bu kadınlar ne yapıyorlar?

Bu tür cinsel sömürünün sadece Honduras'taki askeri örgütün yıldırıcı gücünden ya da yaygın Amerikan ataerkil kültüründen kaynaklanıp, güç aldığını düşünmek yanıltıcı olur. Dünyanın diğer yerlerindeki üs yerleşkelerinde de görülebileceği gibi, bu sistem dolaysız ve açık bir Amerikan desteğine gereksinim duymaktadır. Örneğin, Komisar'ın raporuna göre, çevredeki genelev kadınlarının tıbbi kontrol ve tedavilerini yapanlar Palmerole üssünde görevli Amerikalı ordu doktorlarıdır. Onların işi de, askerlerin,

ordunun operasyonel amaçlarını tehlikeye düşürmeden, istedikleri gibi cinsel tatmine ulaşmalarını sağlamaktır.

CİNSİYETİN MİLİTARİZASYONU

Militarizasyonun ne ölçüde cinsiyet ilişkilerine bağlı bir süreç olduğunu - yani ancak erkeklerin bazı 'erkeklik' normlarını kabul etmesi ve kadınların bazı 'kadınlık' normlarına boyun eğmesiyle işleyebilen bir süreç - anlamaya çalışırken, fahişelik yanında üç ayrı dinamiği de gözden geçirmeliyiz. Bunlar tecavüz, askere alma ve «milli güvenlik» ideolojileridir. Orta Amerika ve Karaiblerin Birleşik Devletler'ce militarize edilme sürecinde bunların her biri ne ölçüde gereklidirler? Bu üçü hem cinsiyet normlarına hem de ataerkil ilişkiler düzenine nasıl bağlanmışlardır?

Bu sorulara vereceğimiz yanıtlar ancak fikir yürütme düzeyinde kalabilir, yine de en azından siyasi merak ve anlama düzeyimizi yükseltebiliriz. Örneğin, erkek askerlerin sivil kadınlara tecavüz etme olaylarının Orta Amerika'da neden bu denli yaygın olduğu sorusu ne merak konusu, ne de ciddi bir sorgulamanın hedefi olmadı hiç. Tecavüz, motivasyonları ve yolaçtığı etkiler diğerlerinden nitelikçe farklı değilmiş gibi saldırgan davranışlar ayrımı içine yerleştirilmiştir. Gerçekte, Guatemala'daki askerler ve Nikaragua'daki kontrgerillaların kadınlara yönelik cinsel saldırılarının bu denli çok ve sık olmasının nedeni ne olabilir? Bu durum militarize edilmiş 'erkeklik' anlayışının bir diğer uzantısı mıdır? Yoksa, azçok bir bilinçle subaylar düzeyinde yürütülen bir korkutma ve yıldırma siyaseti mi? Durum buysa, korkutulacak olanlar kimlerdir? Doğrudan olarak kadınlar mı, yoksa kadınlarını koruyamayarak erkeklik onurları zedelenen koca ve babalar mı? Guatemalalı ordu komutanları, kızılderili kadın ve çocukları öldürmenin, ayaklanma karşıtı stratejinin kasıtlı bir

parçası olduğunu söylüyorlar. Kızılderili gerilla örgütlenmesinin temelinde aile görülüyor ve böylece ayaklanmanın bastırılması için tüm ailelerin öldürülmesi gerekliliği beliriyor[7]. Yine de, bu bile, askerlerin Kızılderili kadınları öldürmeden önce uyguladıkları cinsel işkence türlerini ve tecavüzü açıklayamıyor. Karşımızdaki, asker gibi davranan bir erkek mi, yoksa erkek gibi davranan bir erkek mi? Denetim altında davranan bir erkek mi sözkonusu, yoksa kontrolden çıkmış biri mi? Bazı Latin Amerikalı feministler erkekliğin toplumun genel militarizasyonunu kolaylaştırmak amacıyla militarize edildiğine inanıyorlar[8]. Eğer bu gerçekse, biz burada, Amerika'da, siyasi çabamızı ve enerjimizi askerlerin nasıl eğitildikleri, bu eğitime cinsel varsayımların nasıl yedirildiği ve diğer ülkelerin asker ve polislerinin eğitimine nasıl yardımcı olduğumuz soruları üzerinde yoğunlaştırmalıyız.

Ayrıca El Salvador ve Guatemala'da ayaklanma hareketi içindeki kadın ve erkekleri daha dikkatlice dinlemek zorundayız. Dolaylı ve doğrudan tecavüz deneyimleri bu kişilerin siyasi hareketlilikleri üzerinde farklı etkiler mi yaratmaktadır? Kendisi doğrudan tecavüze uğramış ya da anne ve kızkardeşine tecavüz edildiğini görmüş bir kadının, 'güç' ve 'adalet' kavramları konusundaki görüşleri, siyasallaşma sürecinde hiç böyle bir deneyimle karşılaşmamış ya da dolaylı bir deneyime farklı anlatımlar yükleyebilen erkek yoldaşından farklı olacaktır.

İkinci olarak, askere alma politikalarının cinsiyet ilişkileriyle kurduğu bağları inceleyelim. Barbados'un asker sayısını arttırmaya çalıştığını duyduğumda merak ettiğim bazı noktalar şunlar oldu: Kriket oyuncusunun konumunu 'gerçek erkek' sembolü olan asker ya da polise bırakmasını sağlayacak biçimde, Barbados'un 'erkeklik' standartları nasıl bir dönüşüme uğramıştı. Diğer birçok toplum, hatta Orta Amerika ve Karaiblerdekiler bile, askerlik ve erkekliği birbirinden ayrıştırılmaz bir biçimde bu denli birleştire-

mezler. Asker olarak kişinin 'erkeksi' olması, tabii ki, askere alma işlemini yapma konumundakilerin işlerini kolaylaştıran bir etkendir. Yine de, bu ikisi analitik ve tarihsel olarak ayrı ve ayrıştırılabilir durumdadırlar. Böyle olmasaydı, hükümetlerin, bir düzme askere alma mevzuatını zorlayarak güvenirliliklerini yitirmelerine gerek kalmazdı.

Sonuçta, Reagan yönetimi Orta Amerika ve Karaib hükümetlerinden asker sayılarını arttırmalarını istediğinde, bu, aynı zamanda kültürel alanda bir takım kurnazca manevralara kalkışma talebini de içeriyor. Bu rejimler, sadece işsizlik korkusu ve zor kullanımı nedeniyle askere yazılan genç adamlarla yetinmediği sürece - ki bu durum bu bölge için aynen geçerlidir - vatandaşlarmı asker olmanın erkekliğin nihai kanıtı olduğuna ikna etmeye zorunlu kalacaklar. Aynı zamanda ülkenin kadınlarını da, orduya katılan erkeklerin, sivil işlerde çalışanlardan daha bir 'erkek' olduğuna inandırmak gerekecek. Barbados ve Kosta Rika'lı kadınların erkeklere ilişkin görüşlerine ne oluyor? Bu görüşler, Washington'un askerileştirme planlarını kolaylaştıracak biçimde mi değişiyorlar? Eğer, bu ülkenin kadınları böylesi kültürel değişmelere karşı direniyorlarsa, hem kendi hükümetlerine hem de yaşamlarının ta içindeki erkeklere karşı duydukları yabancılaşma artıyor, diyebiliriz.

Son olarak, militarizasyon sürecini anlama çabamızla, «milli güvenlik» ideolojisinin nasıl tanımlandığına ve hangi yollarla cinsiyetçi ideolojiyle eklemlendiğine bakmalıyız. Bir toplumda vatandaşların kendilerini güvencede hissedebilmeleri için ne düzeyde bir militarizasyona gereksinim duyduklarını sorgulamanın yararlı olacağına inanıyorum. Savaş sırasında Kuzey Amerika ve Avrupa toplumlarını inceleyen feministler, kadınla erkek arasında, kendilerini güvencede hissetmek için neye gereksinim duyduklarına ilişkin düşünceler açısından ortaya çıkan

büyük farklılaşmaya dikkatimizi çekiyorlar. Ayrıca, bize, hükümetlerin savaş sırasında yaygınlaşan olağanüstü güç kullanım yetkilerini meşrulaştırmak amacıyla kadınların korunmaya ihtiyaçları olduğu ve erkeklerin görevinin onları korumak olduğu yolunda geniş bir propagandaya dayandıklarını gösteriyorlar.

Benzer çabaların, hızla artan savunma bütçeleri, geniş sıkıyönetim yetkileri ve Washington tarafından belirlenen yabancı üsleri halkın gözünde meşrulaştırmaya çalışan Orta Amerika rejimlerinde de ortaya çıkmasını bekleyebiliriz. Tüm bunlar, Birleşik Devletler'in denetimi altındaki militarizasyon sürecinin bu ülkelerde çok daha gelişmiş, kurumlaşmış bir 'maçoluk' anlayışına dayandığı anlamına mı geliyor? 80'li yıllarda bunu başarmak pek o kadar kolay olmayabilir. Bu ülkelerde bugün, hergün artan sayıda kadın kendi başına çocuğunu büyütüyor, çiftçilik yaparak geçimini sağlıyor, okuma-yazma öğreniyor ve zanaatkâr kooperatiflerine katılıyor. Açıktır ki, kadınların, kendilerini erkek korumacılığının bir nesnesi gibi algılamalarını isteyen 'milli güvenlik' doktrinini kabul etmelerini kolaylaştıracak türden deneyimler değildir bunlar.

Orta Amerika ve Karaiblerin militarizasyonunu düşünürken, bazan, bölgenin kadınlarını gösteren ve bazı kadınlardan çıkıp, diğerlerine yönelen oklarla dolu büyük bir harita gözlerimin önüne geliyor. Böyle bir kurgu, Amerika ve diğer ülkelerin militarist rejimlerinin işlemeleri için bütün dünya kadınlarının neden ve nasıl 'kadın' gibi davranması gerektiğinin görsel bir ifadesi oluyor. Aksi halde, toplumu militarize etme girişimleri başarılı olmayacaktır. Bu rejimler kendilerini ancak devasa bir askeri donanım ve üniformalı koca ve oğulları sayesinde güvencede hissedebilen kadınlara gereksinim duyuyorlar. ABD'deki militarist rejim, kocaları askeri manevralara katılınca, üstlerine yüklenen ev geçindirmeye yönelik extra

görevleri kabullenmeye hazır ve üstelik bu yorucu uğraşı, Honduras'ın ünlü genelevleri hakkında dolaşan söylentileri duymamazlıktan gelerek gerçekleştiren asker karıları olmadan ayakta duramaz. Ayrıca, sistemin kolayca işleyebilmesi için, fazla değil, bir miktar Amerikalı kadının askerlik mesleğini, erkeklerle eşitliklerini kanıtlayabildikleri bir alan gibi görmeleri gerekiyor. Dahası, ordu, Silicon Valley'deki en gelişmiş elektronik araç ve silahlar üreten fabrikalarda çalıştırılmak üzere Orta Amerika'dan gelen ve sevgililerinin Amerikan ordusuna katılmasıyla Amerikalılaşma sürecini hızlandırdıklarını sanan Latin kökenli kadınları istiyor.

Orta Amerika ve Karaiblerdeki kadınlar, militarizasyonun gereksinimleri için ya yabancı şirketlerde düşük ücretlerle çalışıyorlar ya da bu şirketlerde çalışan düşük ücretli kocalarını desteklemek için hiç bir şekilde karşılığı ödenmeyen ev-işleriyle uğraşıyorlar. Dahası, kadınlar, hükümetlerin IMF ile yaptıkları anlaşmalara uymak için kamu harcamalarını kısmaları sonucu ev bütçesini denkleştirmek amacıyla stres yaratıcı bir sihirbazlığa soyunuyorlar. Yoksul kadınlar, bu zor görevlerle başa çıkamadıkları ya da ekonomik mücadelelerini bireyselleştirip eve kapanmayı reddederek sokaklara taşıdıkları zaman, yerli hükümetler zayıflayacak ve militarizasyon süreci tehlike altına girecek.

Bu hayali haritayı düşündükçe, oklar daha da sıklaşıyor, kadınlar arası ilişkiler daha karışık ve anlaşılması güç hale geliyor. Yine de, ancak şimdi, hayatın her alanındaki, siyasi hareketlerin, aile, askeri üs ve plantasyonlardaki kadın-kadın ve kadın-erkek ilişkilerinin belli biçimlerde düzenlenmesinin, Amerika'nın güdümlediği orduların artan etkinliği için neden öngereklilik olduğunu anlamaya başlayabiliriz. Sonuçta, elimizdeki bilgiler sadece kısmi ipuçlarından ibaret olsa da, kendini militarizasyon süreçini geriliet-

meye ve yok etmeye adamış her hareketin genelde cinsiyet, özelde ataerkil ilişkilere merkezi bir önem atfetmesi yolunda ısrarlı olabilmeliyiz.

Çev.: Alev Özkazanç

NOTLAR

1 Radikal Amerika (Cilt: 19, no. 1) bunun iyi bir örneğini sergiliyor. Dört makalenin üçü cinsiyet ilişkilerinden söz bile etmiyor. Diğer yandan konunun derginin grafikerinin aklından çıkmadığı da belli, çünkü bu üç makaleyi süsleyen fotoğraflar erkeklik, kadınsılık ve militarizm ilişkileri konusunda mesajlar içeriyor.

2 Peru, Lima'da çalışan kadın hizmetçilerin günlük hayatlarının etkileyici bir betimlemeleri için Ximena Bunster ve Elsa Chaney'in yeni kitaplarına bakınız. (**Sellers and Servants**, New York, Praeger, 1985). Orta Amerika'da çalışan kadınların diğer başka kusursuz betimlemeleri için şu kitaplara bakılabilir: Laurel H. Bossen, **The Redivision of Labour: Women and Economic Choice in Four Guatemalan Communities**, Albany, Suny Press, 1984; ve Audrey Bronskin, **The Triple Struggle**, Boston, South End Press, 1982. Birleşik Devletler Uluslararası Gelişme Bürosu (U.S.A.I.D.)'nin Kadın ve Gelişme Bölümü de bazı Latin Amerika ve Karayib ülkeleri üzerine istatistiksel bir değerlendirme yayımlamıştır: **Women of the World**, Washington, D.C., Mayıs 1984.

3 Bu oran Karayiplerdeki neo-emperyalizmi kadınları da hesaba katarak eleştiren ender genel kitaplardan birinden alınmıştır: Tom Barry, Beth Wood ve Deb Preusch, **The Other Side of the Paradise**, New York, Grove Press, 1984.

4 Lynne Bolles, «Kitchens Hit by Priorities: Employed Working Class Jamaican Women Confront the IMP» June Nash ve Maria Patricia Fernandez - Kelly (der.) Women, **Men and the International Division of Labor** içinde, Albany, Suny Press, 1983. Karayiplerdeki azgelişmişliğe ilişkin iç politikalar ve kadınların tepkileri konusunda diğer bir kusursuz kaynak olarak: **Daughters of the Nightmare: Caribbean Women, 1984**. Gerek bu, gerekse Şili, Peru, Ethiopia, Tayland ve Filipinlerdeki kadınlar üzerine yine kadınlarca ka-

leme alınmış başka kitapçıklar için şu adrese yazabilirsiniz: Georgian Ashwork, Change: International Reports on Women, 29 Great James St., London WCIN, England.

5 **Boston Globe**, 15 Eylül 1985.

6 Lucy Komısar'ın tüm makalesi **Honduras Update**, (vol. 3, no. 11, 1985) de yayımlandı. İsteme adresi: Update, 1 Summer St., Somerville, MA 02143'tür.

7 Michael McClintock, **The American Connection: State Terror and Popular Resistance in Guatemala**, vol. 2, Londan, Zed Press, 1985, s. 245.

8 Örneğin bkz. Ximena Bunster, «The Torture of Women Political Prisoners», Kathleen Barry, et. al., (der), **International Feminism. Networking Against Female Sexuel Slavery**, New York, Women's Tribune Center, 1984.

«Yaşam İçin Ölenler Ölmüş Sayılmazlar»*: Latin Amerika'da Kadınlar ve İnsan Hakları Protestosu**

Jennifer G. Schirmer

Baskıcı devletlerin insan haklarını çiğnerken yeni direniş biçimleri yaratmaları bir kara mizahtır. Latin Amerika ülkelerinde annelerin kayıp çocuklarını, kadınların kayıp kocalarını arayıp bulma biçiminde beliren rejime karşı çıkışlar buna birer örnektir. Kayıp kişilerin yakınlarının oluşturduğu üç örgütün[1], [2] - Arjantin'de Plaza de Mayo Anneleri («Madres»), Guatemala'da Ortak Destek Örgütü («GAM») ve Şili'de Gözaltındakiler ve Kayıp Kişilerin Yakınları Örgütü («Agrupacion») - insan haklarına sahip çıkma konusunda geçirdiği evrim incelenerek niçin bu grupların bu biçimde geliştikleri, niçin kadınlarca yönlendirildikleri, niçin yalnızca belirli eylemlere giriştikleri ve nasıl kalıcı olabildikleri daha iyi kavranabilir. Dahası, bu örgütlerin geçirdiği deneyimler baskıcı devletin yarattığı çelişkili koşulları gözler önüne sermektedir: devlet bir yandan anneliği ve aileyi yüceltirken diğer yandan zora başvurarak bizzat gerçekleştirdiği kaçırma ve kaybolma olayları aracılı-

* Bu tekerleme Guatemala'daki Ortak Dayanışma Örgütünce kullanılmaktadır. Yazar, bu kullanımı, Guatemala City'de, Ocak 1986'da, kişisel olarak gözlemlemiştir.

** **Harvard Human Rights Year Book**, 1. Cilt, Bahar 1988, s. 41-76.

ğıyla tüm toplum üzerinde sistemli bir baskı uygulamakta, sonuçta anneliğe ve aileye dayanan yeni direniş biçimleriyle yüzyüze kalmaktadır. Özveri başta olmak üzere annelikle bağdaştırılan tüm geleneksel değerleri kendilerini savunmak için ve birer siyasal eylem aracı olarak kullanan bu kadınlar, Arjantin'de, Şili'de, Guatemala'da baskının en yoğun olduğu yıllarda toplumsal eylemlere girişebilmişlerdir. Bu eylemlerin, gelip geçici olmaması ve kalıcılık niteliği taşımaları şu soruyu akla getirmektedir: Cuntalarca uygulanan zorbalık yöntemleriyle adam kaçırarak yok etme olayları siyasetle ilişkisi olmayan kadınları harekete geçirecek ne tür öğeler içermektedir? Üstelik, bu toplumlarda dinin taşıdığı önem de göz önüne alınırsa, nasıl olmuştur da kadına edilgenliği, boyun eğmeyi öngören din, bu eylemci kadınlar için siyasal bir anlatım aracına dönmüştür?

Bu anne grupları Latin Amerika'da daha geniş bir çerçevede yer alan insan hakları hareketinin bir parçasıdır ve belirli bir baskı türüne karşı direnmenin nasıl örgütlendiğini ve baskının umut verici bir değişim için gerekli koşulları nasıl sağladığını göstermektedirler. Çiçekler, mumlar ve kayıp yakınlarının fotoğraflarıyla yaptıkları sokak gösterileri, açlık grevleri, devlet dairelerinin kapısına kendilerini kelepçelemeleri, trafiği durdurmaları, kadınların «her gün ölüm»[3] kültüne karşı koyma yöntemleridir. Hukukun işlerliğinden çok kuşku duydukları halde ülkelerinin yüksek mahkemelerine, kayıp yakınlarının canlı olarak yargıç huzuruna çıkarılma emri için başvuran (ki çoğu zaman can korkusu nedeni ile davalarını savunmayı üstlenen bir avukatın çıkmaması nedeni ile kendi başlarına) bu kadınlar, kendi toplumlarında yasaların gücünü ve sınırlarını sınama görevini de üstlenmişlerdir. Daha da önemlisi, bu grupların yöneticisi kadınlardır ve «yaşamlarında daha önce hiçbir biçimde sokaklara dökülüp devlete karşı gösteri yapmayı akıllarından bile geçirmemiş»[4]lerdir. Bu kadınlar, hem

eylemleri ve direnişleri hem de hayatta kalabilmeleri için çaresiz ve güçsüz dişi imajını bir savunma aracı olarak kullanmaktadırlar[5]. Tıpkı, geçen yüzyılların ekmek ayaklanmalarında[6] olduğu gibi aciz kurban rolünden siyasal eylemci rolüne ödünsüz bir dönüşüm geçirmektedirler.

Bu anneler, kayıp yakınlarının başlarına neler geldiğini öğrenme ve devletten adalet taleb etme haklarını kullanarak, askeri yönetimlerce göz yumulabilir nitelikteki siyasal eylemlerin sınırlarının belirlenmesine yardımcı da olmaktadırlar. İdeolojik bir donanımları yoktur, yakınlarının kaybı, ailelerinin yıkımı ve bu olaylara koşut toplumsal ve siyasal ortamın ağır baskısı nedeniyle eyleme geçmekte ve sonuçta güçlü ve güçsüz kavramlarına atfedilen tüm anlamları altüst etmektedirler.

> «Siyasal partilerin ya da sendikaların militan kişileri ya da muhalefetin herhangi bir kanadından değildirler. Bu kadınlar kurbanların anneleri, karıları, kızkardeşleri ya da kızlarıdır. Salt baskı nedeniyle, Latin Amerika tarihinde daha önce örneği görülmemiş bir biçimde yoğun eylemlere girişmektedirler»[7].

Zora başvurarak gerçekleştirdiği adam kaçırmalar ve af yasaları yoluyla devlet, toplumun ortak belleğine sansür koymaya çalışmakta. Ancak bunun çelişkili bir sonucu olarak, kaçırılanların gerçekte ölmüş oldukları hiçbir zaman kesin olarak bilinmediğinden umutlar kaybolmuyor, ölmüşlerse cesetlerin ortaya çıkarılamayışı da protesto hareketlerini olanaklı kılıyor.

Kaçırılma, işkence, gizli tutuklamalar ve cinayet yöntemlerinin tümünü içerebilen bu kaybolma olayları Guatemala'da 1966 yılı başlarından ve Şili'de 1973 sonlarından günümüze, Arjantin'de ise Mart 1976'dan 1983'de demokrasiye geçişe kadar uzanan dönemde uygulanan başlıca devlet politikası olmuştur[8]. Kur-

banların gerçek sayısını belgelemek çok güçse de bir kaynağa göre[9] bu sayı tüm Latin Amerika genelinde 90.000'in üstünde. Birleşmiş Milletler gibi kuruluşların bu kaybolma olayları ile insan haklarının en onulmaz bir biçimde çiğnenmekte olduğunu savunması bu olguyu değiştirmemekte[10].

Kurbanlar ve aileleri, farklı geçmişlerine rağmen genellikle ya siyasal muhalefetin ya Guatemala örneğinde olduğu gibi belirli bir etnik grubun üyeleri, yada güvenlik operasyonlarına hedef seçilen bölgelerde yaşayanlar. Bu özellikler direniş örgütlerinin yapısına ve üyelerinin kimliğine de yansımaktadır. Kaybolma olayları şöyle gerçekleşmekte: kurbanlar günün birinde kaçırılıp ortadan yok oluveriyorlar; arkadaşları ve yakınları artık o kişiden hiçbir haber alamıyorlar; gözaltında mı tutuluyorlar, işkence mi görüyorlar, yoksa öldürüldüler mi? Hiçbir bilgi sağlanamıyor. Çok arada bir, kayıp kişilerden bazıları geri dönebiliyor ya da gözaltında oldukları anlaşılıyor. Ancak, kayıp kişilerin kesin olarak öldürüldüklerini doğrulatmak hemen hemen olanaksız. O kadar ki, bazen herhangi bir aykırı sesin çıkması olasılığına karşı bir gözdağı olarak yol kenarlarına atılan ya da isimsiz mezarlara gömülen doğranmış, yakılmış, tanınmaz hale gelmiş[11] cesetlerin bile kimliğini kuşkuya yer vermeyecek bir biçimde teşhis etmek olanaksız[12].

İnsan haklarının gözlemlenebilir bir biçimde çiğnenmesi dünya kamuoyunda her zaman olumsuz tepkilere yol açar. Ne varki, Latin Amerika'da olup bitenler kusursuz birer cürüm örneğidirler: ortada ne suçluyu ne de kurbanı teşhis etmeye yarayacak bir kanıt vardır, olsa olsa yalnızca o da sessizce, tek başlarına acı çeken kayıp yakınları kalmıştır. Kurbanların şehit sayılmaları yasaklanmıştır, ailelerin son görevlerini yapmaları da. O halde kaybolma olaylarının gerisinde yatan asıl amaç, halkın belleğine bir çeşit sansür uygulamaktır. Bunun en iyi örneği Arjantin

cuntasının çıkardığı «Kaybolma Nedeni İle Ölüm Varsayımı Yasası»dır: Yakınlarının kayıp beyanı üzerine, kaybolmuş kişi resmen ölmüş sayılmaktadır[13].

Çelişkili bir biçimde, bu toplumlarda ordu, geleneksel aile ve annelik motiflerini, evdeki babaerkil yapıyı güçlendirmek amacıyla işlemekte[14]. Bu üsteleme geri tepmekte ve kadınlar oğul ve kızlarının başlarına neler geldiğini öğrenme istemi ile ortaya çıkmaktadırlar. Yasa dışı yollarla zora başvurarak adam kaçırmalar, sonunda aileyi devletin isteği dışında siyasallaştırmaktadır. Bunun nedeni de devletin kayıp kişilerin ölü ya da diri olup olmadıklarını açıklamayı reddetmesidir. Bu rejimlere karşı en ufak bir başkaldırı hareketinin görülmediği dönemlerde kadınlar, kendilerini riske atarak sokağa çıkmışlardır[15]. Bir yandan aileyi koruyan bir yandan da yok eden bu çelişkili doktrin rejime karşı koyan «anneci» grupların kimliklerine, eylemlerine ve güdülenmelerine de yansımıştır: bu kadınlar hayatta kalabilmek için birer anne gibi davranmak zorunda kalmışlardır.

Bu makale üç alt başlığa bölünmüştür: birinci bölümde bu anneci grupların her birinin kısa tarihsel geçmişi yansıtılmakta; ikinci bölümde A) bu grupların ortak siyasal dilleri ve uygulamaları; ve B) kendilerine birer 'siyasal alan' talep eden gruplar incelenmekte; son olarak üçüncü bölümde de gerek baskıcı devletin gerekse bu grupların annelik ve özveri kavramları etrafında Katolik dininin izin verdiği ölçüde kullandıkları siyasal sembollerin oluşturduğu çelişkiler elealınmaktadır.

I. Bölüm:

Direniş Grupları: Arjantin'de Plaza De Mayo Anneleri («Madres»), Guatemala'da Ortak Destek Grubu («GAM») ve Şili'de Gözaltındakilerin - Kayıp Kişilerin Yakınları Grubu («Agrupacion»).

A. PLAZA DE MAYO ANNELERİ («MADRES»): ARJANTİN

13 Nisan 1977 günü Buenos Aires'in merkezindeki Plaza de Mayo'da, cunta genel merkezine yalnızca 100 m. uzaklıkta, çocukları kaybolmuş ondört anne, ilk kez bir yürüyüş düzenlediler[16]. Morglarda, mezarlıklarda, devlet dairelerinde, silahlı kuvvetlerin özel kiliselerinde sürekli çocuklarını arayan ve «oğlun biriyle kaçtı», «kızın terörist arkadaşları tarafından öldürüldü» türü iğneleyici cevaplar dışında bir şey elde edemeyen bu kadınları ortak kaderleri birleştirmişti. Sonunda bir gün, o zaman çoktan altmışlarında olan Azucena De Vicenti öbür onüçüne dönerek, «olmamız gereken yer burası değil, Plaza de Mayo. Günün birinde sayımız kabarıklaşmca Casa Rosada'ya, Başkana gidip kayıp çocuklarımızı ona sormalıyız»[17] dediği anda ilk çekirdek anne örgütü oluşuvermişti.

İşte böylece bu Buenos Aires'in bu en sıkı korunan meydanında, 14 kadın beyaz başörtülerini takarak her perşembe öğleden sonrası tam banka memurlarının iş çıkışına rastgelen 3.30 da toplanmaya, ikişer ikişer meydandaki piramidin etrafında tur atmaya başladılar[18]. İkinci kez buluştuklarında, annelerin sayısı 20'ye; Aralık 1977'de ise farklı toplumsal konumlardan gelen[19] 300 kadar anne, büyükanne, kızkardeş ve kız çocuğuna ulaştı. Sonradan örgütün başkan ve başkan yardımcısı olacak olan iki kadın, koşulların yarattığı olağandışı bir sınıflararası ittifakı simgelemektedir: Hebe Bonafini bir fabrika işçisinin karısıdır, kocası ve iki oğlu kayıptır; Adela Antokaletz bir diplomat eşidir, siyasal tutukluları savunan avukat oğlu kayıptır[20].

Meydanda üç ay yaptıkları gösterilerin yanısıra yabancı gazetecilerle, ABD'li yetkililer ve Kongre üyeleri ile görüştüler, Haziran 1977'de kaybolan yakınlarının canlı olarak yargıç huzuruna çıkarılma emri için 159 başvuruda bulundular[21]. Hükümet yetkilileri-

nin tek tepkisi bu kadınları açıkça «kaçık kadınlar»[22] olarak nitelemek oldu. Arjantin hükümeti Basın ve Halkla İlişkiler yetkilisi tarafından yabancı gazetecilere yöneltilen şu soru bu tutumu açıkça ortaya koymaktadır: «Gerçekten sizin bu 'Las Locas' (kaçık kadınlar) ile uğraşmaktan başka yapacak işiniz yok mu?»[23] «Ne kayıpları? Başka ülkelerde olanlardan farklı bir şey yok»[24].

15 Ekim 1977'de kayıplar konusunda soruşturma açılmasını isteyen 24.000 imzalı bir dilekçeyi sunmak üzere Başkanlık Sarayı önünde toplanan 300 anne, Federal Polis tarafından gözyaşı bombası ile dağıtılıp tutuklandı[25], sorgulamalarından sonra serbest bırakıldı[26].

Kamuoyunda uyandırdıkları ilginin genişlemesine ve sayılarının giderek kabarıklaşmasına koşut olarak annelerin dokunulmazlığı da artık son buluyor, eylemleri de kayıp yakınlarınınki gibi devletin yıkıcı eylem tanımlamasına uygun düşmeye başlıyordu.

8 Aralık 1977'de, aralarında bir Fransız rahibenin de bulunduğu 9 kadından oluşan bir grup, La Nacion gazetesinde 'Uluslararası İnsan Hakları Günü'nü kutlamak amacıyla yayımlayacakları 'Barış İçinde Bir Noel' istemini dile getiren tam sayfa ilanlarını hazırlayıp işlerini bitirdikten sonra çalıştıkları Santa Cruz kilisesinin kapısı önünden donanma'nın üstlendiği bir operasyonla kaçırıldılar[27]. İki gün sonra da ilişkili bir operasyonla, annelerin Lideri Azucena De Vicenti Buenos Aires yakınlarındaki evinden, genç bir artistle birlikte alınarak önce tutuklandı sonra kayıplar listesine eklendi. Aynı sıralarda, başka bir Fransız rahibesi daha tutuklandı[28]. Kaçırılan kadınlardan bir daha haber alınamadı[29]. Yalnızca çocuklarının başına gelenleri öğrenmekten başka bir talepleri olmayan orta sınıf annelerin çok dışına taşan ve rahibeleri bile kurban seçebilen bu kaçırma olaylarının amacı açıktı: bu kadınlara, annelik konumlarının artık işe

yaramadığı kanıtlanarak ve elebaşları cezalandırılarak hareketin darmadağın olması hedefleniyordu. Nitekim, 'Barış İçinde Noel' ilanının çıkmasına katkıda bulunanların isim listesinin kadınları kaçıranların eline geçmesi nedeniyle hiçbir anne kendini güvende hissedemez oldu; bazıları bir sonraki ilandan isimlerinin çıkarılmasını istediler[30].

İnsan Hakları Örgütlerinin sağduyu ve ılımlılık çağırılarına karşın, anneler, Aralık 1977'de öfke ve acılarını dışarı vuran bir basın toplantısı düzenlediler:

> «Bu kadınları, bizi susturmak için kaçırdılar, ama başarılı olamadılar. Bizden korkuyorlar, Arjantin'e kazandırdığımız kötü imajdan korkuyorlar. Dünya Kupaları için tedirginler. Onların kupalarına güleriz, biz çocuklarımızı, kocalarımızı, babalarımızı istiyoruz. Yalnızca gerçeğin açıklanmasını istiyoruz»[31].

Fransız rahibelerin kaçırılmasına tepki olarak Fransa, Buenos Aires'te düzenlenen Dünya Kupasını, başladığı gün, 1 Temmuz 1978'de boykot etti[32]. Dünya Kupasını kütlelerle arasındaki bağı güçlendirmek için, milliyetçi duygulara seslenen bir araç olarak kullanan[33] rejime karşı, anneler aynı gün, yine aynı meydanda ama bu kez yabancı televizyon kameraları önünden pankartlarıyla geçme fırsatını yakaladılar: «Çocuklarımızdan, torunlarımızdan, babalarımızdan haber alamıyoruz»[34]. Hükümet öfkelenmişti: oniki kadının kaybolmasını «nihilist bölücülerin» üzerine yıkan bir açıklama yayımladı[35]. Dünya Kupasından bir gün sonra, Kayıp Yakınları Komisyonunu savunan avukatların kendileri kaçırıldılar[36].

Kadınlara son darbe Aralık 1978'de[37] Başkanlık sarayına yeniden yürüyerek bir dilekçe sunmalarının ardından vuruldu ve toplantıları hükümetçe yasaklandı[38]. Kadınlar bu kez davalarını paylaşan az sayıda rahibin kiliselerinde toplanmaya başladılar. An-

cak rahipler öylesine korkuyorlardı ki kadınların karanlıkta birbirleriyle konuşmadan oturmalarını, birbirlerine notlar geçirerek iletişim kurmalarını istiyorlardı[39]. Sonunda dayanamayan kadınlar dış ülkelerden mali yardım alacak, resmen kayıtlı yöneticileri seçimle iş başına gelen formal bir örgütlenmede karar kıldılar[40].

Artan baskılar karşısında askeri hükümet 1979 sonbaharında kayıp yakınlarının dikkatlerini «kayıpların soruşturulmasından, miras ve mülkiyet haklarına kaydırmak»[41] amacıyla 12 Eylül 1979'da «Kaybolma Nedeniyle Ölüm Varsayımı» yasasını (Yasa no. 22.068) geçirdi: son beş yıldır kayıp ilan edilen kişiler ölü ilan ediliyordu. Bu yasa, Amerikan Devletleri Örgütünce (OAS) bu insanların yaşayıp yaşamadıkları sorununa cevap aramadığı gerekçesiyle şiddetle kınandı, hemen hemen hiçbir kayıp yakını yasadan yararlanmaya kalkışmadı. Yine de, bu adım, ordunun kendi yarattığı 'kayıpların' etkilerini kendi yasaları yoluyla giderme çabalarının ilkiydi[42].

İkinci yasa, kayıp kişilerin mülkiyet haklarının kullanımına ilişkin 14.394 sayılı yasada[43] değişiklik yapan «Kişinin Yokluğu Durumunda Sosyal Güvenlik Hakları» (yasa no. 22.062) yasasıydı. Bu yasayla, emekli olmaya yasal durumu uygun olan herkes, nerede olduğu bilinmeksizin bir yıldır evinden uzak olduğu kanıtlanan yakınının sosyal güvenlik haklarından yararlanıyordu. Bir yıldan sonra ise kayıp statüsü 'ölü'ye dönüşüyordu. Dolayısıyla, yasanın yaptığı şey bu haklardan yararlanmak için gereken bekleme süresini kısaltmaktan ibaretti[44].

İçişleri Bakanı General Harguindeguy, «pek çok Arjantinli ailenin rahatsızlığını kaynağından kurutmak»[45] için, 'öldüğü varsayılan' kişilerin alacak verecekleri ni ve emekli aylıklarını düzenleyen bu iki yasanın hazırlandığını açıklıyordu[46]. Bunun anlamı kayıp kişilerin artık kayda geçirilmemiş ölü statüsüne kavuşmalarıydı. Benimsenen bu yeni devlet politi-

kası General Viola'nın 29 Mayıs 1979 konuşmasında da açıkça bellidir, kayıp kişilere «ausentas para siempre» (ebediyen dönmeyecekler) olarak atıfta bulunmakta ve vurguyu geride kalanların mağdur edilmemeleri gereğine kaydırmaktadır[47]:

> «Doğrusu kimse, yıllardır yalnız başına yaşamak zorunda kalan kadınları yeni bir yuva kurmaktan ve çocuklarının eğitimi için destek aramaktan alıkoyamaz. Bazı kişiler bilinmeyen bir yerde yaşamlarını sürdürüyor ya da ülkeyi terketmiş olabilirler. Bazılarının ise kendi eylemleri sonucu öldükleri kesin. Sonuçta, bu kişilerin uzamış yokluklarının neden olduğu yasal durumu düzenlemek gerekmektedir»[48].

Kayıp kişileri yasal olarak ölü sayıp onları, gövdelerini ortaya çıkartmaksızın yine yasal olarak gömen askeri yönetim «Locas»lardan böylece kurtulabileceğini sanıyordu. Ancak, «Locas»ların tepkisini bir anne şöyle dile getiriyordu: «bu yasa bir skandaldır. Annelere sus payı vermek demektir. Bunu yapabileceklerini nasıl düşünürler? Kirli paraları onların olsun»[49]. Bu tepkinin bir bölümü olarak, Kasım 1979'da Ticaret Mahkemesine bir dilekçeyle başvuran 700 kayıp yakını, 22.068 no.lu yasanın »tümüyle anayasaya aykırı» olduğunu dilekçeleriyle kayda geçirmiş oluyorlardı[50].

Giderek daha çok kamu desteği ile ilgisini çekmeye başlayan anneler[51] 1980 Ağustos ayının ortalarında başka bir dilekçeyle, Plaza'da toplandıklarında sayıları 2000'i bulmuştu. Bu sayıyı etkileyici bulduğu anlaşılan yönetim, müdahalede bulunmaktan kaçınarak[52], tam tersine General Videla'nın ağzı ile kamuoyuna bir açıklamada bulundu: «Ölüler ve kayıplar, Arjantinlilerin barış, onur ve özgürlük içinde yaşayabilmesi için ödenmesi gereken bedeldirler. Kötülüğün güç odaklarını yok ettiğimiz için övünüyoruz»[53].

1. *Siyasal Kargaşa ve Malvinas Savaşı*

1982'nin Martına değin Plaza de Mayo annelerinin adalet ve gerçeğin ortaya çıkarılmasına yönelik talepleri, üstelik içeride ve dışarıda giderek artan bir destekle durmak bilmeksizin sürdü[54]. Ancak savaşın başlamasıyla hareket açısından bazı sorunlar belirdi: milliyetçilik teması, kayıp «hainlerin» analarına karşı kullanılmaya başlandı. «Siyasal ve toplumsal açıdan anneler birer 'hain' olarak yalnız bırakılacaklardır. 'Bölücülüğe ve yıkıcılığa karşı verilen savaş' Malvinas savaşına giden yolda atılan ilk adımdır»[55].

Ancak, annelerin Malvinas savaşı süresince geleneksel rolleri çerçevesinde yürüttükleri gösteriler azalacağı yerde iyice arttı[56]. Aslında hükümetin gençleri askere yazılmaya çekmek için kullandığı 'maço' sloganının bu duruma katkısı olduğu söylenebilir, «Papa (Baba) oğlun savaşta ne yapacak?» Annelerin karşı sloganları hazırdı: «Mama (Anne) oğlun barışta ne yapıyor?», «Malvinas Arjantin'in, kayıplarda öyle»[57]. Üstelik, bildiri dağıtma, dilekçe verme, yurtdışına yolculuklar yapma, yürüyüşler düzenleme biçimlerinde yoğunlaşan eylemlerine artık başka insan hakları grupları da katılıyordu[58].

Bu aşamada Arjantin'de insan hakları örgütlerinin yepyeni bir siyasal kabul ve dinamizm kazandığı açıktır. Askeri rejimin can çekişmeye başladığı bu konjonktürde bu gruplara karşı uyguladığı şiddet ve bastırma politikasını tırmandırması da bu durumun bir kanıtıdır: adam kaçırma, suikast, işkence, saldırılar yeniden başlatıldı; 12 yargıç dövüldü, anneler de bu hengameden paylarını aldılar[59].

2. *Anneler ve Demokrasiye Dönüş*

29 Ekim 1983'de olağanüstü hal kaldırılarak serbest seçimler yapıldı. 10 Aralık'ta Başkan Alfonsin'in sivil hükümeti and içti. Yönetimin sivil ellere geçme-

si onbinlerce kayıp ailesinin dramına son vermediğinden, Plaza de Mayo anneleri gerçeğin ve suçluların ortaya çıkması yolundaki talep ve yürüyüşlerini sürdürmeye devam ettiler. 24 Haziran 1985'te annelerin yaptığı ulusal toplantıda Bölge Savcısının, ordunun kabul ettirmeye çalıştığı suçlu ve masum kurbanlar ayırımını benimsemesinin protesto edilmesi buna bir örnektir. Savcının tutumu eski hükümetin değil kurbanların yargılanması ve anılarının lekelenmesi anlamına geldiği için anneleri büsbütün çileden çıkarıyordu[60].

Yeni hükümetin işe başlamasıyla anneler ve diğer insan hakları örgütleri yepyeni bir sürece karşı savaşmak zorunda bırakıldılar: baskı dönemi sonrasında kamuoyu, eski defterlerin karıştırılmasından hoşnutsuzluk duyuyordu[61]. O kadar ki, 1985 yılında Arjantin'de yapılan bir kamuoyu araştırması, nüfusun % 59'unun annelerin etkinliklerini benimsemediklerini ortaya koyuyordu[62]..

Aralık 1986'da Başkan Alfonsin geçirdiği bir yasayla 1976-1983 yılları arasında Silahlı Kuvvetler, polis ve tutukevi yetkililerinin işlediği suçlar için yapılacak soruşturmayı, yasanın yayınlandığı tarihten başlayarak 60 günle sınırladı. Bu, neresinden bakılırsa bakılsın bir af yasasıydı[63]. Ocak 1987'de Buenos Aires'te bir basın toplantısı yapan anneler düşüncelerini şöyle dile getiriyorlardı:

> «Biz anneler Alfonsin hükümetinden hep kuşku duyduk. Bu hükümetin Askeri Yargı yasasında yaptığı değişiklikler, tüm davaları Yüksek Askeri Konseyin yargı alanına sokması ve askeri mahkemelerin verdiği tüm cezaları aynen benimsemesi bu kuşkumuzun doğruluğunu gösterir... Ancak bu «Punto Final» (Nokta Yasası) ile adalet kavramı ahlâk ve etik açısından tümüyle ayaklar altına alınmıştır. Soruşturmaların zamanlamasını sınırlamak, kaybolanların başlarına neler geldiğinin artık asla öğrenilememesi demektir»[64].

B. OĞUL, BABA, EŞ VE ERKEK KARDEŞLERİMİZİN ORTAYA ÇIKARILMASI İÇİN ORTAK DESTEK GRUBU («GAM»): GUATEMALA

GAM, otuz yıllık bir devlet terörü geçmişi olan ve son yirmi yılda, Latin Amerika'da en çok sayıda insanın kayıplara karıştığı (38.000 olduğu sanılıyor) bir ortamın ürünü[65]. Guatemala, hükümet politikalarına karşı örgütlenmiş az sayıda yurttaş gurubu sayılmazsa, içinde hiçbir insan hakları izleme örgütü barındırmayan dünya yüzündeki az sayıda ülkelerden biridir[66]. Bu yurttaş guruplarından ilkinin kuruluşuna yol açan (1966'da sendika ve 1967'de Komünist Partisi Liderlerinin) kaçırılma olayları, devletin zora başvurarak adam kaçırmasını ve yok etmesini Latin Amerika'da bir yöntem olarak yerleştiren olaylardır da[67]. Guatemala bu konuda öncü olmasına karşın, GAM bu yönteme karşı direnen örgütlerin sonuncusu, ancak bu ülkede yaşamını sürdürebilen tek ve ilk insan hakları örgütü örneği olarak 1970 sonlarında ve 1980'lerde kurulabildi[68]. Bu kadarcık bir tarihsel geçmiş anlatımı bile ülkede süregelen askeri rejimlerin yoğun ve sistematik baskıcılığını yansıtmaya yetebilir.

Direnme gruplarının eylemliliği bir doğa felaketinden, 1976'da Guatemala'yı yerle bir eden depremlerden kaynaklandı. Yardım için kırsal kesime giden bir çok sendikacı ve gönüllü, yaşamlarında ilk kez kırsal kesimdeki yoksullukla yüzyüze geldiler. Dahası, bu afet sonrasında, Guatemala'daki yerli halkın daha iyi yaşam ve çalışma koşulları istemleri, işçi sendikaları ve köylü kuruluşlarını içinde bütünleştiren bir şemsiye örgüt olan Sendikalar Birliği Ulusal Komitesince («CNUS») eylem programı kapsamına alındı[69].

Bu oluşuma anında ve sert bir tepki gösteren hükümet 1978'de General Lucas Garcia'mn yönetiminde «Resmi Terör Devri»ni başlattı. Hükümetin yönlendirdiği ölüm mangaları önce kilit sendikacıları, siyasetçileri, köylü liderlerini hedef seçiyor, sonra «tehli-

keli» fikirlere sahip olduklarından kuşku duyulanları ayıklayıp harekete geçiyordu: yalnızca 1980 boyunca 311 köylü lideri, aynı yılın dört ayında da San Carlos üniversitesinin öğrenci ve öğretim üyelerinden 400 kişilik bir grup öldürüldüler[70]. Ancak ölüm mangalarının acımasız cinayetleri «geri tepmeye, kentsel orta sınıfı rejime karşı kışkırtıcı bir rol oynamaya» da başladı[71].

Bütün bu cinayetlere ek olarak, ülkede birbiri ardısıra gelen askeri darbeler, şiddeti, kentsel ve kırsal kesimlere karşı, toplumsal ve siyasal bir kontrol aracı olarak kullanmayı sürdürdü: 1982'de General Rios Montt'un yaptığı darbe sonucunda 50.000 ile 75.000 arasında yerli köylü katledilirken, 440 köy yakıldı, yıkıldı, yine sayıları 50.000 - 75.000'i bulan yersiz ve barınaksız kalmış kırsal nüfus, «örnek köyler» de yerleşime zorlandı[72]. 900.000 köylünün zor yoluyla sivil muhafız ordusuna alınması bu insanların geride 100 ila 200.000 kişilik öksüz ve dul kadın bırakmalarına yolaçtı[73]. 1983'te darbe ile iş başına geçen General Oscar Humberto Mejia Victores[74] de devletin bu resmi yakma, yıkma, katletme politikasını sürdürürken, 1986'da, yirmi yıldır ilk demokratik seçimle iş başına gelen sivil başkan Cerezo ve yönetimi, tüm bu olup bitenlerin değişeceği konusunda büyük umutlar uyandırdı. Nitekim, başkan Cerezo önceleri Guatemala'da insan haklarının durumunu değiştirmeye kararlı olduğunu belirten ifadeler kullanmış ancak, sonuçta hiçbir şey değişmemiştir[75].

Ulusal bir insan hakları izleme örgütünün bulunmayışı ve insan haklarının çiğnenmesine ilişkin bilgi toplamada karşılaşılan tehlikeler düşünüldüğünde GAM'ın örgütlenme aşamalarının yavaş ve temkinli yürütülmesi hiç de şaşırtıcı olmuyor. Örgütün 5 Haziran 1984'deki kurucuları yalnızca üç kadın: benzer örgütlerin oluşma aşamasında olduğu gibi kayıp yakınlarını morglarda, mezarlarda, karakollarda, hastanelerde, üniversite rektörlüğünün kurmuş olduğu ba-

rış komisyonunda ararken bir araya geliyorlar[76]. Uluslararası Barış Tugayı[77] adlı bir örgütün yerel merkezinde haftada bir toplanıp El Salvador'daki kayıp kişilerin anneleri tarafından doldurulan («Comadres») ses bandını dinliyor ve benzeri bir grup oluşturmaya karar veriyorlar[78].

1984'ün Ağustosuna gelindiğinde 130, yılın sonunda 1000 üye oluyorlar[79]. GAM üyelerinin en az üçte ikisi hiçbir siyasal deneyimi olmayan yoksul yerli kadınlardır[80]. Bu durum, kırsal kesimde uygulanan devlet şiddetinin yıkıcı etkilerini olduğu kadar 1970'lerde çıkarlarını CNUS şemsiyesi altında birleştiren yerli halk-Ladino* ittifakının yükselişini simgelemektedir[81]. GAM'ın diğer kurucu üyeleri arasında 1984 başlarında kaçırılan ondokuz üniversite öğrencisi ve profesörünün yakınları da yer almaktadır[82].

Önceleri GAM, hükümeti kaybolmalar konusunda suçlamaktan kaçınıyordu. Ancak 1984 yılında Emniyet Genel Müdürü ve Dışişleri Bakanının GAM'ın görüşme taleplerini geri çevirmesi bir dönüm noktası oluşturdu[83]: GAM, artık üyelerinin izlediği kaybolma olaylarını sıkı bir biçimde belgelemeye koyuldu. Bugün, GAM'ın topladığı belgelere göre 1980-85 arasında çoğunluğu 20-40 yaşları arası erkek, birçoğu hamile olmak üzere kadınlar ve 6-16 yaş arası çocuklardan oluşan 416 kişi kayıplara karışmıştır[84]. Bu belgelemelerin ardından GAM sokak gösterilerine başlamıştır[85].

Pek çok talepten sonra kadınların görüşme iste-

---

* Ç.N. «Ladino»lar köken olarak Güney Amerikalı Kızılderilidirler. Ancak, İspanyol sömürgeciliğinin Güney Amerika'da yerleştirmeye çalıştığı kapitalist üretim ilişkilerine dayanan sermaye birikimi sürecinde İspanyol kültürüne, dinine, yaşam biçimine uyum göstererek, diğer yerlilerden farklılaşmış, adeta İspanyollaşmışlardır. Bu kesimin geleneksel kızılderili kabilelerin liderlerinden oluşması bir rastlantı değildir: yalnızca zengin ve güçlü yerliler sömürgeci dönemde varlıklarına varlık katabilme olanağını elde edebilmişlerdir.

ğini kabul eden başkan Mejia Victores, 1 Agustos 1984'te gerçekleşen bu görüşmede kayıp kişilerin kendi istemleriyle gerillalara katılmak üzere ülkeyi terk ettikleri görüşünde olduğunu belirten «sözde kaçırılmış kişiler», «gerillalara katılanlar»[86] yollu tümceler kullanıyor, ve yine de olayları soruşturacağız sözünü veriyorsa da[87] ilgisizliğini ve kayıtsızlığını açıkça ortaya seriyordu.

GAM'ın süren toplu gösterilerine[88] destek vermek bir yana, bazı siyasal partiler ona açıkça «yıkıcı ve bölücü» etiketini yapıştırdılar[89]. Tüm bu olumsuz tepkilerin sonucunda oluşan kurumsal destek ve seçeneklerin yokluğu karşısında GAM giderek cesaretini arttırma yolunu seçti ve güvenlik güçlerini, aile üyelerinin kaçırılıp yok olmasından doğrudan sorumlu tuttuğunu kamuoyuna ilan etti: «bu işlerden dolayı hükümeti başlangıçta suçlamamamızın nedeni öyle yaparsak kayıplarımız geri döner sandığımızdandı. Ancak boşunaymış; gerçek sonsuza dek saklanamaz»[90].

Hükümete baskılarını sürdüren GAM, Başkanın kurma sözünü verdiği Üçlü Soruşturma Komisyonuna başvurarak, kayıp kişiler hakkında kendi kanıtlarını sunma talebinde bulunmaya başladı[91]. İşin peşini bırakma niyetleri olmayan kadınlar, her cuma günü Kamu Başkanlığı önünde toplanarak, trafiği tıkıyor, flüt, ıslık ve davul çalarak «yürütüldüğü iddia edilen soruşturmaların sonuçlarının açıklanmasını»[92]; Ulusal Kurucu Meclisi işgal ederek de yeni anayasada «insanlık dışı adam kaçırma eylemlerini» gereksiz kılmaya yarayacak bir siyasal mahkum kategorisi oluşturulmasını talep ediyorlardı[93].

Muhalefetin hiçbir biçimine ve hele kendi iktidarına açıkça meydan okunmasına hiç alışık olmayan Mejia Victores hükümeti, GAM'ı yıldırma ve itibarını sarsma yolları aramaya koyuldu. Bu fırsat GAM'ın Kasım 1984'te devlet başkanıyla yaptığı dördüncü ve en zorlu görüşmenin ardından gerçekleşti ve GAM'ın

kayıp listesinde yer alan bir gazetecilik öğrencisi ile bu üniversite profesörünün cesetleri işkence izleriyle bulundu[94].

1985 Martında Guatemala City Valisi 4 GAM üyesini, kamu düzenini sarsmanın yıkıcı bir eylem olduğunu içeren bir belgeyi imzalamaları için bürosuna davet etti[95]. Aynı sıralarda Başkan Mejia Victores da yaptığı bir konuşmada aynı doğrultuda şu sözleri söylüyordu:

> «Dilekçelerini kabul etmemize rağmen hala dayatıyorlar. Ulusal Kurucu Meclise baskılar sürüyor, gazetelere ilan veriyorlar. Paranın nereden geldiği belirsiz. Sanıyorum bunlar yıkıcı unsurların yönettiği kuklalar... amaçları barışçıl Guatemala halkının huzurunu bozmak»[96].

GAM'ın bu suçlamaları yalanlayan bir açıklama yapmasına rağmen saldırılar sona ermedi. 1985 Martının son gününde GAM'ın yönetim düzeyinde görevli pek az erkekten biri olan Hector Gomez kaçırıldı, işkence izleriyle dolu cesedi daha sonra bulundu[97]. 1 Nisan günü 400 kişinin katıldığı cenaze töreninde GAM adına bir bildiriyi okuyarak, Gomez'in katlinin unutulmayacağını söyleyen yine kayıp bir öğrenci liderinin eşi olanMaria Rosario Godoy de Cuevas, üç gün sonra bir alışveriş merkezinden yanındaki erkek kardeşi ve küçük oğluyla kaçırıldı, daha sonra üçünün de cesedi bulundu[98].

Açıkça görülmektedir ki Guatemala'nın baskıcı devleti ne kayıp kişilerin ne de onların başına neler geldiğini araştıranların geride kalanları eyleme itecek bir konuma yükselmesine izin verecektir. Bu nedenledir ki işkence görmüş bedenler açıkça teşhir edilerek GAM yıldırılıp susturulmak istenmektedir.

Devlet Bakanı Gustavo Lopez Sandoval'ın bu konudaki açıklaması ibret vericidir:

«Kentteki aşırı nüfus nedeniyle polis şiddet olay-

larını kontrol edememektedir... Bu kişilerin yakınlarının kaybolmasından kaynaklanan üzüntülerini ifade etme arzularını doğal ve mantıklı buluyoruz»[99]. Söylenmek istenen, bu kadınların kaybolan yakınları için ancak bireysel olarak ve özel hayatın dışına taşırılmaksızın yas tutmalarına izin verileceğidir.

1986 Ocağında, son yirmi yılın ilk sivil devlet başkanı Cerezon resmen görevine başladığında kayıp kişiler konusu siyasal yaşamda öylesine önemli ve ağırlıklı bir hale dönüşmüştü ki başkan bu konuda çok dikkatli bir biçimde konuşmaya zorlanıyordu:

«Sorumluluklarımı yerine getirmeye hazırım. Ancak, kimseyi yargılama sözü vermedim. Bu mahkemelerin işi. Geçmiş hükümetlerin fiillerinden ben sorumlu tutulamam»[100].

Cerezo, bu kadarla kalmıyor, göreve başlamasından bir kaç gün önce getirilen af yasasını sözel olarak onaylayıp, ardından yasayı uygulayacağını belirtiyordu[101]. Bütün bunlara karşılık, uzunca bir kararsızlık döneminden sonra bağımsız bir soruşturma komisyonu oluşturmayı da kabul ediyordu[102].

Mayıs ayında yeni atanan Yüksek Mahkeme, GAM'ın talebine uyarak 1367 kayıp olayına ilişkin 2337 adet yargıç huzuruna canlı olarak çıkarılma emirini tek bir ceza mahkemesine sevketti[103]. Bir yıl süren soruşturmanın sonucunda, yargıcın askeri üstleri, polis karakollarını, gözaltına alınma merkezlerini ziyaret ederek vardığı sonuç, düş kırıklığı yaratmanın ötesinde elle tutulabilir bir işe yaramadı[104]: 105 kayıp olayının ortak nedenleri vardı; çoğu kayıplar ölü sayılmalıydı ancak tam ölüm nedenleri bilinmiyordu[105]. Kayıp oldukları bildirilen 19 kişiye Göçmen Bürosunca pasaport verilmişti[106]. GAM, tanıklar ve diğer insan hakları örgütlerinin sundukları kanıtlarla çelişkili bir biçimde varılan bir başka sonuca göre, güvenlik güçlerinin ya da ordu mensuplarının suçlu

olduğunu gösteren herhangi bir bulguya rastlanmamıştı[107].

Haziran ayının sonunda Hıristiyan Demokrat Parti yetkilileri, Devlet Başkanının bir yardımcısı ve kayıp kişilerin eş ve çocuklarıyla Sosyal Hizmet Yasasını tartışmak amacıyla bir araya geldiler. Somut sonuç Başkan Cerezo'nun önerdiği mali yardım paketi oldu. GAM üyelerinin ancak birkaçı bu formülden yararlanmayı kabul ederken, GAM bu yönde davranan üyelerini ihraç etme ilkesini benimsedi[108], ve Arjantinli annelerin benzer sus payı önerilerine tepkisini aynen uyguladı: «kanlı paraları, sefalet içinde yaşamaya mahkum ettikleri halkı sömürerek topladıkları paraları onların olsun»[109].

4 Ağustos 1987'de GAM, Devlet Başkanı Cerezo ile onbir aydır ilk kez yaptığı görüşmede Katolik Kilisesi, Yüksek Mahkeme ve Uluslararası Kızıl Haç temsilcilerinden oluşan tarafsız bir soruşturma komisyonu kurulmasını önerdi[110]. Bu talep de işleme konulmadı; eylül ayındaki gösterilerde GAM üyeleri Başkanlık Sarayından kaba kuvvetle atıldılar, bugün bile gösteri yapmayı sürdürüyorlar.

C. KAYIP VE GÖZALTINDA TUTULANLARIN YAKINLARI GRUBU (AGRUPACION) : ŞİLİ

Kayıp ve Gözaltında Tutulanların Yakınları Grubu, 1974 yılının sonlarına doğru yirmi üyeyle işe koyuldu. O zamana kadar bu insanlar, hristiyan eğilimli «Şili'de Barış İçin Dayanışma Komitesi»nin desteğiyle kayıp yakınlarını arayan bireylerdi - Pro-Paz Komitesi yada COPACHI diye bilinen bu komite, darbeden üç hafta sonra 6 Ekim 1973'de kurulmuştu[111]. - **Agrupacion**'un üye sayısı Mart'a gelindiğinde 75, Haziran'da 270 ve 1975 yılının sonuna doğru 323 olmuştu. O sıralarda Santiago'da kayıp olaylarının sayısının 1000 kadar tahmin edildiğini ve bazı kadınların

birden fazla yakınını kaybettiğini düşünürsek, üye sayısının kaybolma olaylarından etkilenenlerin oldukça önemli bir oranını yansıttığını söyleyebiliriz[112].

Eylül 1973 ile 1977 yılı sonu arasında, 2000 Şilili, Güvenlik polisi ajanlarınca tutuklanmalarından sonra kayboldu[113]. 1973 ile 76 arası görülen kitlesel tutuklama ve infaz döneminden sonra, hükümet, seçmeci bir yaklaşımla potansiyel siyasi aktörleri ortadan kaldırarak ve bir «normallik» sayıltısı yaratacak biçimde tavır değişikliğine yöneldi[114]. 1977 sonunda gelindiğinde ise, «temizlik» işlemi başka bir takım baskı yöntemleri aracılığıyla yerine getiriliyor, aynı amaca hizmet eden «kaybolma» olayları kesiliyordu[115].

Şilili **Agrupacion** örgütünün üye yapısı ideolojik açıdan daha önce incelenen iki örgütten farklılık gösteriyor. Allende döneminde (1970-73) yaşayan yoğun 'sol' siyasallaşma ve 73-76 arasında özellikle Marksist sola yönelik 'temizlik' harekatı nedeniyle, Agrupacion solun bu ideolojik akımlarını temsil ediyordu. Agrupacion'un ilk üyeleri arasındaki kadınların pek çoğunun çocukları **Movimiento Izguierdo Revolucionaria** (MIR) şiddete dayalı radikal dönüşüm yanlısı bir sol örgütlenme - hareketine katılmış olsalar da, bu kadınlar **Agrupacion** öncesi bir siyasi deneyime sahip değildiler[116]. 1975 yılının sonlarında, Şili Gizli Polisi (DINA), Komünist Parti ve **Movimiento de Accion Popular Unitario** (MAPU) - sosyalist bir örgüt - yu hedef alan bir baskı harekatını başlatınca, bu durum değişti[117]. Bu yeni anti-komünist baskı dalgası **Agrupacion**'un üye yapısını, niteliksel değişimlere yol açacak biçimde etkiledi.

Vidal yeni durumunu şöyle açıklıyordu:

> «Militan komünist (kadın), genellikle bütün aileyi saran kararlı, disiplinli ve bilinçli ölçülerle güçlenen siyasi bir deneyime sahiptir. Onun için, hapsedilme, işkence ve ölüm olasılığı devrimci harekete içseldir; önceden görülmüş ve aile içinde tartışıl-

mıştır. Çekilen acıların psijik enerjisinin, sosyal eylemliliklere doğru yönlendirilmesi mümkündür ve bu, Sosyalist Parti üyeleri ve MIR annelerinin çektikleri acıyı konu edinen bireysel yakarışların dar ufkunu aşan birşeydir. Bundan sonra, kayıpları uğruna katlanılan en yoğun bedensel acılar, yaşamın kutlanması gibi alınır»[118].

Yine de, Vidal, bu ideolojik ayrımların örgüt içinde bölünmelere yol açmadığını, bir kayıp yakını olmanın verdiği o vurucu (travmatik) deneyimin sınıfsal ve siyasi farklılıkları aştığını vurguluyor. Birbirinden farklı tüm komitelerin liderliği ayrım gözetmeksizin tüm üyelerce rotasyonla yerine getiriliyor ve kadınlar acı çekme deneyiminin yarattığı ortak bir düşünceden söz ediyorlar[119].

Agrupacion üyelerinin özellikli bir siyasi arkaplana sahip olmalarına rağmen, siyasi pratikleri ve dilleri diğer 'anneci' grupları andırıyor: 1977 yılı boyunca, onlar, kayıp çocuklarının fotoğraflarını taşıdılar, sokak gösterileri yaptılar, açlık grevine gittiler ve kayıp yakınlarını çevreleyen «sessizlik çemberi» dedikleri şeyi kırmak için Birleşmiş Milletler, OAS, Uluslararası Adalet Mahkemesi ve birçok Avrupa ülkesini ziyaret ettiler[120].

11 Eylül 1973 ile 10 Mart 1978 arası sıkıyönetim döneminde, suç işleyen ya da suç işlenmesine yardakçılık eden herkesi kapsayan bir af yasası Nisan 1978'de kabul edildi. Kayıp yakınları tarafından ortaya serilen olayların üstünü örtmek amacıyla çıkarılan bu yasa, şiddetin kurbanlarına olduğu kadar şiddet uygulayanlara da uygulandı[121]. Karşılık olarak, **Agrupacion**, Şili toplumunun geniş bir kesiminde desteklenen «**Uzun Açlık Grevi**»ni örgütledi. 100 açlık grevcisi, «**Yaşam İçin Yaşamlarımız**» (our life for life) sloganlarıyla ortaya atıldılar[122]. Hükümet, en sonunda, kayıp insanlarla ilgili 619 olayı 3 ay içinde soruşturmaya razı oldu; buna karşın, Agrupacion bur soruş-

turmanın 30 günde başlatılmasını talep etti[123]. Bir hükümet yetkilisi kaybolma olaylarını «iç savaş» ile açıklarken, aynı zamanda «her özgül durumdaki gerçek ne olursa olsun, hükümet, olaylarla ilgili olarak kendine sunulan her tür ciddi bilgiyi araştıracaktır» diye ekledi[124].

Böylece, ulusal hareketlilik ve uluslararası baskı sonucu hükümet, daha önceki «kayıpların saklanıyor oldukları» ya da «kayıp insanların hukuken zaten varolmadıkları» yolundaki savlarını bırakarak, **Agrupacion**'a ilk kez bir yanıt vermeye zorlanmıştır[125]. Sonuç olarak, kayıplar konusu hükümet denetimi altındaki kitle iletişim araçları kullanılarak, askeri hükümet tarafından meşrulaştırıldı. Ama **Agrupacion**'un, baskıcı bir devletin kendi kendini soruşturmak için verdiği «yarı-söz»e karşı beslediği kuşku geçerliliğini kanıtladı. Hükümet, gecikmelerden Yüksek Mahkemeyi sorumlu tuttu[126].

Haziran 1978'de çıkarılan, Arjantin ve Guatemala yasalarına benzeyen **«Ölüm Varsayımı»** Hakkındaki Yasa, miras hakkını düzenleyip, geride kalanlara çeşitli tazminatlar sunarak kayıp yakınlarının vicdanlarını satın alma yolunda bir çabaydı[127].

Yasanın çıkarılması askeri rejimin beklediğinin tam tersi bir sonuç verdi: **Agrupacion** üyeleri hareket geçti ve DINA şefi, Manuel Contreas için suç duyurusunda bulunuldu. İçişleri Bakanına bir suç duyurusu mektubu sundular ve 6 Kasım 1978'de, bir protesto gösterisi sırasında kendilerini bir binaya zincirlediler[128]. Bazı üyeler, uluslararası baskı ortamı oluşturmak amacıyla İspanya, Venezuela, Kolombiya ve Birleşik Devletler'e gittiler[129].

1978'de Lonquen[130] ve 1979'da Yumbel'deki gizli mezarların ortaya çıkarılmasından sonra[131] mezarlara yürüyüşler ve dini törenler düzenlendi[132]. Nisan 1979'da kadınlar, af yasasını ve Şili'de demokrasinin yok olmasını protesto etmek amacıyla kendilerini Ulu-

sal Meclis'in parmaklıklarına zincirlediler[133]. Polis kadınlara saygısızca ve hatta şiddetle karşılık verme hatasına düştü. Bu, kalabalığı kışkırttı ve «Şili Ulusal Marşı»nın vatanperver peleriniyle kuşatılan «annelik» ve «kadınlık»a yönelen bu kaba davranışlara tepki vermesine yol açtı[134].

Kadınlar, gösterileri sırasında koruyucu bir önlem olarak, bilinçli bir biçimde hem kadın hem anne olduklarını vurgulamışlardır. Ama, beklenmedik biçimde, Şili Gizli Polisi (DINA artık CNI adını almıştı) tarafından hapsolundular, uzun ve hırpalayıcı sorgulamalara tabi tutuldular[135]. CNI, zincirleme olayını kilisenin yıkıcı bir planı olarak değerlendirdi[136]. Kilisenin avukatları, kadınların haklarını savunan ama reddedilen bir «habeas corpus» sundular. «Kadınlar Cezaevi»nde 5 gece tutulan kadınlar, daha sonra serbest bırakıldılar[137]. Bu kadınlar için, askeri hükümete meydan okumaları aynı zamanda yargı gücüne ve hukukun bizzat kendisine de yönelik bir başkaldırmayı içeriyordu[138].

1984'de, **Agrupacion** üyeleri Anayasa Mahkemesine giderek, balkondan aşağı, üzerinde «General Contreras, General Pinochet, Kayıplarımız Neredeler?» ve «Yaşam, Barış, Adalet ve Özgürlük Adına Onları (kaybolanları) Bulacağız» yazan pankartlar sarkıttılar[139]. Göstericiler polis tarafından hemen dağıtıldılar[140]. 1985 yılında, 3 komünist partisi üyesinin birkaç tanığın gözleri önünde olağan dışı bir şekilde kaçırılıp öldürülmeleri, geçmiş kaybolma olaylarıyla ilgili birçok kanıtı ortaya çıkaran ve olayların hükümetle bağlantısını kuran bir soruşturmaya yol açtı.

Şaşırtıcı bir biçimde, CNI, hükümet tarafından atanan özel soruşturma yargıcı Jose Conovas Robles ile işbirliğine girişti[141]. Yargıç Conovas, 1976'da kaybolan 11 komünist parti üyesiyle ilgili olarak bir, DINA - CNI'i önceleyen örgüt - mensubunun da tanıklığına başvurdu[142]. Bu gelişme, **'desaparecidos'** ve diğer kaybolma olaylarının aydınlatılabileceği yolun-

da bir umut ışığı doğurdu[143]. Hava Kuvvetleri Generali Matthei'ye yolladıkları bir açık mektupta, **Agrupacion**, «kurumunuz personelinin de içine dahil olduğu bu çok ciddi insan hakları ihlallerini tek tek, tüm detay ve delilleriyle sunmak» amacıyla bir görüşme talebinde bulundu[144]. Suçlamalar, sonuçta, 38 asker ve polis yetkilisi ve iki sivile yöneltildiği halde[145], Santiago Temyiz Mahkemesi, 1978 Af Yasasını gözönüne alarak suçlamaları hükümsüz kıldı, Anayasa Mahkemesi de kararı onayladı[146]. **Agrupacion** kadınları, uğradıkları hayal kırıklıkları ve yasal aygıta yönelik giderek artan güvensizliklerine rağmen, sivil başkaldırı hareketlerine devam ediyorlar[147].

II. Bölüm

A. Kadın Hareketlerinin Karşılaştırılması

Katolik kilisesinin ve anneliğin sembollerini kullanan tüm bu kadın örgütleri, kendilerini apolitik ve şiddet karşıtı olarak sunmaya çalıştılar. Yürüyüş ve gösterilerde kadınların bir çoğu, yakınlarının fotoğraflarını göğüsleri üzerinde ya da büyük pankartlarda taşıyorlardı. Bu fotoğraflar, kaybolanların toplum hafızasında hala varlıklarını koruduğunu vurgularken, bir ölçüde de olsa, bu ülkelerde gazetelerde günlük olarak yayımlanan ölüm haberlerini yalanlıyor. Devletin, kaybolanlara ilişkin toplumsal hafızayı köreltme çabalarına karşı dikilen bu fotoğraflar, kadınların siyasi mesaj ve amaçlarının doğrulanması işlevini de görüyor.

Bu hareketlerin hiçbiri, Arjantin ve Guatemala'da yapılmak istendiği gibi, ne zor kullanma ne de yeniden demokratikleşme yoluyla susturulmayı kabul etmediler. Tersine, sivil hükümetlerin baskı düzenini yok etme yolunda gerekli çabayı göstermemesi sonucu, bu gruplar daha da sapkın ve uzlaşmaz hale geldiler. Bu radikalleşme, annelerin gazetesinin başlık-

larından izlenebilir: «Ne eylemlerimizi durduracağız ne de uzlaşacağız»[148].

Kaybolanların kadınları, devletin, çocuklarım «yıkıcı» ve ya «sapkın», kendilerini de «kötü anneler» olarak tanımlamasına karşı çıkıyorlar[149].

> «Yetkililere, iki oğlumun 4 ay önce kaybolduğunu bildirdiğimde, bana verdikleri yanıt onlarla daha çok ilgilenmiş olmam gerektiğiydi. Ve eğer götürüldüyseler, bunun nedeni oğullarımın yıkıcı hareketlerin bir parçası olmalarıymış. Kimlerle arkadaşlık ettiklerine ve ev ödevlerine daha fazla ilgi göstermiş olmam gerektiğini ve onlara iyi bir eğitim vermemiş olmam nedeniyle beni suçlamadıkları için memnun olmamı söylediler. Canavar bunlar»[150].

Bu kadınlar, devletin, kaybolanların zaten hiç var olmadıkları yolundaki savlarını da reddediyorlar. «Onlar asla, onurlu insanların sanki hiç varlıkları yokmuş gibi, havaya karışıp yok olmasını sağlayamayacaklar»[151].

Kadınların kızgınlıklarının ve giderek artan uzlaşmaz tavırlarının nedeni, karşı karşıya geldikleri yetkililerin sadece yakınlarımn yakalanış, kayboluş ve hatta varlıklarını inkar etmesi değil, aynı zamanda annelerin taleplerini salt bireysel, aileye ilişkin ve sonuçta siyasi nitelikte olmayan dramlar olarak görmeleridir[152].

Yakınlarının kaybolması, bu kadınların toplumu değerlendirişini değiştirdi: herşey onlar tarafından aynı acı ve kararlılığın birer dışavurumu olarak görülüyor; daha önce pek az siyasi katılım deneyimine sahip olanlar için ise, gerçeklik, 'kaybolma'dan «önce» ve «sonra» olmak üzere ikiye ayrılıyor. Bu durum, genellikle toplum kurallarını sorgulamadan kabul eden orta sınıftan bir evkadını için, daha çok geçerlidir: «O güne kadar herhangi bir Şilili gibi yaşadım: Saygıdeğer bir ailenin üyesi, topluma yararlı dürüst bir birey, polise ve adalete güvenen bir vatandaş»[153].

Bu kadınların yaşamlarında değişen tek şey, artan siyasi bilinçleri değildi. Evin geçimini sağlayan erkeği kaybeden bazı kadınlar için gösteriye gitmek için gerekli bilet parasını bile ödeyebilmek zorlaşmıştı. Plaza de Mayo Anneleri, ayın ilk iki-üç haftası içinde gerçekleştirilen gösterilere katılımın gerekli parasal kaynakların azaldığı veya bittiği ayın son günlerine oranla daha fazla olduğunu belirtiyorlar[154]. Birkaç **Agrupacion** üyesi kadının tanıklığı şöyle:

> «Kayıplarımız nedeniyle yaşamlarımız değişti, Kocam kaybolduktan sonra, ailemin yanına dönmek zorunda kaldım. Toprak ve ev tapuları kocalarımızın üstüne yapıldığı için çoğu zaman mülkiyet hakkımızı kaybediyoruz. Günde 8 saat çalışmak zorundayız, dahası, kadınların ailelerini besleyebilmeleri için çocuk fahişeliği olgusu artıyor. Baskı uygulamanın birçok farklı yolları var: korku, çocuklarımızın ayakkabısız kalması, işsizlik ve devlet terörü... Artık «Ya basta» (yeter) diyoruz»[155].

Bu guruplardan hiçbiri, eylemlerinin feminist bir yorumu yapmıyorlar. Bir **Agrupacion** üyesinin söylediği gibi «biz kadın değil anneyiz, çocuklarımızı arıyoruz», «kavgamız ailelerimizin unutulmaması ve devletten adalet görmek içindir»[156]. Her üç grup da, bugünün ve yarının ailelerinin parçalanıp dağılmasına karşı savaştıklarını söylüyorlar. «Aile toplumun temelidir: eşler ve anneler olarak, çocuk ve torunlarımızın geleceklerinden endişe duyuyoruz»[157].

Bütün bu gruplar, aile ve anneliğin «doğal düzeni»nin korunması amacıyla, çocuklarının fotoğraflarını taşıyarak, onlara bakacak bir kocalarının olmaması gibi temalarla oluşan muhafazakar bir kadın imajını kullandılar. Polis, meydandaki Plaza de Mayo annelerine saldırmaya başladığında, öfkeyle şöyle yanıt verdiler: «Savunmasız annelere saldırmaya utanmıyor musunuz?, Sizin de çocuklarınız yok mu?, Si-

zin de çocuğunuz kaybolsa bizim yaptıklarımızı yapmaz mıydınız?»[158]

Bu grupların bazıları, bir korunma önlemi olarak bilinçli bir kararla gösterilere erkeklerin katılmasını engellediler. Plaza de Mayo anneleri içinde, erkeklerin çekilmesini isteyenler olmuştur (ki böyle bir karar GAM içinde alınmamıştır):

> «Biz (Plaza de Mayo Anneleri), örgütlenme faaliyetimiz sürerken, gençlerin ve erkeklerin protesto yapmalarına izin vermemeyi uygun gördük. Arjantin'de genç ve erkek olmak beraberinde bir suç varsayımını da taşır; bu kişiler a priori olarak yıkıcı fikirlerin ve devrimci hareketlerin zanlılarıdır. Bizler yaşını başını almış **aile anaları** olarak, Arjantin geleneği içinde temsil edilen herşeyin en başta gelen taşıyıcıları olmamız gerektiğine karar verdik»[159].

Bütün bu karar ve kamusal eylemler kadınların bireysel, sadece yakınlarını hemen bulmaya yönelik çabalarını, ülkede kaybolan herkes adına daha uzun dönemli ve geniş tabanlı bir protestoya dönüştürdü. Örneğin, Şili'de bazı **Agrupacion** üyeleri kendi koca ve oğullarını sağ olarak bulamasalar da, «bir başka yoldaşın yakınını bulacaklarını» açıkladılar. «Onları bulmak yolunda verdiğimiz mücadele hepimiz için geçerlidir ve bu hepimizin kazanacağı bir mücadeledir»[160]. Böylece, «aile», içsel apolitik niteliğini yitirerek, daha kamusal ve yığınsal bir varoluşa dönüşüyor.

Hem baskıcı devlet hem de diğer insan hakları gruplarınca kaçık ve apolitik oldukları gerekçesiyle dışlanmalarına rağmen bu kadınlar söz konusu imajı olumlu bir güce dönüştürdüler: «Bu kaçık imajı yeterince uygundu. Bu tip bir rejime meydan okumak için çılgın olmamız gerekiyordu. Fakat, çılgınlığımız duyduğumuz acı ve kederden kaynaklanıyor»[161].

Kadınlar, bir yandan devletçe kaçık diye nitelenip

bir kenara atılmak istenirken, bir yandan da 'yıkıcı' etiketi altında, kaybolan yakınlarına uygulanan aynı 'temizlik' yöntemlerine maruz bırakıldılar. Bu grupların hepsi baskıya uğradı ve acı çekti. Plaza de Mayo Anneleri'nin 92'den fazla üyesi kayboldu, iki GAM lideri işkence görüp öldürüldü, birçoğu sürgün edildi, **Agrupacion** üyeleri tutuklanıp işkence gördü. Plaza de Mayo Anneleri lideri Renée Epelbaum ve GAM lideri Nineth de Garcia halen yaşıyor olmalarının tek nedeninin onlara sağlanan uluslararası destek olduğuna inanıyorlar[162].

Şili ve Arjantin'deki kadın grupları, birçok kez rahatsız edildikleri halde, bir çeşit fiziksel dokunulmazlığa sahipler. Polis veya güvenlik örgütleri, onların bürolarına hiç girmedi[163]. Öte yandan, evlerini terketmek zorunda kalan liderleri Barış Tugayı'mn koruması altında olan GAM, pek yakın zamana kadar Barış Tugaylarında resmi olmayan bir büroya sahipti. Buna rağmen, şiddetin uzun bir geçmişi ve yaygın kullanımının söz konusu olduğu Guatemala'da, GAM kadınları, «anneliğin koruyucu gücüne» Arjantin ve Şilili kadınlardan daha az inandılar. Sürgündeki bir GAM liderinin açıkladığı, Guatemala tarihinin öğrettiği acı ders şudur: «Hükümet erkek, kadın, çocuk, rahip, profesör, işçi arasında ayrım yapmıyor: hepsini öldürüyor»[164]. Bu gerçek, GAM'm neden diğer gruplara oranla cinsiyet açıdan daha az ayrımlaşmış olduğunu açıklayabilir.

B. Siyasal «Alan» Talebi: Sokak Gösterileri

Bu kadınlar, önceleri, birbirleriyle, hastahane, karakol, ordu garnizonu, morg ve mezarlık gibi ölüme ilişkin kamu kurumlarında karşılaşmışlardı. Toplu eyleme gitmeye karar verdiklerinde, geleneksel siyaset sahnesi onlara kapalıydı. Böylece, sokaklara çıktılar, kendilerine siyasal güç ve siyasal bir amaç edindiler.«Sokaklara çıkma kararını verdik ve sokaklar

bize çok şey öğretti. Bize siyasi gücümüzü veren de bu oldu»[165].

Aslında, Plaza de Mayo Anneleri olayında, kadınları Plaza'nın etrafında dolanmaya zorlayan devlet olmuştu. Çünkü meydanda topluca durmak bir toplantı düzenlemekle birdi ve bu da yasaklanmıştı[166]. İçişleri Bakanlığının yüzlerce kaybolma olaylarıyla ilgili soruları dinlemek için sağladığı büro, kadınların ilk toplantı yeri oldu[167]. Meydandaki tarihsel gösterilerine başladıklarında, devlet yetkilileri onları mekanla ilişkilendirerek 'Plaza'nm Kaçık Kadınları' diye adlandırdılar ve bu isim kadınlarca da kısmen benimsendi.

Bütün bu gruplar kendilerine bütünlük ve süreklilik sağlayan özel bir toplanma yeri ve zamanı belirlemişlerdir. Toplu gösteriler siyasal alanın ele geçirilmesi ve bir siyasal amacın telaffuz edilmesinin ötesinde bir şeyi temsil ediyor: her türlü siyasal muhalefeti geçici olarak askıya alan[168] ve devlet tarafından kontrol edilip yönlendirilmeyen tüm toplu gösteri ve törenleri 'yıkıcı' olarak niteleyen baskıcı bir devlet için, meydan ve kamu binalarındaki bu protestolar tamamıyla aykırı bir toplumsal düzenin gösterimleridir. Aslında hükümet ölümün kurumsallaşmasını temsil ederken, «halk», hukuk devletini ve adaleti sembolik olarak geri kazanmak amacıyla, ulusal binaları, mahkemeleri, katedralleri, meydan ve sokakları işgal ediyor.

Meydanlar, düzen güçlerinin elinde alet olmak yerine kitleler ile dolmuş ve «kadınların hala yoksun oldukları iktidar gücünü dramatik bir biçimde geçici olarak sahnelediği yerlere dönüşmüştür»[169]. Bütün bu guruplar, önce polise karşı durma başarıları sonra da karşılaştıkları vahşice hareketler karşısında hayrete düştüler. Bu rejimler için, «kadınları yerlerinde tutmak», onları sokaklardan uzaklaştırıp, denetim altına almak demektir.

III. Bölüm

A. Kara Mizaha Yeniden Bir Bakış: Bir Baskı Yolu Olarak Zorla ve İstemsiz Kaybolma

Ailenin kutsallığını bozup, yaşam sembolünü yok eden bu baskıcı devletler, hala, kadınlardan yaşamın yeniden - üreticileri ve ölümün bekçileri işlevlerini görecekleri geleneksel rollerini sürdürmelerini bekliyorlar[170]. Baskı, kültürel yaşam geleneklerine hiç etki etmiyormuş gibi, kadınların «savaşa tanık» olan edilgen bireyler olmaları bekleniyor. Ama, yakınlarının kaybolması onları, ölümün edilgen kabullenicileri olan geleneksel rollerinden sıyırıyor, öyle ki, «hüzün ve kederleri bitip tükenmiyor» ve «bugünü ve geleceği anlamsız kılan hiç bitmeyen bir geçmişte yaşıyorlar»[171].

Yine de, bu baskıcı devletler muhalefetin her türünü şüpheyle karşıladıkları için, özel ve ailesel görünen bu talebi dile getirirken bile kadınlar, bireysel yakarışlardan siyaset alamna geçerek, devlete meydan okuyor ve onun yapay sınırlarını aşıyorlar. Bu toplumlarda, erkekler tanım gereği, siyasal varlıklar olarak görülürken, kadınlar koca, oğul ve kızlarının tutuklanmasına direnme ya da kaybolan yakınlarını aramak için askeri garnizonlara gitme gibi 'basit' işlere kalkışmak için bile öncelikle aktif olma kararı vermek zorundalar. Bu kadınlar daha sonra kaybolan yakınlarına uygulanan işlemlerin aynılarıyla karşılaşıyorlar.

Sadece 'yıkıcı' değil, cinsel saldırılara karşı savunmasız varlıklar olarak da görülen bu kadınlar çoğu zaman, üstüste tecavüzler, uzun işkence, cinsel organları yaralama ve yavaş yavaş öldürme gibi son derece vahşi yöntemlere maruz kalıyorlar[172]. İşkence, bedeni yüzsüz ve adsız bir nesneye çevirirken, bir yandan da tekniklerini eldeki bedene göre belirlediği için kadınları cinsel saldırılara açık hale getiriyor[173]. Yine

de baskıcı devlet bazı önemli yanlış hesaplamalar yaptı. Uzun dönemli bir denetim yolu olarak baskı uygulamasının başarısızlığının yanı sıra, bu guruplar, çocuklarına yönelen baskı sonucu, onların siyasal düşüncelerini paylaşmayan ailelerinin de siyasallaşabileceğini gösteriyorlar. Benzer biçimde, koca ve oğulları kadar aktif olmayan kadınlar, 'yıkıcı' düşüncelere sahip olduğu - ya da böyle bir şüphe olduğu - gerekçesiyle yakınları kaçırıldığında oldukça güçlü ve toplu biçimde tepki gösterebiliyorlar. Devletin yaptığı hesapların tersine, farklı sınıf ve siyasi veya dini görüşlere sahip kurban yakınları, birbirlerini aktif ve siyasi biçimde desteklediler. Dahası, devlet, biraz direniş olacağını umduğu halde, birbirlerinden öğrenme ve araştırma süreci içinde bu kadınların yasal düzenlemelere ilişkin bilgilerinin ve siyasal olarak ses getirme olanaklarının artacağını öngörmemişti.

Ayrıca, kaybolma taktiği, içinde ince bir çelişki taşıyor. Tutuklanıp, kaçırılan kişilerin ölüp ölmedikleri kesin olarak bilinemediğinden, kayıp yakınları bu belirsizlik durumunu olumlu bir protesto gücüne dönüştürecek biçimde bir umuda kapılıyorlar. Bu kadınlar, kendilerini, yakınlarının ve kendilerinin unutulmasına izin vermeyecek olan kurtarıcılar, bu iş için devamlı olarak acı çekenler olarak sunmaya çalışıyorlar. Ölümün kesin olarak ilan edildiği durumların tersine, bedenlerin varolmaması durumu, süregiden yaşam adına bir protestoyu 'var' ediyor. «Eğer bana, onun öldüğünü söyleyip, cesedini yakmama izin verseler hiç olmazsa artık var olmadığını bilmiş olurdum»[174].

B. Katolik Toplumlarda Anneliğin Siyasi Simgeciliği

Kilise simgeciliğini hareketlerinin ana merkezine alsalar da, **Plaza de Mayo Anneleri**nin, **GAM**'ın ve **Agrupacion**'[175]un katolik kilisesiyle kurdukları ilişki-

ler oldukça belirsiz ve çelişkilidir. Latin Amerika'nın 'anneci' hareketlerine siyasal bir anlam ve dil sağlayan tam da baskıcı devlet ideolojileri ile Katolik Kilise ideolojisi arasındaki bu gerilimdir. Devletin katolik imajları siyasal amaçlarla kullanması yeni bir olgu değildir. Aksine, İtalya, ve İspanya'nın geçmiş faşist rejimleri için dini simgecilik ve söylemden yararlanmak, uysal ve fedakâr kadınların kendi hareketleri için ne denli faydalı olacağını anlamak zor olmamıştı[176].

Kadını politika dışı görmekle birlikte cezalandırabilir bulma yolundaki çelişkili görüş kısmen, Katolikliğin, kadını erkeğin günah ve suçları için sorumlu tutan anlayışına dayanmaktadır. Yani, bir anne kendi başına apolitik iken koca, erkek kardeş ve oğlunun davranışlarından, siyasal tavırlarından sorumlu tutulur - bir tür imtiyazlı kadın suçudur bu -[177]. Bu duruma iyi bir örnek, daha önce aktarıldığı gibi, Arjantin'li bir subayın bir Plaza de Mayo annesini «oğluna daha özenli bakmadığı, ev ödevlerini yapıp yapmadığını ve kimlerle arkadaşlık kurduğunu denetlemediği» için suçlamasıdır[178].

Bu tutucu Katolik şema içinde kadın, kendi kimliğini ailesi için feda eden biri, çocuklarının ve kocasının bir tür bekçisi olarak kabul edilir ve onların gösterdiği taşkınlıklardan sorumlu bulunur.

Bu şemanın bir diğer parçası, «**machismo**»yu dengeleyen «**marianismo**» ve Bakire Meryem imajı üzerine kurulmuştur. Bakire Meryem, saflığı, duyguyu ve yoz siyaset tarafından kirletilmemiş sonsuz iyiliği temsil eder[179]. Kadın bir kere «siyasi» bir varlık gibi algılandığında 'kirlenir' ve tanım gereği cinsel açıdan etkin ve saldırgan bir fahişe olur[180]. O zaman, kadın başka bir yüzyılın cadı yakma törenlerinde yapıldığı gibi, kaybolma, cinsel saldırılar ve ölümle cezalandırılır.

Katolik kilisesi gelenekleri ile devlet baskısı birbirini etkiler ve kuvvetlendirir. Örneğin, her ikisi de

aileyi kadının etkinlikte bulunabileceği tek alan olarak tanırlar[181]. Kadın, eğer bu geleneksel alanının dışına çıkarsa cezalandırılır. 1985 yılında bir Guatemala yetkilisinin, GAM kadınlarını uyardığı gibi, «kadınlar kendi yerlerine konulmalı ve orada tutulmalıdırlar»[182]. Baskıcı devlet, katolikliğin 'aileci' ideolojisinden ve özellikle kadını anne olarak alan imajından fazlasıyla yararlanır. Katolik Kilisesinin o denli yücelttiği 'Bakire Meryem ve Kutsal Aile' temalarının ölüm kültü içinde yok edilmesini sağlayan, işte dinsel ideoloji ile devlet ideolojisi arasındaki bu uygunluktur[183].

Latin Amerika'daki kadın hareketleri konusunda merak uyandıran nokta, bir yandan Katolik simgeciliğe ve özellikle anne imajına sadık kalınırken, bir yandan da bu geleneklere siyasal bir içerik vererek baskıcı devlete karşı nasıl kullandıklarıdır. Bu hareketler, Katolikliğin anne kimliğindeki kadın imajından hem bir çeşit korunma yöntemi - devleti 'anneliğin' korunması yolundaki kendi retoriklerini yerine getirmeye çağırıyorlar - hem de bir kimlik biçimi - Madre de Famila - **Ailenin Annesi** olarak yararlanıyorlar. Bu kadınlar, kadın (yani feminist) olarak değil, «çocuklarını arayan anneler» kimliğinde protestolarda bulunuyorlar. Bu aynı zamanda, talepleri yeni ya da radikal olmadığı halde, daha önceleri apolitik olan kadınların nasıl olup ta her zamankinden daha fazla ses çıkarmayı başarabildiğini açıklamamıza yarıyor. Kadınlar kilise doktrinine bağlı kalıp itaat ve fedakarlık söylemini kullanmalarına rağmen, söyleme hak ve muhalefet dilini de eleyerek, geleneksel anlamları siyasi bir içerikle donatıyorlar[184].

SONUÇ

Plaza de Mayo, Ortak Destek Grubu ve **Agrupacion**'un kadınları bir dizi çelişki sergiliyorlar. Bir ke-

re bu kadınlar kiliseyi ve devleti temelde kabul ediyorlar. Bu kadınlar ailelerini bir arada tutabilmek için, annelik ve aile gibi bizzat devlet tarafından savunulan ve korunan simgeleri kullanarak devlete karşı koyuyorlar. Muhalefeti susturmak için uygulanan gizlice kaçırıp kaybetme taktiği, çelişkili biçimde, içinde taşıdığı belirsizlik ve kaybolanların hala yaşadıklarını kabul etmemesi nedeniyle yeni protestolara yol açıyor.

Dahası kilise, yüzyıllardır süren, kadının itaatkarlığı ve ailesi için ölüme kadar varan fedakarlığı geleneğiyle kadınların baskıcı rejime karşı çıkabilmesi ve ellerindeki gücü kullanmaları için bir temel sağladı. GAM'ın, ilanlarda, babalarının nerede olduğunu soran - **Dande estas, papito?** -[185] çocukları kullanması Hristiyan aileciliğin doruk noktasıdır. Yine de kadınların direnişini mümkün kılan bu kendi içinde tutarsız doktrindir: kadınlar, yaşamak için, **anne** gibi davranıp oğullarını aramak zorundadırlar.

Gizli acılarını ve evcil sessizliklerini toplumsal bir protestoya dönüştürürken bu kadınlar, devletin, sözde aileyi yüceltirken gerçekte onu yok etmesi çelişkisini dramatize ediyorlar. Devleti açıkça ve cesaretle sorgulayan kadınlar, onun gücü ve denetim metodlarının da açığa çıkmasına yardım ediyorlar. Gösterilerinde kullandıkları, çiçek ve mumlar, taşıdıkları fotoğraflar ve söyledikleri şarkılarla, ölüm kültüne, yaşamın kutlanması ile karşı duruyorlar. Böylece, onların protestoları çeşitli düzeylerde gerçekleşen kasıtlı bir görmezden gelme taktiğine karşı çıkan siyasi bir aykırılığı gösteriyor ve bu ülkelerde daha sonra oluşabilecek kitle seferberliklerine zemin hazırlıyor.

Kadınlar, oğul ve kızlarının nerede olduğunu bilme hakkını elde etmek için öne sürdükleri kamusal alan talebiyle, yönetimin görünüşünü tepetaklak ediyorlar: devlet daireleri ve bakanlıklar ölüm anıtlarını simgelerken, kadınların meydan ve sokaklardaki bir anlık ortaya çıkışları Adalet ve Düzen'i temsil ediyor.

İdeolojik olarak değil, koşulların zorlamasıyla harekete geçen, meydanları çevreleyen, sokaklarda yürüyen bu kadınların sunduğu imaj, kaybolmaların siyasal bir sorun olduğunu yadsıyan baskıcı devlet görüşü ile çok keskin bir karşıtlık içindedir. Aynı zamanda baskıcı devleti karşılarına alıp, sorunu «susturulmuş ve yalnız»[186] sokaklar ve boşaltılmış meydanlara taşıyan bu kadınlar artık baskıcı hareketlere ağlayarak tanık olan kadın sembolü olarak görülemezler. Onlar, terörize edilen toplumlarının saldırıya uğramış siyasal katmanlarının tanınmasına yardımcı olan siyasal aktörler oldular.

Yaşamın korunması ve adaletin yeniden kurulması yolundaki bu tür kadın politikası, bir başka çelişkiyi de gözler önüne seriyor: devlet bir yandan yeni ve daha vahşi baskı biçimleri ararken, siyasetin toplumda nasıl üretildiğine ve nasıl kendi öz muhalefet dinamiklerini yarattığına ilişkin yanlış hesaplamalar yapıyor. Ailenin vahşi yollarla dağıtılmasına bir tepki olarak gelişen ve insan haklarını savunan bir direniş, baskıcı devletin hem kültürün özerkliğinin hemde Latin Amerika'da yeni gelişen kültürel direniş biçimlerinin önemini yeterince değerlendiremediğini gösteriyor.

Son bir çelişki de, bir kez, kendileri için siyasal alan talep ederek, baskıcı düzenin değişmesine katkıda bulunan bu grupların, egemen siyasal güçler tarafından gölgede bırakılma olasılığıdır. Kilise, mahkemeler, siyasi partiler ve askeri yetkililer gibi toplumsal kurumlara karşı çıkan bu kadınlar, «demokratik süreç»i sekteye uğratmakla suçlanıyorlar (Arjantin'de Radikaller ve kamuoyu anketleri, Guatemala'da Hristiyan Demokratlar tarafından) ve kurumsal düzeyde seslerini pek az duyurabiliyorlar. Yani, yeniden demokratikleşme sürecinde bu kadınlar bir kez daha siyasi olarak marjinalleştiriliyorlar ve baskının verdiği bir acillikle dönüşüme uğrayan geleneksel cinsiyet rolleri eski yerine geri dönüyor. Herşeye rağ-

men, kadınlar, bireysel trajedilerinin kişisel dramlar denilerek gözden uzaklaştırılmasına ve yakınlarının unutulmasına izin vermemeye kararlılar. Çünkü, eğer bir toplum, kendi hafızasını sansür eder, çocuk ve torunlarını geçmişten mahrum etmeyi sürdürürse, herhangi bir toplumsal düzen umudunun varolmayacağına inanıyorlar.

DİPNOTLAR

1 'Agrupacion' dayanışma grubu anlamında İspanyolca bir terimdir.

2 1981 yılında San Jose, Kosta Rika'da kurulan Latin Amerika Gözaltına Alınan - Kayıp Kişilerin Yakınları Federasyonuna («FEDEFAM») üye 11 ülkede 21 komite bulunmaktadır. FEDEFAM, **Yıllık Rapor**, 82, (1987).

3 Cortazar, 'Negacion del Olvido', alıntılayan: H. Vidal, Dar La Vida Por La Vida: «La Agrupacion Chilena de Familiares de Detenidos-Desaparecidos» **Ensago De Antropologia Simbolica**, 60 (1982), s. 59.

4 J. Simpson and J. Bennett, **The Disappeared and the Mothers of the Plaza**, s. 169 (1985) (Bundan sonra Simpson ve Bennett olarak geçecektir).

5 Davis'e göre bu imaj, 17. Yüzyıl Avrupasında gürültülü sokak eğlencelerine katılan alt sınıf kadınlarınca da kullanılmıştır: Yazar, alt-sınıfın bu asi kadınlarının «adil olmayan yönetimle ilgili doğruları söylemek» «ya da toplumun çıkarları ve standartlarını korumak» için ayaklanmalarını anlatır. N. DAVIS, **SOCIETY and CULTURE IN EARLY MODERN FRANCE** s. 146 (1975). Bu asi kadınlar eylemlerinden sorumlu tutulmamışlar ve bu nedenle kocaları bazen ayaklanmalara karılarını göndermeyi daha güvenli bulmuşlardır.

6 İngiltere'de 17. Yüzyılın başlarında genel haklar için ve çitlemelere karşı ayaklananların önemli bir bölümü kadınlardı. Davis'in de vurguladığı gibi «kadınlar rahiplere ve papazlara başkaldırmış, tahıl ve ekmek ayaklanmalarında, baş eylemciler olmuş, vergi ve köylü ayaklanmalarına da katılmaktan geri kalmamışlardı.» Ibid. Aynı konuda bkz. Hufton, «Women in Revolution, 1789-96», **PAST AND PRE-**

SENT No. 53. s. 90, 94-95 (Kasım 1971); Kaplan, **Female Consciousness and Collective Action: The Case of Barcelona 1910-1918, SIGNS,** 73, (1982), s. 544, 545-66.

7 M. Acosta, Prácticas Represivas y sus Efectos en la Cultura Politica: Algunas Reflexiones, **CUADERNOS CENTROAMERICANOS DE DERECHOS HUMANOS, POR LA VIDA Y LA PAZ DE LOS PUEBLOS CENTROAMERICANOS'**dan alıntı s. 5. (1986).

8 ULUSLARARASI AF ÖRGÜTÜ, ABD; «DISAPPEARANCES». **A WORKBOOK** 1-3 (1983) (Bundan sonra DISAPPEARANCES olarak geçecek). Uluslararası Af Örgütü, kişinin bizzat kamu yetkilileri tarafından ya da onların bilgileri içinde kaçırıldığı konusunda inanılır kanıtlar olduğu ve bu kişinin gözaltında olmadığı bizzat bu yetkililerce açıklandığı durumlarda 'kaybolma' olgusunu kabul etmekte. Ölüm olayının belirlenmesinin hukuksal zorluğu hakkında bkz. Mignone, Estlund ve Issacharoff, **Dictatorship on Trial: Prosecution of Human Rights in Argentina, Yale Journal of Int. L.,** 7 (1985), s. 118, 121. (Bundan sonra Mignone olarak geçecek). Ayrıca bkz. ORGANIZACION DE LOS ESTADOS AMERICANOS, **TERCER INFORME SOBRE LA SITUACION DE LOS DERECHOS HUMANOS EN LA REPUBLICA DE GUATEMALA** 89 (Argentinian Spanish Language ed. 1985) (Bundan sonra OEA 1985 olarak geçecek).

9 İ Hasta Encontrar los: **FEDEFAM** No. 17, 1985 s. 61 (Bundan sonra FEDEFAM olarak geçecek). Arjantin'de 1976'dan bu yana 8760 kişinin kaybolduğu tahmin edilmektedir. Bunların yaklaşık yüzde 85'i 35 yaş ve altı, yüzde 30'u kadın ve bu kadınların yüzde 10'u hamiledir. **ARGENTINE NATIONAL COMMISSION ON THE DISAPPEARED,** NUNCA MAS, 284-85 (1986) (bundan sonra CONADEP olarak geçecek). Diğer raporlar aynı dönem içinde 15.000 ile 22.000 arasında insanın kaybolduğunu tahmin ediyor. AMERICAS WATCH, THE STATE DEPARTMENT MISINFORMS: **A STUDY OF ACCOUNTING FOR THE DISAPPEARED IN ARGENTINA,** 4 (1983) (Bundan sonra ACCCOUNTING FOR THE DISAPPEARED olarak geçecek). 1973-75 arasında Şili'de hükümetin tüm muhalefeti yok etme kampanyası, tutuklanmalar, sürgünler, kaybolmalar, göz altına alınmalar yoluyla 200.000 Şili ailesinin parçalanmasına yol açmıştır. 1983 yılı itibariyle, Şili İnsan Hakları Komisyo-

nu'nun tahminlerine göre 1600-2500 arasında açıklanamayan kayıp olayı bulunmaktadır. AMERICAS WATCH, **CHILE SINCE THE COUP: TEN YEARS OF REPRESSİON** 125, 133 (1983) (Bundan sonra AW, CHILE SINCE THE COUP olarak geçecek). Guetemala'daki durum en kötüsü: son 30 yıl içinde yaklaşık 38.000 kayıp. BRITISH PARLIAMENTARY HUMAN RIGHTS GROUP; BITTER; CRUEL..., VIII (1984) (Bundan sonra BITTER CRUEL olarak geçecek).

10 UN ESCOR, **REPORT OF THE WORKING GROUP ON ENFORCED OR INVOLUNTARY DISAPPEARENCES** s. 107, UN DOC. E/CN.4/1986/18, UN. Sales No. GE: 86-10157 (1986).

11 Ibid. s. 12.

12 Bkz. DISAPPEARENCES. 8. dipnot s. 75-118.

13 Bu yasayla ilgili daha özel bilgi için bkz. aşağıdaki 42. dipnot.

14 Bkz. Jelin, «The Movement: Eclipsed by Democracy?» 4 **NACLA: REPORT OF THE AMERICAS** 4, (July/Aug. 1987), s. 36.

15 Bkz. AMERICAS WATCH, **THE VICARIA DE LA SOLIDARIDAD IN CHILE** 7 (1987). (Şili'de protesto hareketlerinin belirmeyişi ile ilgili olarak). (Bundan sonra VICARİA DE LA SOLIDARİDAD ilarak geçecek); bkz. aşağıda geçecek olan 70. dipnot (Guatemala'da insan hakları örgütlerine yapılan baskıyla ilgili olarak); bkz. J. BOUSQUET, Las Locas de Plaza de Mayo, (1983) s. 42-43 (Arjantin'de Madres'in kuruluşuna kadar protesto hareketlerinin belirmeyişi ile ilgili olarak).

16 SIMPSON ve BENNETT, op. cit. s. 157.

17 İbid.

18 J. BOUSQUET, op. cit. s. 49. İlk gösterilerden birisinde polis gösteri yapmanın yasak olduğu gerekçesiyle kadınları dağıtmak istedi. Ancak, kadınlar gösterici ya da militan değil yalnızca çocuklarını bulmaya çalışan anneler olduklarını duygusal bir biçimde anlatınca polisler çekildiler. Bu olaydan sonra kaybolanların yakınları «Kayıp Kişiler ve Siyasal Tutukluların Yakınları Komisyonu»nu kurdular. Ardından bu komisyon kimileri tarafından 'komünist' olarak damgalanan «Parents» (Ebeveynler) ve «aşırı dinci» olarak nitelenen «Madres» (Anneler) olarak ikiye bölün-

dü. Madres üyelerinden birisi neden kendi gruplarını kurmayı seçtiklerini şöyle açıklıyordu: Ebeveynler arasındaki dayanışma yeterince belirgin değil. Pekçoğu diğerleriyle birleşmeyi kabullenmiyor. Çocuklarının yanlış hiç bir şey yapmadıklarına öylesine inanıyorlar ki «ayıplanması gereken işler yapanlarla» davalarının herhangi bir şekilde karışmasını istemiyorlar. Ibid., s. 54.

Hemen sonra aralarında değişik kiliselere mensup insanlar, liberal politikacılar, hukukçular, hatta geleceğin başkanı ve Radikal Parti lideri Raul Alfonsin'in de bulunduğu İnsan Hakları Daimi Meclisi kuruldu. Ibid. s. 54-55. Bu meclis, kayıp kişilerin yakınlarına bir korunma sağlayamadığı halde, açık bir kamu desteği oluşturmuştur. Bkz. H. FRUHLING, **NON-PROFIT ORGANIZATIONS AS OPPOSITION TO AUTHORITARIAN RULE: THE CASE OF HUMAN RIGHTS ORGANIZATIONS AND PRIVATE RESEARCH CENTERS IN CHILE**, 38, (1985). (Yale University; Sosyal ve Politika Çalışmaları Enstitüsü'nde mevcuttur.)

19 Kayıp kişiler Ulusal Komisyon'un («CONADEP») 'Nunca Más' (ya da «Bir Daha Asla») isimli raporu, 1976 Martı ile 1983 Aralığı arasında 8960 kişinin kaybolduğunu belgelemesine rağmen (1976 Martından önce kaybolan 600 kişiyle birlikte) tüm ailelerin kayıplarını bildirmeye korktuğu gerçeğini göz önüne alarak gerçek sayının 9000'in üstünde olduğu inancını vurgular (CONADEP, 9. dipnot, s. 497). 8,960 kayıp kişinin yüzde 30'u işçi, yüzde 21'i öğrenci, yüzde 17,9'u büro çalışanı, yüzde 10'u serbest meslek sahibi, yüzde 3,8'i ev kadınıdır. Aynı dönemde Arjantin'de en az 365 adet resmi niteliği olmayan, kimsenin bilmediği ve hemen her kurbana işkence uygulanan hapishane vardı. (CONADEP, Ibid, s. 448)

20 Bkz. SIMPSON ve BENNETT, op.cit. s. 153-54.

21 J. BOUSQUET, op.cit. s. 59. Kayıp yakınlarının pek çoğu mahkemelere gitmekten zaman zaman açık tehditler ya da yaratılan genel terör havası nedeniyle alıkoyuldular, diğerleri kendilerine yardım etmeye gönüllü avukat bulamadılar. Mahkeme binalarına bir avukatın imzasını taşımayan 'habeas corpus' dilekçelerinin kabul edilmeyeceği yollu ilanlar asılıyordu. (Bu, bir avukat için hemen hemen ölüm emri anlamına geliyordu). Yüzdokuz avukat ka-

çırıldı ve Kayıp Kişiler Arjantin Ulusal Komisyonu'nca bu insanların kaderleri üstüne birşey bulunamadı. CONADEP, op.cit. s. 412. Yargıçlar da güvenlik güçlerine karşı bağışık değillerdi. 1981'de bir Yargıtay üyesi olağanüstü halin anayasaya aykırı olduğunu ilan ettikten bir kaç gün sonra ülkeden kaçmak zorunda kaldı. Synder, «State of Siege and Rule of Law in Argentina: The politics of Rhetoric of Vindication», 15 **LAWYER OF THE AMERICAS,** 15, (1984), s. 517. (R. Fernandez Taboada ve J. Vidal, «Quién es Pedro Narvaiz», **Somos, Feb.** 11, 1983, s. 8'den alıntı.) Herhangi bir şekilde mahkemelere sunulması başarılan 'habeas corpus' dilekçeleri, «güvenlik güçleri», kayıp kişilerin tutuklandığını ya da gözaltında bulundurulduğunu yalanladıkları için bir işe yaramadı. Gözaltına alınmanın resmi olarak yalanlanması sonucunda mahkemeler davalara «sunulduğu şekilde» bakma konusunda kendilerini «yetkisiz» ilan etmiştir. Alfonsin hükümetine kadar tek bir kişi bile ne sivil ne de askeri mahkemelerde kayıplar konusunda kovuşturmaya uğramamıştır. Bkz. Mignone, op.cit. s. 122-23, ayrıca bkz. Synder, op. cit. s. 513-17 (askeri rejim döneminde 'habeas corpus' dilekçeleriyle ilgili olarak). Yargıçlar sadece adaleti yerine getirmede başarısız kalmamışlar, aynı zamanda bunu istememişlerdir de. Pek çok emekli askeri yargıç cunta yönetimi ile anlaşamayan yargıçların yerine geçmek üiere tekrar yargıçlığa döndürülmüşlerdir. Mignone, op. cit. s. 124.

22 J. BOUSQUET, op. cit. s. 11; Simpson ve Bennett, op. cit. s. 158.

23 J. BOUSQUET, ibid, s. 55.

24 Ibid. s. 56.

25 Ibid. s. 61, 69. İmzalayanların arasında kaybolan bir sendika liderinin birlikte çalıştığı tüm atölye mensupları vardı. İmzaların pek çoğu baskının çok ağır olduğu bölgelerdendi. Ibid. s. 64. Bkz. D. FRONTALINI ve M. C. CAJATİ, **EL MITO DE LA GUERRA SUCIA** 82, (1984). (Arjantin ordusunun «Kirli Savaş» bahanesiyle yeni bir siyasal düzen yaratmasıyla ilgili olarak.)

26 Bkz. J. BOUSQUET, op. cit. s. 71.

27 Uluslararası Af Örgütü, **ARGENTINA: THE MILITARY JUNTAS AND HUMAN RIGTS REPORT OF THE TRIAL OF THE FORMER JUNTA MEMBERS, 1985,** (1985), s. 5. (Bundan sonra THE MILITARY JUNTAS AND HUMAN

RIGHTS olarak geçecek); AMERICAS WATCH, **TRUTH AND PARTIAL JUSTICE IN ARGENTINA,** (1987), s. 43-44. (Bundan sonra TRUTH AND PARTIAL JUSTICE olarak geçecek).

28 TRUTH AND PARTIAL JUSTICE; ibid. s. 43-44; ayrıca bkz. J. BOUSQUET, op. cit. s. 74-77.

29 Kadınlar en son Donanmanın gizli gözaltı merkezinde (ESMA) göründüler. TRUTH AND PARTIAL JUSTICE, op. cit. 44.

30 Bkz. SIMPSON ve BENNETT, op. cit. s. 163.

31 J. BOUSQUET, op. cit. s. 81.

32 Ibid. s. 99.

33 Bkz. J. CORRADI, **THE FITFUL REPUBLIC: ECONOMY, SOCIETY AND POLITICS IN ARGENTINA,** (1985), s. 124.

34 J. BOUSQUET, op. cit. s. 103.

35 SIMPSON ve BENNETT, op. cit. s. 163.

36 J. BOUSQUET, op. cit. s. 78.

37 Ibid. s. 122.

38 COMISION INTERAMERICANA DE DERECHOS HUMANOS, ORGANIZACION DE LOS ESTADOS AMERICANOS, **EL INFORME PROHIBIDO: INFORME DE LA OEA SOBRE LA SITUACION DE LOS DERECHOS HUMANOS EN ARGENTINA,** n. 9 (Argentinian Spanish language ed. 1984), s. 130. (Bundan sonra EL INFORME PROHIBIDO olarak geçecek).

39 SIMPSON ve BENNETT, op. cit. s. 167.

40 Bkz. J. BOUSQUET, op. cit. s. 131.
SIMPSON, BENNETT, op. cit. s. 168-69.
Aynı zamanda kaybolanların yakınları komisyonunun bir alt grubu olarak Plaza de Mayo'nun Büyükanneleri («Abve las») oluşturuldu. Amaçları, Arjantin'de darbeden bu yana kaybolan 47 çocuğu (sekizi ebeveynleri ile birlikte kaçırılan, 39'u kaçırıldıktan sonra doğduğu varsayılan) bulmaktı. J. BOUSQUET, op. cit. s. 140. Genel olarak bkz. J. NOSIGLIA, BOTIN DE CUERRA (1985) (Büyükannelerin tarihiyle ilgili olarak)

41 EL INFORME PROHIBIDO, op. cit. s. 143-44.

42 Bkz. THE MILITARY JUNTAS AND HUMAN RIGHTS op. cit. s. 5, Kanunun 1. maddesine göre kişinin eğer 6 Kasım 1974 (olağanüstü halin ilan edildiği gün) ile 12 Eylül 1979 arasında hukuken kaybolduğu ihbar edilirse ölü olduğu yet-

kililerce ilan edilmeden de kanunen ölü sayılabilir. EL INFORME PROHIBIDO, op. cit. s. 139. Kanunun 2. maddesi devlete kişinin ölü ilan edilmesi için gereken işlemleri başlatma imkanı tanır. Bu yasanın yürürlüğe girmesinden sonra Arjantin devleti kayıp bir kişiyi ailesinin itirazı halinde bile ölü ilan edebiliyordu. İlan işlemi tamamlandıktan sonra aileler suç duyurusunda bulunamadıkları gibi kayıpları hakkında daha fazla bilgi elde etmek için 'habeas corpus' kararlarını da kullanma hakkından mahrum ediliyorlardı. Bkz. Ibid. s. 147.

43 Bkz. EL INFORME PROHIBIDO, ibid. s. 143-45.

44 Bkz. Ibid. s. 138-45.

45 Bkz. J. BOUSQUET, ibid, s. 141-42. Bu duyurunun tarihi 22 Ağustos 1979'dur. Ibid. s. 141.

46 Cunta aileyi korumaya yönelik bazı politikalar geliştirmeye çalışıyormuş gibi görünmeye çaba harcıyordu; örneğin, kadının eve dönüşünü sağlamak amacıyla geleneksel çocuk bakımını yaygınlaştırmak için bir halkla ilişkiler kampanyası başlattı. Ancak cunta, evli olmayan kadınların birlikte yaşadıkları erkeklerin emekli aylığından yararlanma haklarını iptal ederek en çok da yoksul kadınlara darbe indirdi. Bkz. JELIN, op. cit. s. 36.

47 Bkz. J. BOUSQUET, op. cit. s. 144.

48 Ibid. s. 142-43.

49 Ibid. s. 146-47.

50 EL INFORME PROHIBIDO, op. cit. s. 143, n. 17.

51 En yüksek trajlı gazetelerden birisi olan **Clarin**'de farklı siyasal görüşlerin temsilcisi 175 kişinin imzaladığı bu talepleri destekleyen bir ilan yayımlandı. J. BOUSQUET, op. cit. s. 177.

52 Bkz. Ibid. s. 178.

53 Ibid.

54 7 Kasım 1981'deki 50.000 kişilik «Barış, Ekmek ve İş» yürüyüşü tüm işçi kesimlerini ve işsizleri bir araya getirerek cuntaya karşı bir direnişin başlangıcını oluşturdu. Bkz. A. DABAT ve L. LORENZANO, **ARGENTINA: THE MALVINAS AND THE END OF MILITARY RULE** (1984), s. 74. (Bundan sonra DABAT ve LORENZANO olarak geçecek) 1982 şubatında sendikalar, Başbakanlık sarayının önünde Plaza de Mayo annelerine ilk kez katılarak ekonomik krizi ve insan haklarının çiğnenmesini protesto ederken yük-

selen bir halk-işçi koalisyonunu müjdeliyorlardı. Bkz. Ibid. 30 Mart 1982'de anneler, insan hakları grupları, çeşitli siyasi partiler ve 15.000 gösterici, «askeri diktatörlük sonuna yaklaştı» sloganıyla bütün gün polisle çatıştılar. Bu durum sokaktaki direnişin artık kaynaşıp bütünleştiğini gösteren bir örnekti. Bkz. Ibid. s. 75.

55 DABAT ve LORENZANO, ibid. s. 76.

56 Bkz. Jelin, op. cit. s. 36.

57 Ibid; DABAT ve LORENZANO, op.cit. s. 107.

58 Örneğin 10 Aralık 1982 günü yapılan «Direniş Yürüyüşü»nde Plaza de Mayo'da 10.000 katılımcı vardı. DABAT ve LORENZANO, op. cit. s. 153. 21 Eylül günü **Madres** tarafından «kaybolanların canlı olarak ortaya çıkması» için yapılan 24 saatlik yürüyüş ve başkanlık seçiminden sadece bir kaç hafta önce, 5 Ekim 1983 günü sekiz insan hakları örgütü tarafından «Yaşam İçin Yürüyüş» çağrısı yapılmıştı. AMERICAS WATCH, **HUMAN RIGHTS IN ARGENTINA: A REPORT FROM THE CENTRO DE ESTUDIOS LEGALES Y SOCIALES (CELS) IN BUENOS AIRES,** (1983), s. 1. (Bundan sonra CELS REPORT olarak geçecek).

59 Bkz. DABAT ve LORENZANO, op. cit. s. 149, 28 Nisan 1983 günü hükümetçe yayınlanan «Askeri Cunta'nın Yıkıcılık ve Terörizm Üstüne Sonuç Belgesi»nde kayıplar savaş kazazedeleri olarak gösteriliyorlardı. Ibid. s. 153. Son olarak 23 Eylül 1983 günü çıkarılan Ulusal Uzlaştırma Yasası, cuntayı, siyasal nedenlerle, «yıkıcılığa karşı kirli savaş» diye adlandırılan dönemde işlediği bütün suçlardan (kaçırma, işkence ve cinayet de dahil olmak üzere) aklıyordu. Bkz. THE MILITARY JUNTAS AND HUMAN RIGHTS op. cit s. 6; CELS REPORT, op. cit. s. 13-16.

60 Bkz. **Madres de Plaza de Mayo,** No. 8, July 1985, s. 5.

61 Genelde bkz. H. Frühling, **La Defensa de los Derechos Humanos en el Cono Sur: Dilemas y Perspectivas Hacia el Futuro** (Boston'daki Latin Amerika Çalışmaları Derneği Konferansı'nda sunulan bir çalışma) (Kasım 23-25, 1986) (Harvard İnsan Hakları yıllığında dosyalanmıştır).

62 FEDEFAM, op. cit. s. 3.

63 23.492 sayılı «Punto Final» ya da «nokta» diye anılan bu yasa 1986'nın Noel arifesinde çıktı. THE MILITARY JUNTAS AND HUMAN RIGHTS, op. cit. s. 93.

64 Buenos-Aires de yapılan toplu kişisel mülakat (8 Ocak

1987). (Bu üç ülkede yürütülen mülakatların yarattığı hassas durum ve yazarın mülakat yapılan kişilere verdiği güven sözü nedeniyle bu makalede mülakatların yalnızca yer ve zamanı belirtilmiştir). 5 Haziran 1987 günü çok sayıda davalı için bir af yasası etkisi gösteren «İtaat» Yasası bir subay ayaklanmasından hemen sonra yürürlüğe kondu. Bu yasaya göre davalılar «kirli savaş» döneminde verilen emirlerin meşruluğu hakkında yanılgıya düşmüşlerdi. Yasa, keyfi tutuklamaları, işkence ve cinayetleri kapsadığı halde üç tip saldırıyı, tecavüz (ırza geçme), hırsızlık ya da kaybolanların çocuklarına uydurma kimlikler vererek başka ailelere verilmesini içeren suçları içermiyordu. Bkz. TRUTH AND PARTIAL JUSTICE op. cit. s. 68-70. Yasanın bu bölümü kayıp kuşağın kayıp çocuklarını bulmak yolunda Plaza de Mayo'nun büyükanneleri için bir umut ışığıydı.

65 BITTER ve CRUEL, op. cit. s. viii; **CENTRAL AMERICA REPORT.** March 7, 1986 s. 6 (Inforpress Centro Americana Yayını).

66 Güvenlik nedenleriyle, 'Guatemala İnsan Hakları Komisyonu' ve 'Adalet ve Barış Komisyonu' Mexico City'de çalışmak zorundadır. Bkz. AMNESTY INTERNATIONAL, GUATEMALA: **THE HUMAN RIGHTS RECORD,** (1987), s. 137. (Bundan sonra AI GUATEMALA, 1987 olarak geçecek). 1987 Af Raporu bu ülkede insan haklarının çiğnenmesini incelemenin zorluklarını ayrıntılarıyla anlatır. Ibid. s. 33-37; ayrıca bkz. **COMISION DE DERECHOS HUMANOS DE GUATEMALA-CDHG, REPORT: SPECIAL MISSION TO GUATEMALA TO INVESTIGATE ON HUMAN RIGHTS AND SPECIFICALLY ABOUT INVOLUNTARY AND FORCED DISAPPEARENCES,** (1983).

67 Guatemala'daki terörün incelendiği çalışmalar için bkz. AI, GUATEMALA, 1987, ibid. s. 137 genelde bkz. G. AGUILERA PERALTA ve J. ROMERO IMERY, ET AL., **DIALECTICA DEL TEROR EN GUATEMALA** (1981).

68 Üniversite Öğrencileri Derneği tarafından kurulan Kayıp Kişilerin Yakınları Komisyonu, danışman olan avukat Edmundo Guerra Theilheimer 10 Mart 1967'de masasında sivil polisler tarafından vurulup öldükten sonra; 1970'lerde de İnsan Hakları Ulusal Komitesi, başkanları gazeteci ve psikolog Irma Flaguer'in kaçırılmasından sonra dağıldılar.

Son olarak Şubat 1984'de ünıversite rektörü Edvardo Meyer Maldonada (şimdi eğitim Bakanı) ile kilise, basın ve özel sektör temsilcileri tarafından kurulan «Barış Komisyonu»nun çalışmaları 3 ay sonra, kayıplarla ilgili soruşturmada hükümetin ilgisiz kalması nedeniyle son buldu. Bkz. AMERICAS WATCH, **THE GROUP FOR MUTUAL SUPPORT** (1985), s. 2-4. (Bundan sonra GROUP FOR MUTUAL SUPPORT olarak geçecek.) 1987 Mayısında Guatemala City Başpiskoposluğu, insan hakları bürosu olarak işlev görecek bir Dayanışma Örgütünün (**Vicaria de la Solidaridad**) Guatemala'da Aralık 1987'den itibaren çalışmaya başlayacağını duyurdu. Bu örgütün görevi 'haber vermek' olacaktı. 'Suçlamak değil'. Bazı kişilerin insan haklarının ihlali konusunda suçlanıp suçlanmayacağı sorulduğunda, Başpiskopos Penados Del Barrio şöyle cevapladı: «Eğer delil varsa, suçlayacağız». Bu yazı yazıldığında Örgüt hala açılmamıştı. Church to Open Human Rights Office, **GUATEMALA NEWS IN BRIEF**, No. 14, 1987, s. 5 (Americas Watch yayını).

69 Sürgündeki bir CNUS lideriyle Mexico City'de yapılan bir görüşme. (Ocak 1984). Ayrıca bkz. M. McClintock, **THE AMERICAN CONNECTION: STATE TERROR AND POPULAR RESISTANCE IN GUATEMALA**, (1985), s. 137.

70 G. BLACK, **GARRISON GUATEMALA**, (1984); s. 47. Ayrıca bkz. Uluslararası Af Örgütü, **GUATEMALA: A GOVERNMENT PROGRAM OF POLITICAL MURDER** (1981). Bu rapor Başkan Lucas Gorcia'ın doğrudan kontrolü altında örgütlenen ve sivil ve askeri güvenlik operasyonlarının, düzenli suikastların, gizli gözaltına alınmaların ve infazların düzenlenmesinden sorumlu özel bir kuruluşun varlığını iddia eder. op. cit. s. 7.

71 Ibid. s. 47.

72 C. KRUEGER ve K. ENGE, **SECURITY AND DEVELOPMENT CONDITIONS IN GUATEMALAN HIGHLANDS**, (Washington Office on Latin America ed. 1985); Ayrıca bkz. AI GUATEMALA 1987, op. cit. s. 56-65. Genelde bkz. CULTURAL SURVIVAL, INC. AND ANTHROPOLOGY RESOVRCE SENTER, **VOICES OF THE SURVIVORS**, No. 10, (1983).

73 Bkz. AMERICAS WATCH, **CIVIL PATROLS IN GUATEMALA**, 24 (1986), s. vi.

74 Mejia Victores'in iki yıllık yönetiminde 1,336 zorla kaybolma olayı kayda geçirilmişti. **III. GUATEMALAN HUMAN RIGHTS COMMISSION INFORMATION BULL.**, No. 9 (1985), s. 2. Guatemala İnsan Hakları Komisyonu, bu sayının gerçeklerin ancak % 30'u olduğunu tahmin ediyor. GUATEMALA HUMAN RIGHTS COMMISSION, **REPORT FOR THE 39TH GENERAL ASSEMBLY OF THE UNITED NATIONS OF THE HUMAN RIGHTS SITUATION IN GUATEMALA** III. n. 4 (1984). GAM'ın tahminlerine göre Guatemala'nın iki başlıca günlük gazetesi **El Gràfico** ve **Prensa Libre** de suçların yalnızca % 40'ı yayınlanıyor. Grupo de Apoyo Mutuo, **Boletin Informativo** No. 2 Eylül 1986, s. 10. (Budan sonra **Boletin Informativo N.** 2 olarak geçecek.); Bkz. M. MC CLINTOCK, op. cit. 1960'lardan bu yana Guatemala'da ayaklanmalara karşı takılan tutumun mantığının genel bir incelemesi için bkz. G BLACK, op. cit.

75 Bkz. AMERICAS WATCH ve BRITISH PARLIAMENTARY HUMAN RIGHTS GROUP, **HUMAN RIGHTS IN GUATEMALA DURING PRESIDENT CEREZO'S FIRST YEAR** 2, (1987), s. 32-34. (Bundan sonra PRESIDENT CEREZO'S FIRST YEAR olarak geçecek.)

76 Barış Komisyonu, San Carlos Üniversitesi Rektörü Edvardo Meyer Maldonado tarafından kilise, devlet, basın, özel sektör ve diğer çıkar grupların temsilcileri bir araya getirilerek oluşturululdu. Ne var ki, üç ay sonunda, komisyonun yeterli hükümet desteği almaması ve hemen hemen işlemiyor olması nedeniyle Meyer istifa etti. Bkz. GROUP FOR MUTUAL SUPPORT, op. cit. s. 4.

77 Barış Tugayı, şiddet karşıtı ve partizan olmayan bir insan hakları grubudur. ABD, Kanada ve Kosta Rika'da büroları vardır.

78 **New York Times**, 21 Haziran 1984, s. A12, süt. 1. Gurubun kurucularından ve sözcüsü olan Nineth de Garcia'ya göre, «Hiç bir kurumdan destek bulamadığımız için kendi grubumuzu kurduk. Bir hafta içinde 25 kayıp yakını bize katıldı. Ne var ki hala pek çok kişi bize katılmaya korkuyor». **Christian Science Monitor**, 18 Ocak 1985, s. 12, süt. 1.

79 GROUP FOR MUTUAL SUPPORT, op. cit. s. 12, 48.

80 «Solidaridad: Con El Grupo De Apoya Mutuo De Guatemala», **El Gràfico**, 21 Haziran 1985; GROUP FOR MUTUAL

SUPPORT; ibid. s. 48; Guatemala City'de GAM'ın yürüyüşlerinde yapılan kişisel gözlem, (Ocak, 1986).

81 Bkz. Davis, «State Violence and Agrarian Crisis in Guatemala: The Roots of the Indian-Peasant Rebellion», **TROUBLE IN OUR BACKYARD,** (M. Diskin ed., 1983), s. 155-71; Ayrıca bkz. M. MC CLINTOCK, op. cit. s. 137-38.

82 Uluslararası Af Örgütü, **DISAPPEARENCES IN GUATEMALA UNDER THE GOVERNMENT OF GENERAL OSCAR HUMBERTO MEJİA VİCTORES,** App. 1, (1985), GROUP FOR MUTUAL SUPPORT, op. cit. s. 8'de anılmıştır.

83 GAM demeci, 1984-1985 (Bundan sonra GAM Demeci olarak geçecek) (Harvard İnsan Hakları yıllığında dosyalanmıştır.)

84 Ibid.

85 12 Ekim 1984'de, GAM'ın düzenlediği San Lucaz Sacatepequez'den Guatemala City'e 27 kilometrelik 'Barış yürüyüşü'nü, kayıp kişiler için düzenlenen ve bin kadar kişinin katıldığı dini bir tören izledi. Bu, dört yıldır Guatemala'da yapılan ilk gösteriydi. 1 Mayıs 1980 günü yapılan bir önceki gösteride Ulusal Sarayın etrafındaki sokaklardan 28 kişi ve hemen arkasından 100 kadar kişi kaçırılmış ya da suikasta kurban gitmişti. GROUP FOR MUTUAL SUPPORT, op. cit. s. 12.

86 GAM Demeci, op. cit.

87 Ibid.

88 Kurucu Meclis'in GAM'ı desteklemesi için yapılan protesto ve ricalar başarısız olmuştu. Bkz. GROUP FOR MUTUAL SUPPORT, op. cit. s. 21.

89 Ibid. s. 27. Hristiyan Demokrat Milletvekili ve Ulusal Meclis başkanı (ve şimdi Başkan yardımcısı) Roberto Corpio Nicolle «Guatemala'nın sorunu bir sevdiğimizin kaybolmasından daha derinde yatıyor» demişti. «Abogan por Desaparecidos», **El Gràfico,** 15 Kasım 1984.

90 **Christian Science Monitor,** 18 Ocak 1985, s. 12, süt. 1.

91 AI GUATEMALA 1987, op. cit. s. 141.

92 GAM'ın Demeci, op. cit. ayrıca bkz. «Piden que aparezcan familiares ausentes», **El Gràfico,** 9 Şubat 1985; «Manifestacion del Grupo de Apoyo Mutual Interrumpiô Tràsito de Vehiculos», **Prensa Libre,** 16 Mart 1985. Komisyon sonunda, aslında hiç birşey ifade etmeyen üç sayfalık bir rapor hazırladı. Bkz. GROUP FOR MUTUAL SUPPORT, op.

cit. s. 55. General Mejia Victores GAM liderlerine akrabalarının nerede olduğunu bilmediğini söyledi ve ekledi: «Bu ülkeyi yöneten şiddeti kontrol edebilmek çok zor... Akıldan çıkarmamamız gereken bir şey var: Guatemala az gelişmiş bir ülkedir». Jefe de Estado Recibe a Grupo de Apoyo Mutüa, **La Palabra,** 22 Haziran 1985.

93 GAM Demeci, ibid. Cinayetlere ve kaybolmalara rağmen askeri hükümet siyasal tutuklamaların ve siyasi suçluların varlığını reddediyordu. Ne var ki, eski Başkan yardımcısı Francisco Villagran'ın (şimdi sürgünde) da söylediği gibi «Guatemala'da siyasal tutuklu yoktur, yalnızca siyasal cinayetler vardır» AMNESTY INTERNATIONAL, GUATEMALA: A GOVERNMENT PROGRAM OF POLITICAL MURDER, (1981), s. 5.

94 25 yaşındaki Edgar Rolando Romazzi Herrera'nın cesedi 30 Kasım 1984 günü evinin önünde bulundu. 13 Ekim 1984'den beri kayıptı. Nineth de Garcia'ya göre, «Bağırsakları deşilmiş ve gözleri oyulmuştu. O derecede tanınmaz haldeydi. ki karısı bile onu tanıyamadı» GROUP FOR MUTUAL SUPPORT, op. cit. s. 25. 13 Ekim 1984 tarihinde kaybolan Rudy Gustavo Figueroa Munôz'un işkence izleri taşıyan cesedi bir hafta kadar sonra ortaya çıktı. op. cit.

95 Ibid. s. 38.

96 'Mejia Victores'. Apoyo Mutuo Estä Ligado a la Subversion **Teleprensa,** 14 Mart 1985'den alıntılayan GROUP FOR MUTUAL SUPPORT, op. cit. s. 36.

97 Dili kesilmişti, yanık izleri kaynak makinesi kullanıldığı izlenimini uyandırıyordu; kafasının arkası parçalanmıştı. AI GUATEMALA 1987, op. cit. s. 141-42. Ölüme karaciğer hasarının yol açtığını raporunda yazan adli tıp doktoru sekiz gün sonra esrarlı bir şekilde ortadan kayboldu. Ibid. İşi yaptığına inanılan altı polis ölü bulundu. GROUP FOR MUTUAL SUPPORT, op. cit. s. 41. Birçok diplomata göre, bu cinayetleri işleyen ordu mensupları ve polisler, geride kanıt bırakmamak amacıyla yine ordunun emri ile öldürtülüyorlardı. **New York Times** 4 Aralık 1985, s. A8, süt. 3.

98 Resmi otopsi raporu araba kazasında aldıkları yaralar nedeniyle öldüklerini iddia ediyordu. Ne var ki kanıtlar, işkence gördükleri ve öldürüldükleri yolundaydı, GROUP FOR MUTUAL SUPPORT, op. cit. s. 45-46, Kasım 1985'deki basın toplantısında GAM liderlerinin ölümleri hakkında

kendisine soru yöneltilen devlet başkanı Mejia Victores, Godoy'un «bir trafik kazasında» öldüğünü söylerken, Gomez'in ölümü konusunda «nasıl öldüğünü kim bilebilir ki» yanıtını vermiştir. Nairn, «Guatemala Votes», **THE NATION** (23 Kasım 1985).

99 «Ministro de Gobernacion Rechaza Acusaciones de Apoyo Mutuo», **Prensa Libre**, 29 Haziran 1985.

100 **New York Times**, 2 Mart 1986, s. 18, süt. 1.

101 PRESIDENT CEREZO'S FIRST YEAR, ibid. s. 15.

102 ACAFADE Special Report, No. 3, Haziran 1986. (Guatemala İnsan Hakları Komisyonu yayını); Cerezo, GAM'a gönderdiği bir mektupta «daha akla uygun» davranmadıkları sürece onlarla görüşmeyeceğini belirtmişti. **Boletin Informativo No.** 2, op. cit. s. 5.

103 Labbé Gives More Statistics, **GUATEMALA NEWS IN BRIEF**, No. 15, 1987, s. 4-5. Sonradan bu yakınların 490'nı kişisel dilekçe imzalamak ya da yargıca detaylı bilgi vermek amacıyla Yüksek Mahkeme'ye bizzat başvurdular. «30 del GAM Han Llegado al Juzgado», **La Hora**, 23 Haziran 1986.

104 Bkz. PRESIDENT CEREZO'S FIRST YEAR, op. cit. s. 17.

105 GUATEMALA NEWS IN BRIEF, No. 15, 1987, op. cit. s. 5.

106 'Labbe Issues New Findings', **GUATEMALA NEWS IN BRIEF**, No. 18, 1987, s. 5.

107 Ibid.

108 «Widows and Orphans Fund Stalled», **GUATEMALA NEWS IN BRIEF**, No. 15, 1987 s. 6. 1986 Eylülünde Santa Apolonia, San Martin Jilotepque ve Chimaltenanga köylüleri, kent meydanında askeri buyrukla yapılan toplantıda, Devlet Başkanı'nın eşinin son bir kaç yıl içinde yakınlarını kaybeden ailelere 50 Ouetzales (17 dolardan daha az) vermeyi teklif ettiğini iddia ettiler. GAM ve ACAFADE (Central American Association For The Families of the Detained - Disappeared - Orta Amerika, Gözaltına Alınan Kayıp Kişilerin Yakınları Derneği) bu davranışı GAM'la bağlantılı aileleri satmalma girişimi olarak yorumladılar. «Peasants Describe Government Bribery», **GUATEMALA NEWS IN BRIEF**, No. 7, 1986, s. 6.

109 **Boletin Informativo No.** 2, op. cit. s. 2.

110 «GAM meets With Cerezo-No Results», **GUATEMALA NEWS IN BRIEF**, No. 17, 1987, s. 5.

111 VICARIA DE LA SOLIDARIDAD, op. cit. s. 5, 7.
112 Ibid. s. 7.
113 AW, CHILE SINCE THE COUP, op. cit. s. 126.
114 Ibid. s. 3-10.
115 Şili toplumunu az sayıda personel kullanarak, yetersiz bilgi, dedikodu, kuşku ve tedirginlik yaratarak disipline etmek mümkün olmuştur. Bkz. Frühling, «Stages of Repression and Legal Strategy for the Defense of Human Rights in Chile: 1973-1980», **Human Rights Quarterly** no. 5, s. 510. (1973-1980 döneminde, Şili'de uygulanan baskı yöntemlerinin tartışması yeralmaktadır); ayrıca bkz. Schirmer, «Legalizing Repression in Chile», **DISSENT**, (Summer 1983), Şili ordusunun baskı yöntemlerinde 1979 ve 1980'deki değişmeleri ele almaktadır).
116 H. Vidal, op. cit. s. 72-73.
117 Önemli Komünist Parti liderleri gizli toplantı yerlerinde ele geçirilirken, üyeler halka açık yerlerde tutuklandılar. DINA gizliliğini arttırarak mümkün olduğu ölçüde tanık bırakmaktan kaçındı. Bu dönemde bulunan cesetler korkunç bir şekilde işkence görmüş olduklarından tanınmaz hale getirilmişlerdi. Ibid, s. 78. Ayrıca bkz. Frühling, «Disciplinando a la Sociedad,Estado y Sociedad Civil en Chile 1973-1978», s. 23 (documento presentado a la Primera Conferencia de la Asociation Chilena de Investigaciones para la Paz (ACHIP), Santiago de Chile, 2-3 Haziran 1981) (Harvard Human Rights Yearbook'ta arşivlenmiştir.)
118 H. VIDAL, op. cit. s. 78-79.
119 Ibid. s. 19. Sınıfsal farklılıklar da toplumsal bir düzeyde aşılmıştır. «Birbirlerine yaş ve toplumsal konumlarındaki farklılığa rağmen, yakınlarını belirtecek bir şekilde 'tu' (sen) diye hitap ederler... Birlikte sohbet eder, sigaralarını, kahvelerini içer ve yemek yerler», Ibid, s. 17-18.
120 VICARIA DE LA SOLIDARIDAD, op. cit. s. 7.
121 Bkz. 2.191 sayılı kararname, EDITORIAL JURIDICA DE CHILE, **CODIGO DE JUSTICIA MILITARY** 277 (1986) AW, **CHILE SINCE THE COUP**, op. cit. s. 11.
122 H. VIDAL, op. cit. s. 81.
123 Ibid. s. 82-83.
124 ORGANIZATION OF AMERICAN STATES, **REPORT ON THE SITUATION OF HUMAN RIGHTS IN CHILE**, 78 (1985).
125 H. VIDAL, op. cit. s. 6; ayrıca bkz. VERDUGO ve ORREGO,

DETENIDOS-DESPARECIDOS: UNA HERIDA ABIERTA, (1983), s. 17-26. Pinochet, bir mülakat sırasında, kaybolanlar sorununun yalnızca Şili'ye iftira etmek isteyenlerin düzenlediği bir komplonun parçası olduğunu söylüyordu. President Augusto Pinochet: «Estoy Aqui Porque Mi Pueblo Me Pide Que Me Quede», **COSAS,** 22 Mart 1984, s. 13.

126 H. VIDAL, op. cit. s. 83.

127 Ibid, s. 61-62. Bu bilinç satın almanın bir parçası olarak, Senora Lucia Hiriart de Pinochet, kendi Anneler Merkezi (CEMA) kanalıyla kaybolanların annelerine mali yardım önerdi, **Agrupacion** kadınlarından biri First Lady'yi görmeye gitti ve «bir kadın ve bir anne olarak» kocasının bulunması için ondan yardım istedi. Senora kadını görmedi; fakat (çoğu subay eşleri olan) yardımcıları, kadının giysi, ayakkabı ve para önerilerini şiddetle reddedip gitmesi üzerine şaşırıp kaldılar. Ibid., Arjantinin af yasası gibi, Şili'deki de tutucu rejimin ataerkil aile ocağını yasal olarak sürdürme çabalarını ortaya koyar.

128 Ibid., s. 84.

129 Ibid.,

130 Bir talk madeninde onbir ceset bulundu, 1973'de öldürüldükleri saptandı. En azından bir kaçı canlı gömülmüştü. Genel olarak bkz. M. PACHEO, **LONQUEN** (1983).

131 Genel olarak bkz. FUNDACION DE AYUDA SOCIAL DE LAS IGLESIAS CHRISTIANAS (FASIC), YUMBEL: CUANDO LOS MUERTOS VUELVAN A SU TIERRA, (1982), s. 10-37 (bundan sonra FASIC olarak geçecek).

132 H. VIDAL op. cit. s. 111-12; ayrıca bkz. FASIC.

133 Protesto yeri dikkatle seçildi. Burası, tüm yoksul yerleşim bölgelerini birbirine bağlayan dokuz otobüs hattının kesiştiği Santiago'nun en işlek ulaşım noktalarından biridir. Dahası, (kadınların baskıyla işbirliği yaptığını düşündüğü) mahkemeler, hükümet gazetesinin binası ve feshedilmiş kongrenin ortasında olduğundan simgesel önemi de büyüktü. Bkz. H. VIDAL, ibid. s. 122-28.

134 Ibid., s. 150.

135 Kadın CNI ajanları tarafından «Bu tür eylemlerden ne elde ediyorsunuz? (Kocalarınızı) çok mu özlediniz? Hiç aşığınız yok mu? gibi sorulara muhatap ediliyorlardı. Ibid. s. 152.

136 Ibid., s. 151-52.

137 Ibid., s. 152-53

138 Bir **Agrupacion** üyesinin belirttiği gibi: «Devletin İç Güvenliği Yasası'nın, ihlal edilip edilmediğini milimi milimine tartışmak ve buna karşılık kaybolanlar konusunda bir sorumluluk taşımamak, yargının vardığı gülünç durumu belirten en güzel örnektir». Ibid., s. 156.

139 VICARIA DE LA SOLIDARIDAD, RESUMEN DE PRENSA 16, (1983). (Harvard İnsan Hakları Yıllığında arşivlenmiştir); Agrupacion, «Hasta Encontrarlos», (Aralık, 1983). (Harvard İnsan Hakları Yıllığı'nda arşivlenmiştir.)

140 1984'de **Agrupacion** üyeleriyle yapılmış bir mülakatta bir üye, kadınların sivil itaatsizlik planları yapmaktan başka seçeneklerinin kalmadığını belirtiyordu. «Kimse isteklerimize yanıt vermedi. Ordu (yaptıkları için) sorumlu tutulmadı; Şili'deki hiç bir aileye tek bir insan hakları güvencesi bile verilmedi... ve biz, onların böğründe sağlanmış bir bıçağız... Mahkemeler ortaoyunu sahnesine döndü... Savaşta değiliz. Savaş eden onlar.» Agrupacion üyeleriyle Santiago'da mülakat, Şili (Mart, 1984).

141 Bkz. Brown, «Chileans are Gaining on Pinochet», THE NATION (23 Kasım, 1985), s. 551-52.

142 Bkz. Ibid., s. 551-52.

143 1973'ü izleyen yıllarda, mahkemeler kaybolmalar konusunda pek çok soruşturma açtıysa da hemen hemen tümü yetersiz kanıt dolayısıyla kapatıldı. Yalnızca bir dava, Aralık 1976'da DINA tarafından tutuklanıp kendilerinden hiç bir haber alınmayan 10 kişiyle ilgili bir 'desaparecidos' davası, sürdü. Bkz. Zabel, Orentlicher ve Nachman, «Human Rights and the Administration of Justice ın Chile», **The Record** no 42, (Mayıs 1987), s. 454. (New York Kenti Barosu Yayını) (bundan sonra Zabel olarak geçecek). Bu dava altı yılda kapanmaya yüz tutmuşken, 1983'te Yargıç Cerda «bir insan hakları davasında Şili'de görülen en sıkı soruşturmalardan birine» girişti. Ibid., s. 455. 1984'te bir Hava Kuvvetleri istihbarat birimi üyesi, 1970 ortalarında aşırı sol muhalefetin yokedilmesi olaylarına karışmış bir hizmet-içi gizli birimin etkinlikleri hakkında kanıtlar sununca, soruşturma yeniden ivme kazandı. Ibid.

144 Dônde Estàn?, No. 6, 1985, s. 37. (Agrupacion de Familiares de Detenidos-Desaparacidos Yayını) (Bundan sonra DÔNDE ESTÂN 1985 olarak geçecek); ayrıca bkz.; HASTA

ENCONTRAR LA VERDAD I, Aralık, 1976, (Agrupacion de Familiares de Detenidos-Desaparecidos yayını).

145 Suçlananlar arasında üç Hava Kuvvetleri generali ve 14 **carabineros** üyesi de vardı, Zabel, ibid. s. 456. Araştırmaya yakın olan bir kaynağa göre, soruşturma yargıcı görevlendirildiği on kaybolma olayından çok daha fazla sayıda kaybolmalarla ilgili kanıtlar toplamıştı ve yüksek düzey subaylara karşı suçlamalar olasıydı. Ibid., s. 484, n. 25.

146 Ibid. s. 457, Dahası, Yüksek Mahkeme, soruşturma yargıcına karşı bir disiplin yönergesi yayınlayarak yetkilerini elinden aldı ve iki aylık maaşını yarım ödedi. Ibid., s. 460.

147 Örneğin, 1985'te 30 Ağustos'u Uluslararası Gözaltına Alınan-Kaybolanlar günü ilan etmek için bir sokak protestosu düzenlediler. Bkz. DÔNDE ESTÂN 1985, op. cit. s. 35.

148 **Madres de Plaza de Mayo**, Haziran 1985, s. 18, süt. 1.

149 Ibid.

150 J. BOUSQUET, op. cit. s. 45.

151 GROUP FOR MUTUAL SUPPORT, op.cit. s. 57.

152 Bir annenin belirttiği gibi, «Benim için bir kaç sözcükle 'o, göz altına alınmadı' diye yanıt veren insanlarıyla, hızla bir kaleye dönüşen böylesine 'normal' bir toplumda sevdiğim birini aramanın neye benzediğini hayal edebilir misiniz...?» H. VIDAL, op. cit. s. 96.

153 Ibid., s. 97.

154 SIMPSON ve BENNETT, op. cit. s. 159; ayrıca bkz. AI, GUATEMALA 1987, op. cit. s. 137.

155 **Agrupacion** üyeleriyle Santiago'da mülakat, Şili, (Mart 1984)

156 Ibid.

157 'Abogan por Desaparecidos' **El Gràfico**, 5 Ağustos 1984.

158 J. BOUSQUET, op. cit. s. 48.

159 Ibid. s. 80.

160 **Agrupacion** üyeleriyle Santiago'da mülakat, Chile (Mart 1984). Ayrıca bkz. EL INFORME PROHIBIDO, op.cit. s. 131.

161 Bir anne (Madre), aktaran SIMPSON ve BENNETT, op cit. s. 158.

162 THE GROUP FOR MUTUAL SUPPORT, op. cit. s. 50; genel olarak bkz., BRIGADAS DE PAZ INTERCIONALES, Haziran-Temmuz 1987, (Uluslararası Barış Tugayı'nın aylık bülteni) (Harvard İnsan Hakları Yıllığı'nda arşivlenmiş.)

163 SIMPSON ve BENNETT, op. cit. s. 168, **Vicaria de la soli-**

daridad, hem mal varlığına hem de güvenilir bilgi kaynaklarına yapılan saldırılara dayandı. Bkz. VICARIA DE LA SOLIDARIDAD IN CHILE, op. cit. s. 41-42.

164 Sürgündeki GAM lideriyle telefon görüşmesi (Mart 1986).

165 SIMPSON ve BENNETT, op. cit. s. 169.

166 Ibid., s. 158.

167 1982'de General Rios Montt tarafından, ulusal polis karargahında ailelerin, kaçırılmaların detaylarını rapor edebilecekleri bir «kayıp kişiler bürosu» daha kuruldu. Büro, aylarca çalışarak yüzlerce umutlu aileyi kapılarına çekti. Tek bir olay bile çözümlenmediği gib,i bazılarına göre, büro, kaçırılanların yakınları ve ilişkileri hakkında daha geniş bilgi toplamak için kurulmuştu. Büro, General Mejia Victores'in 1983 darbesiyle feshedildi. THE GROUP FOR MUTUAL SUPPORT, op. cit. s. 3.

168 Georges Lefebvre, bir keresinde, işçilerin «kendi etkinliğini toplumsallaştıran kurumlardan, anlık olarak sokağın kalabalığına sığındığını» not etmiştir. Bkz. Vidler, «The Scenes of the Street: Transformations in Ideal and Reality, 1750-1871», **ON STREETS,** (S. Anderson ed. 1978), s. 42. Fakat, gerçekte sokaklar tarihsel olarak popüler sektörün bu güç gösterimine komplo kurmuştur. Örneğin, Fransız tutucu **fonctionnaire**'i Jean-Francois Sobry, 1805'te mimari sanatının yurttaşa «düzenin mutluluğunu, düzenin üstünlüğünü, düzenin muhteşemliğini, düzenin dehşetli manzarasını» göstererek kamu düzeninin sağlanmasında vazgeçilmez bir sanat olduğunu belirtiyordu, bkz. Ibid; ayrıca bkz. J. Schirmer, «Taking Political Space: Women's Actions in Europe and Latin America», 6. Avrupacılar Konferansı'na sunulan çalışma, Washington, D. C., 30 Ekim - 1 Kasım 1987. (Harvard İnsan Hakları Yıllığı'nda arşivlenmiştir.)

169 Berger, 'The Nature of Mass Demonstrations', **NEW SOCIETY,** 23 Mayıs 1968, s. 754-55, aktaran Kaplan, op. cit. s. 559.

170 Karşılaştırma için bkz.: Macciochi, «Female Sexuality in Fascist Ideology», **FEMINIST REVIEW,** 70/1, 1976. (Mussolini'nin kadınlar için öngördüğü 'beşikçi ve tabutçu' rollerinin tartışması).

171 Shatan, «Genocide and Bereavement»; **GENOCIDE IN PARAGUAY** (Arens ed. 1976), s. 115; ayrıca bkz. DISAPPEARANCES, op. cit. s. 109-18 (kaybolmaların psikolojik etkilerinin tartışılması).

172 Bkz. ORDERS TO KILL: «THE MANUFACTURE OF MURDERERS», **CENTRAL AMERICAN REPORT,** (Eylül/Ekim 1985); s. 24. ayrıca bkz. İNSAN HAKLARI İÇİN HEKİMLER, **HUMAN RIGHT AND MENTAL HEALTH IN CHILE: A MISSION OF INQUIRY** (1985), s. 9-12, 16-17; genel olarak bkz. ULUSLARARASI AF ÖRGÜTÜ, **CHILE: EVIDENCE OF TORTURE,** (1983), (Kadınlara yapılanları da içeren, çeşitli işkence vakalarının tartışması).

173 Genel olarak bkz. Bunster, «Surviving Beyond Fear: Women and Torture in Latin America», **WOMEN AND CHANGE IN LATIN AMERICA: NEW DIRECTIONS IN SEX AND CLASS IN LATIN AMERICA** (der. Nash ve Safa), 1986, s. 297-325; K. THEWELEIT, **MALE FANTASIES,** (1987).

174 Guatemala City'de GAM üyeleriyle görüşme, Guatemala, (Ocak 1986).

175 Ancak 1981'den beri, beş yıllık bir sessizlik, hoşgörü ve rejime uyum sağlamadan sonra Arjantinli piskoposlar rejimi eleştirmeye başladılar: «Anti gerilla kampanyasının meşrulaştırılmasıyla, mücadelede kullanılan yöntemler arasında ayrım gözetmeliyiz. Gayrimeşru baskı da halkı aynı derecede yasa gömmüştür.» DABAT ve LORENZANO, op. cit. s. 72 (**Kilise ve Ulusal Toplum** başlıklı Arjantinli piskoposlar konferansı belgesinden aktarma). Arjantin'de Kilisenin rolü konusunda tam bir tartışma için genel olarak bkz. E. F. MIGNONE, **IGLESIA Y DICTADURA** (1986). GAM, kilisenin desteğini aldıysa da, ilişkileri pek kolay olmamıştır. Başpiskopos Pénados del Barrio, GAM'a dikkatli bir desteği yeğlediğini açıkça belirtmiştir. **El Grafico,** 7 Mart 1985; THE GROUP FOR MUTUAL SUPPORT, s. 34-35 (Kilisenin GAM'a yönelik eleştirilerini belgeler). Şili'de kilise, **Agrupacion'a** hayli destek sağladı. 1976'da Katolik Kilisesi içinde oluşturulan Dayanışma Papazları, insan hakları çalışmalarına hem fiziksel, hem de ruhani bir şemsiye sağladılar. **VICARIA DE LA SOLIDARIDAD,** op. cit. s. 28-29. Açıktır ki, kilisenin, kurumsal desteği bu kadınları Arjantin ve Guatemala'daki benzer grupların uğradığı saldırılardan korumuştur. Genel olarak bkz. Ibid.

176 Tutucu katolik görüşte kadın, «ne tarihtir, ne de tarihi yaparlar... Kadınlar tarihi yapacak erkekleri yapmakla (yaratmakla) görevlidirler»; bkz. M. GALLEGO MENDEZ, **MUJER, FALANGE Y FRANQUISMO,** (1983), s. 143 (bir

İspanyol Falanjı olan Garcia Valdecasas'dan alıntı). Genel olarak bkz. Macchiocchi, ibid; ayrıca bkz. **C. KOONZ, MOTHERS IN THE FATHERLAND: WOMEN, THE FAMILY AND NAZI POLITICS,** (1987), s. 93-123. (Nazi Almanyasında annelik sembolizmi üstüne).

177 Caplan, «Introduction to Female Sexuality in Fascist Ideology», **FEMINIST REVIEW,** (64/1, 1976), (Hıristiyanlığın kadın cinselliğine ilişkin ideolojisi ve ataerkil otoriterlik arasındaki bağları incelemektedir.); ayrıca bkz. M. WARNER, **ALONE OF ALL SEX: THE MYTH AND CULT OF THE VIRGIN MARY,** (1976), s. 338.

178 J. BOUSQUET, op. cit. s. 45.

179 Bkz. Stevens, «Marianismo: The other Face of Machismo», **FEMALE AND MALE IN LATIN AMERICA;** (der. Pescatelto), 1973, s. 90-101.

180 Bkz. WARNER, op. cit. s. 224-35.

181 Bkz. Kaplan, op. cit. s. 62.

182 THE GROUP FOR MUTUAL SUPPORT, op. cit. s. 37.

183 Bir tutukluya göre: «yere uzanıp uyumadan önce gardiyanlar, 'Babamız (Our Father)' ve 'Selam Sana Meryem (Hail Mary)' dualarını yüksek sesle söylememizi ve 'bir gün daha yaşamamızı sağladığı için Tanrı'ya şükredip' 'bugünün son günümüz olmaması için dua etmemizi' buyrukluyorlardı. Ancak ondan sonra uyuyabiliyorduk.», CONA DEP, op. cit. s. 339. (Joan Martin'in tanıklığından, Dosya: 440)

184 «İsa'nın kurban edilişini, çarmıha çivilenişini, Meryem'in acılarını yaşıyoruz. Ama biz, çocuklarımızı varlığımızla avutma iznine sahip değiliz. Biz de kendilerini Hıristiyanlığın kulları ilan edip, aslında bizlerin celladı olanlar kadar Hıristiyanız» J. BOUSQUET, op. cit. s. 47.

185 «Neredesin Baba?» **Prensa Libre,** 21 Haziran 1984.

186 H. VIDAL, op. cit. s. 60.

Çev.: **Alev Özkazanç**
Leyla Keskiner

Kadın Siyasal Tutuklulara Karşı Uygulanan İşkence: Kadınların Cinsel Köleleştirilmesine İlişkin Bir İnceleme*

Ximena Bunster

Latin Amerika'daki askeri rejimler, dikta hükümetleri eliyle baskı ve sömürüye karşı etkin olarak direnen kadınlara yönelik özel cezalandırma yöntemleri geliştirmişlerdir. Kadınlara işkence ve terör yoluyla hükmetme ve baskı altında tutma çabaları örgütlü ve sistematik bir hale getirilerek askeri rejim tarafından yürütülmektedir. Kadınların ataerkil devlet tarafından cinsel köleleştirilmesinin bu genel ve yaygın hali, «işkenceci» olarak, Askeri Devlet aracılığıyla, daha belirgin ve sistematik bir biçime dönüştürülmüştür.

Kadın siyasal tutukluların cezai amaçla cinsel köleleştirilmesine Latin Amerika'nın her yanında rastlanır. Buna rağmen, kadınlara örgütlü bir biçimde terör uygulanması olgusu, on yıllardır askeri hükümetlerin yerleşik olduğu Güney Latin Amerika (Southern Cone) ülkeleri bağlamında daha iyi anlaşılabilir. Bu nedenle, bu yazıda, halen veya geçmişte Arjantin, Şili ya da Uruguay vatandaşı olan siyasal tutuklu kadınlara uygulanan işkenceler üzerinde durdum.

Latin Amerikalı siyasal tutuklu kadınların uğra-

* Kathleen Barry et. al., **International Feminism: Network Aganist Female Sexual Slavery**, International Nomen's Tribune Center, 1984, s. 94-102.

dıkları işkencenin doğası hakkında benim yaptığım inceleme, bu kadınların, Kathleen Barry'nin tanımladığı biçimiyle «kadınların cinsel köleleşmesi» kapsamına girdiklerini gösteriyor. Barry'e göre bu kadınlar, «varlıklarının o andaki koşullarını değiştiremezler; kendilerini bu koşullara iten şeylere bakılmaksızın artık geri dönüşü olmayan bir süreç içindedirler; cinsel şiddet ve sömürüye karşı savunmasız bırakılmışlardır»[1].

Kadınlara çektirilen eziyetin biçimi devlet işkencecilerinin itiraf etmeye zorlama, bilgi alma ya da cezalandırma girişimleri sırasında belirgin bir hal alır. Bir kadın siyasi tutuklunun, bedenine ve bilincine yönelik vahşi cinsel saldırıların ortak niteliği, benlik duygusunun ve kadınlık gururunun bilerek ayaklar altına alınmasına yönelik olmalarıdır. Ahlakî açıdan aşağılanma ile dayağın oluşturduğu bileşimin içerdiği senaryoda kadın tutuklu Meryem Ana'dan - saygıdeğer bir kadın ve/veya anneden - fahişeye doğru hızlı bir dönüşüm geçirecektir. Toplumsallaşma süreçleri içinde zaten köleleşen kadın için, devlet tarafından yürütülen bu vahşi ve acımasız kadın cinselline yönelik uygulama çifte çaresizlik yaratır; kadının Latin Amerika toplumu ve kültürü içindeki önceden belirlenmiş edilgen ikinci sınıf konumunu iyice derinleştirir.

«Maçoluk» ve «Marianismo», Latin Amerika'da kadın ve erkeklerin toplumsallaşma süreçlerinin altında yatan iki kutuplu cinsiyet kavramlarıdır. Erkeklik kültü olarak «maçoluk» ataerkilliğin Latin Amerika tarzı bir dışa vurumudur; bu ataerkillik çerçevesinde erkekler toplum ve aile içinde özel ayrıcalıklardan yararlanırlar ve kadınlardan üstün sayılırlar. Marianismo, Marioloji yada Kutsal Bakire kültü ise, kadınların ruhani üstünlüğüne dayanır[2]. - Meryem Ana, annelik ve bakirelik ideallerinin ikisini birden kendinde taşır - Latin Amerikalı kadınların, kadın olarak rollerini, kıtada egemen olan Katolik di-

ninin esin kaynağını oluşturan bu kusursuz modele uygun şekilde belirlemeleri beklenir.

Kadınların belirli bir tarza göre toplumsallaştırılması ve sonra bu toplumsallaşma biçiminin bir işkence yöntemi olarak kullanılmasındaki çifte vahşet, bir örnekle daha iyi vurgulanabilir:

> «Yeni tutukluların önünden çıplak olarak geçirildikleri ve ilk yakalandıklarında dövüldükleri işkence odalarına giden koridorda küçük bir kilise vardır. Bu insanların Hristiyanlık anlayışı, Kutsal Bakire'nin önünde kurbanlarını bayıltana kadar dövmekten zevk almalarını sağlayan bir garip anlayış»[3].

Latin Amerika kültürünün iki özelliği, bu ülkelerde kadınlara yapılan cinsel işkencenin doğasını anlamak açısından yaşamsal önem taşır. Birincisi, kadınların temelde Kutsal Bakire Ana gibi yalnızca anne olarak görülmeleri ve anne olarak değer taşımalarıdır. İkincisi, kadınlar, bu modeli, kıtanın İspanyol - Arap ve Hristiyan geçmişinin tarihsel mirası altında benimseyip içselleştirmişlerdir; buna ek olarak sömürgeleştirilmeyi yaşamış bir kıtadaki çağdaş azgelişmişliğin getirdiği yükün altındadırlar.

Feminist tartışmalar siyasi işkence konusuna çevrildiğinde, işkencenin kurumsallaştığı ülkelerin Askeri Devletler oluşu akılda tutulmalıdır. Devletin, ataerkil yapıyı ve «erkeklik» statüsünün imtiyazlarını koruma güdülerini, Askeri Rejimler, diğer otoriter rejimlere göre daha açıkça sergilemektedirler. Askeri Devlet, askerlik, erkeklik, erk ve kamusal otoriteye özgü değerlerin devam ettirilmesi ve yaygınlaştırılmasını diğer ataerkil devletlere göre daha geniş oranda, kendi görevi olarak görür[4]. Askeri Devlet, kadınların ve dişiliğe ilişkin kavramların erkekler tarafından kullanılması gereken araçlar olduğu varsayımı üzerine kurulmuştur; aynı zamanda, bir ideoloji olarak militarizm, kadınların, kamu düzenine ve er-

kekler tarafından belirlenen ve denetlenen hiyerarşiye yönelik korkulacak birer tehdit oluşturdukları kanısındadır da.

Kadın siyasi tutuklulara uygulanan işkencenin ayırt edici nitelikleri vardır. Buna rağmen, bir insan hakları sorunu olarak siyasi tutuklulara işkence yapılması sorunu ortaya atıldığında, kadınlara hiç bir zaman değinilmez. «Kadınların kadın olarak» bedensel ve ruhsal işkenceye uğramaları, «mantıksal» uzantısını ve en belirgin halini Askeri Devlet'te bulan, kadınların cinsel köleleşmesi, görünmez hale getirilir. Bunun bir nedeni Askeri Devlet'in, kadınlara çoğu kez, «erkeklerini» cezalandırmak için işkence yapmasıdır; bir çok insan hakları savunucusu için, kadının «kutsallığının bozulması», erkeğin işkence görmesi şeklinde işlem görür.

Akılda tutulması gereken ikinci bir gerçek de şudur: Latin Amerika'da kadınların işkenceye uğraması, sınıfları ayıran sınırları deler ve tüm sınıflara - Proleter, orta sınıf ve üst sınıf - mensup kadınları etkiler.

İşkenceciler, iki grup kadını hedef alırlar. Birincileri, kendi ülkelerinde daha adil bir toplumsal düzen kurulması amacıyla, siyasi bilinçleri yoluyla siyasal faaliyetlerin içine itilen Latin Amerikalı kadınlardır. Bunlar, daha eşitlikçi bir sosyo-ekonomik düzen kurulması için Allende hükümetinin saflarında çalışan Şili'li kadınlar ya da halkı baskıcı bir diktatörlükten kurtarmaya çalışan Uruguay'lı kadınlar olabilir. Bu kadınların çoğu, sendika liderliği, avukatlık, doktorluk, akademisyenlik gibi mesleklere sahiptiler. İkinci grupta ise, kendilerine ait bir toplumsal kimliğe sahip olmayan, ancak Devlet'in gözünde kimliklerini bir erkekle olan ilişkilerinden türeten kadınlar vardır. «Süper maço» askeri sistem, bu durumdaki bir kadına, «düşmam» olarak gördüğü erkeğin malı ve onun benliğinin bir uzantısı olarak zulmeder.

Latin Amerika'lı kadının kimliği, ailedeki konu-

muna ve özellikle «kutsal» annelik rolüne dayanır. Kadın çocuklarına karşı aşırı koruyucudur, kendini çocuklarına adamıştır ve ailesini - özellikle ailenin erkek üyelerini - memnun etmek için kendi zevklerini feda etmeye hazırdır. Bu özellikler, onun kendini algılayış biçiminin ve öz saygısının temelini oluşturur. Bu özellikler ayrıca, onuru ve gururu ailesindeki kadınların ahlaklılığına doğrudan bağlı ve bağımlı olduğu düşünülen erkeğe de yansır.

Bütün bu kültürel veriler göz önüne alındığında bir kadın kendi evinde devlet güçleri tarafından saldırıya uğradığı zaman o evin, kadın tarafından temsil edilen koruyucu sığınak olma özelliği ile birlikte kadının oluşturduğu bu yuvadaki birlik ve denetim de altüst olur. Kadının kendini algılayışına yönelik bu kaba saldırı kadın ve anne olarak geleneksel rolüyle oynanması anlamına gelir. Bu sonuç ta, işkenceciler tarafından, kadını dize getirmek, cezalandırmak ve sonunda yok etmek için kullanılır. Kadının insanlık onurunun bu şekilde ayaklar altına alınması sırasında, sindirme yöntemi olarak işkence ile, cezalandırma biçimi olarak işkence sonuçta aynı suç fiiline dönüşür. Bu, köleleştirilen kadının çektiği eziyetin, «aile işkencesi» aşamasıdır. Aşağıdaki olay, bu stratejiyi anlatır:

> «V. L. : Evli ve üç çocuklu genç bir kadın, sabah saat bir de saldırıya uğradı. Sivil giyinmiş üç erkek - askeri işkence timlerinin üyeleri - içeriye daldığında, evde yalnızca kadın ve çocukları vardı. Adamlar, yardım isterse onu vuracakları tehdidinde bulunarak 5, 4 ve 2 yaşlarındaki çocuklarının önünde kadına silah zoruyla defalarca tecavüz ettiler. Bu olay iki aylık bir süre içinde altı kez tekrarlanarak, V. L. ve çocukları için sürekli bir terör ortamı oluşturdu. Kocası daha önce yetkililerce gözaltına alınmıştı. Kadının direncini kırarak kocasının siyasi eylemleri hakkında bilgi edinme

için devletçe uygulanan bu cinsel eziyete V. L. defalarca maruz kaldı.»

KADIN SİYASİ TUTUKLULARA UYGULANAN IŞKENCE YÖNTEMLERİ

Hem kadın, hem de erkek tutuklular işkence görmektedir; bazı işkence yöntemleri, iki cinse de eşit şekilde uygulanır: hücre hapsi, hücrede ayakta durma, bedene elektrik verilmesi elektrik ızgarası, suya daldırma ve dayak üzerine yeni buluşlar. Tutukevlerinin bu dehşet verici hali, kadınlar için özel olarak geliştirilen eziyetlerin zeminini oluşturur. Kurumsal açıdan bakıldığında, bu işkenceler düzenli bir nitelik taşır. Devletin bürokratik işkence sistemi doktorları da kapsar. Doktorlar, tutukluların bedensel ve psikolojik acı çekmelerini gözetlemekten sorumludurlar. - Doktorlar, tıbbi bilgileri sayesinde, bir tutuklunun ölmesi istenmiyorsa belli bir işkence yönteminin ne zaman durdurulması gerektiğini söyleyebilirler.

Tutukluların güçsüzlük ve acı duygularını arttırmak amacıyla, bedensel işkenceyle birlikte zihinsel acıda çektirilir. Gecenin bir yarısında, infaz senaryoları oynanır; tutuklu, sevdiği birinin 'birden bire kaybolması' olasılığıyla tehdit edilir; eğer bilgi vermezse, eşinin, yaşlı anne veya babasının yada küçük çocuğunun işkence görebileceği söylenir. Tutuklular, başkalarına işkence yapılmasını ve öldürülmelerini seyretmeye zorlanır ya da tabanca, tüfek, makinalı tüfek kabzasıyla dövülen bir tutuklunun inlemesini duyacakları bir odaya veya hücreye yerleştirilirler. Bu, gittikçe artan ve insanı darmadağın eden bir korkunun yaşandığı bir ortam, bir dünyadır. Tutuklu için, tamamiyle belirsiz, karmakarışık bir durumdur - «gerçek», işkenceciler tarafından tanımlanmış ve onlarca oluşturulmuştur. - Tutuklunun bir dakikası bir dakikasına uymaz, kendi günlük hayatı üzerinde hiç

bir denetimi yoktur; belirsiz bir ortamda yaşamını sürdürür ve gelecek için çok az umudu vardır.

Kadın ve erkek tutuklular, amacı bedensel ve zihinsel acı çektirme olan benzer işkence uygulamalarına maruz kalırlar. Ancak, erkeklerin işkence görmesi dehşet verici olmakla birlikte, onların cinsel kimliğini yok etme amacını taşımaz. Erkeklere uygulanan işkence, genelde, duydukları cinsel güvene yöneltilmiştir: siyasi tutuklu bir kadını - genelde karısını, kızını, annesini, sevgilisini yada bir arkadaşını - gözü önünde cinsel işkence görmekten koruyamayacağı bir duruma sokularak, erkeğin insanlığı ayaklar altına alınır.

Kadınlara çektirilen eziyet ise, cinsel kimliklerine ve anatomilerine yöneltilen, en insanlık dışı, acımasız ve aşağılayıcı, bilinçli ve sistematik işkence yöntemleriyle bin kat daha ağırlaşır. Kadın siyasi tutukluların hapsedilmeleri ve işkence görme süreçleri, «maço» ataerkil sistemin kadınlara beslediği aşağılama ve nefretin kristalize oluşunu temsil eder; bu süreçler, örgütlü şiddetin asker-polis yapıları tarafından uygulanır. Bu kişiler, yalnızca «izinsiz denetim dışına çıkan» erkekler değil, bizzat yetkili Devlet «güvenlik» mensuplarıdır. Bu gerçek bizi şaşırtmamalıdır; ordu, tanımı gereği, toplumda ve ailede kadının ideolojik olarak boyunduruk altına alınmasını pekiştiren bir çok kurum arasında, erkek üstünlüğüne en çok inanan ve en ataerkil olanıdır[5].

Kadın siyasi tutuklulara yöneltilen cinsel şiddet, onları denetleme, cezalandırma ve sorgulamada bir kilit unsur olarak kalır. Bir çok kişi tarafından üstüste tecavüze uğrama, tutuklanan kadının sosyal denetimini sağlamak amacını taşıyan standart işkence yöntemi haline gelir. Baskıcı bir rejime karşı mücadele ederek kendi yaşamları konusunda söz sahibi olma cesaretini gösteren, siyasallaşmış kadınlar, cinsel işkencenin hedefleri olurlar. Kadınlara cinsel işkence yapılmasının ardındaki temel fikirlerden biri, ona,

evine geri dönerek eş ve anne olarak geleneksel rolünü yerine getirmesi gerektiğinin öğretilmesidir. Yalnızca bu rol, kadının, ideolojik olarak erkeklerin daha üstün olduğu bir toplumda saygı görebilmesini sağlar. Kadın, yalnızca bir erkeğin annesi, kardeşi, karısı ya da sevgilisidir. Doğaldır ki, çelişkili bir şekilde, kadını «marianissimo» idealine dönmeye zorlayan «ders»in yöntemi, aynı zamanda, bu ideale dönüş olasılığını yok eder.

Tutukluluk sırasında bir kadının bedenine ve zihnine uygulanan akıl almaz işkenceler dizisinin ardında, kendi kültürel, siyasal ve sosyal ortamı içinde ve bu ortam aracılığıyla kadını küçük düşürme, aşağılama ve onu bedensel ve ruhsal açıdan yok etme çabası yatar. Kadın modeline ilişkin ideolojik kavramlar, mitler ve gerçekler, bir kadının kendini algılayışını, duygusal ihtiyaçlarını ve yaşama anlam kazandıran doyumları (ailesinin ona duyduğu sevgi ve saygı ile birlikte çalıştığı arkadaşlarının ona duydukları saygı ve yakınlık) belirleyen önemli bir etmenlerdir.

Kültürel olarak tanımlanmış kadınlığın, onu tutuklayanların elinde ve kendi iradesi dışında zorla yok edilmesine seyirci kalırken, kadının kendine duyduğu saygı, onur ve bedensel dayanıklılık paramparça olur. Varlığının her düzeyinde ve her anlamda, işkencecinin saldırısı kadında toptan bir yıkım yaratır.

Muhtemel olarak tutukevinin danışma masasında veya «kabul odasındayken», («muhtemelen», çünkü kurtulan tutuklular, gözleri bağlıyken, farkedilip dayak yemeden çevreye bakmanın çok zor olduğunu söylüyorlar) kadının adı ve adresi sorulur ve bir numara verilerek dosya açılır. Kadın istenen bu bilgileri verirken, bedeni (özellikle göğüsleri, kalçaları ve jenital organı) onu isyana, fiziksel acıya, utanma duygusuna ve umutsuzluğa gömerek sıkıştırılır ve ellenir.

Kadın daha sonra başka bir odaya alınır, burada bir grup erkek, üzerindekileri adeta parçalayarak onu soyar ve dövmeye başlar. Doğrulduğu anda, yeniden yere savrulur veya bir duvara itilir. Burnu kanamaya başlar, her yanı ağrılar içindedir. Bu vahşi dayak sırasında, kadına oturması söylenir, ancak sandalye olmadığı için yere düşer. Sonra, belirli bir yöne doğru yürümesi için çelişkili emirler verilir, buna uyan kadın duvara çarpar, sonra dizlerinin üzerinde çömelmesi söylenir, bir masanın altına girecektir. Bu arada, kaba hareketlere ve çıplak vücudu hakkında çirkin olaylara hedef olur. Göğüslerinin şekli, vücudundaki doğal izler veya bir sezeryan doğumdan arta kalan izlerle ilgili sözel hakaret ve aşağılamaya maruz kalır. İşkencenin bu aşamasında, işkenceciler artık yalnızca insaflarına sığınan kadını sabit bir şekilde metalaştırırlar.

Sorgulamalar devam ederken, cinsel işkenceler arttırılır. Kadının göğüslerinde ve meme uçlarında sigara söndürülür; göğüslerine sivri uçlu cisimler atılır, ustura, ısıtılmış demir parçaları ve elektrik akımı verilmiş cerrahi «kalemler» kullanılarak bedeninin çeşitli yerlerine çizikler çizilir.

Kadın siyasi tutuklulara, erkekler arka arkaya (bazı vakalarda 3-27 erkek ardarda) tecavüz ederken görülen odur ki, erkekler arasında bir dayanışma oluşmaktadır. Tecavüz bir kadının - özellikle 12-40 yaş arasındaki kadınların - hemen hemen her işkence seansının bir parçasıdır. Bir bakıma tecavüz kaçamayacakları ve mücadele edemeyecekleri işkence koşullarında, cinsel köleleştirilen kadınlara uygulanan zorbalığın standart bir aracı haline gelmiştir.

Tarif edilemez bu sürecin bir başka safhası da, kadınlara fiziksel ve psikolojik işkence yapmak için hayvanların kullanılmasıdır. Vajinalarına fare sokulması sonucu, bazı kadınların ruhsal dengesi ve bedensel sağlığı ciddi şekilde tehlikeye girmiş, kimi zaman da bozulmuştur. Vajinaya ve anüse sopalar ve

başka kalın aletler gibi yabancı cisimler de sokulur; ancak böyle bir işkence bile, kadının jenital bölgesine bir farenin zorla sokulmasının yol açtığı ruhsal ve bedensel acıyla karşılaştırılamaz. Şili'deki bir çok kadın tutuklu, eğitilmiş köpekler - genellikle boksörler - tarafından da tecavüze uğramıştır[6]. Bu eziyeti yaşayıp da kurtulanlar, doruk noktasındaki bu cinsel aşağılamayı anlatmakta zorluk çekmişlerdir. İğrenç bir kurnazlıkla, işkenceciler, kurbanlarının kendi vücutlarından utanç duymasını sağlarlar.

Tecavüz, konuşmayı reddeden bir erkek tutukludan bilgi alabilmek için, «aile işkencesi» sırasında da kullanılan bir yöntemdir. İşte bu nedenle, sorgulama sırasında üstünlük sağlamak amacıyla, erkek suçluyla birlikte ailedeki kadınlar da yakalanır. Bir çok erkek tutuklunun eşleri veya kızları, kocalarının, sevgililerinin veya babalarının önünde cinsel aşağılanmaya uğramış ve tecavüz edilmiştir. Eğer bir erkek aranıyorsa ve bir yere gizlenmişse, karısı ve kız çocukları tutuklanarak, erkeğin faaliyetleri ve saklandığı yer hakkında bilgi sağlamaya çalışılır. Eğer kadın konuşmayı reddederse, ona tecavüz edilir. Eğer bu yöntem, istenilen bilgiyi sağlamaya yetmezse, kadın, kızlarına da tecavüz edileceği tehdidiyle karşılaşır. Çekilen fiziksel acının yanı sıra, vereceği sözde «kararın» sonuçlarını göz önüne alma zorunluluğu kadın için yıkım olur. Ne yazık ki, işkenceciler tehditlerinin çoğunu yerine getirirler, sonuçta anneler, kızlarının cinsel işkence görmesini acı ve çaresizlik içinde seyretmek zorunda kalırlar.

KADINLARA YAPILAN PSİKOLOJİK İŞKENCE

Fiziksel işkenceyi psikolojik işkenceden ayırt etmenin zorluğuna rağmen, Devlet işkencecileri, kendi egemenlik ve denetimlerini vurgulayan yöntemlerle kadın tutuklulara ruhsal acı çektirme yolunda olduk-

ça gelişmişlerdir. Üstelik kadınlara psikolojik işkence, bedenlerinin maruz kaldığı cinsel işkenceyle bir bütün oluşturacak şekilde uygulanır. Psikolojik işkence, iyileşmesi hemen hemen hiç mümkün olmayan izler bırakır. Bir kadının başkalarına duyduğu sevgi veya acıma kullanılır; kadının kendini anne olarak algılayışıyla oynanır ve bu algılayış yıkılır.

Cinsel işkenceden sağ kurtulan bir çok kişi, yandaki odadaki ya da bir kaç metre ötedeki bir kadının tecavüze uğraması ve ağlamasının, kendisini toplamaya ve güçlü tutmaya çalıştığı bir sırada ne kadar kötü etki yaptığını anlatmıştır. Bir başka psikolojik işkence türü, aileden birisinin öldüğü yolunda yalan haber vermek ve/veya kadının bir yakınının ortadan kaybolacağı tehdidini savurmaktır.

Çocuklar da Devlet işkencecileri tarafından çeşitli biçimlerde kullanılır. Bir çok kadının gözü önünde, kendi çocukları veya arkadaşlarının çocukları işkence görmüştür. Hükümet aleyhtarı yeraltı faaliyetleri yüzünden, diktacı rejim tarafından aranan kadın ve erkeklerin küçük çocukları zorla evlerinden kaçırılır. Bu çocuklar, Silahlı Kuvvetler tarafından işletilen sözde «Çocuk Evleri»ne yerleştirilir; aslında, bu çocuklar anne-babalarına karşı baskı uygulamak için kullanılan rehinelerdir. Genellikle, çocuğun annesine bir ültimatom mesajı gönderilir: eğer güvenlik güçlerine teslim olmazsa, küçük çocuk gözaltında kalmaya devam ederek işkence görecek veya «çocukları tercih eden cinsel sapıkların gözetiminde» olacaktır. Çocuklarının işkence göreceği veya kaybolacağı tehdidi altında, anneler bazan kocalarının yada sevgililerinin saklandığı yeri söylerler. Bu yine, çok şeytanca bir psikolojik işkence biçimidir; Latin Amerikalı anne, eş/sevgili rolüyle anne rolü arasında çelişkili bir duruma sokulur ve kadın, hemen hemen her zaman, «kutsal» görevi olan çocuğunu korumayı seçer. Sorgulanması sırasında bedenine yöneltilen vahşi saldırılara ek olarak, kadın artık, kocasının faa-

liyetleri ve yerini itiraf etmiş olmanın verdiği «suçluluk» duygusuyla da yaşamak zorundadır. Kadın, bir yandan varlığının her yönüyle acı çekmektedir, bir yandan da sahte bir «seçim»le karşı karşıya kalma durumuna sokularak ne yaparsa yapsın ya da yapmasın, kendini işkenceciyle «işbirliği» etmiş hissetmektedir.

Kadının cinsel köleleşmesinin bireyden öteye nasıl taştığını ve kadın kimliğinin özünün ne denli zedelendiği siyasal tutuklu kadınlara uygulanan işkence yöntemleri aracılığı ile gördük. Bu kültürel sadizmin yarattığı parçalanmış bilinçlilik kadının annelik rolünü hedef alarak kadını varlığının canevinden vurmaya çalışmakla kalmaz, aynı zamanda, bir çok kuşağa yayılır. V. L.'nin, defalarca tecavüze uğramasını seyretmek zorunda kalan çocuklarına ya da tutukevlerindeki zulmü yaşamak zorunda kalan çocuklara bir zarar gelip gelmediğini sınamak için otuz yıl beklemeye gerek yoktur.

Devlet işkencecileri, uyguladıkları terörü hem toplumun her kesimine, hem de gelecekteki kuşaklara yaymak zorundadırlar. Kadınların cinsel köleleşmesinin çeşitli biçimleri, yine Askeri Devlet tarafından gerçekleştirilir. Bu bağlamda özellikle hamileyken tutuklanan kadınlardan söz edilmelidir.

Hamile bir siyasi tutuklu - bir doktorun denetimi altında - karnına indirilen tekme ve darbelerden, tecavüzlerden ve elektrikle işkenceden sonra, işkence masasında hala ölmemişse ya da bebeğini düşürmemişse, diğer bütün tutuklularla aynı koşullarda kalacağı hücresine geri götürülür[7].

Uluslararası Af Örgütü, bebeğin hapiste doğduğu ya da annesiyle birlikte tutuklandığı durumlarda, annelerin ve çocukların kaybolduğu bir çok vakayı belgelemiştir[8]. Arjantin'de, sorgulamadan sağ çıkan bütün hamile kadınlar, bir Donanma Okulu'na götürülerek doktor gözetimine alınmıştı. Doğumdan sonra, annelerin çoğu «transfer edilirken», bebekler, resmi

ya da kaçak çalışan yetimhanelere gönderilmiş ya da Silahlı Kuvvetler'deki çocuksuz ailelerce evlatlık edinilmişti. Hayatta kalan görgü tanıklarına göre, «transfer», Arjantin'de toplu idamlara verilen addır. Bu çocuklardan bazılarının Latin Amerika'da ya da denizaşırı ülkelerde satıldığına ilişkin kanıt ve belgeler, yeni yeni ortaya çıkmaktadır.

Bu makalenin amacı, Latin Amerika'nın güney ucunda yer alan ülkeler bağlamında kadın siyasi tutukluların uğradıkları işkenceyi, günümüzde kadınların cinsel köleleştirilmesinin en iğrenç biçimlerinden biri olarak açıklayıp kınamaktır. Bu işkence, bir çok Latin Amerika ülkesindeki baskıcı askeri diktatörlüklerin. en çarpıcı ve açık özelliğidir. Bu, kadınlara karşı işlenen suçlar arasında cezalandırılması ve kökünün kazınması en zor olanlardan biridir; çünkü, kadınlara işkence eden ve öldüren kişiler, bireylerin sahip olması gereken bütün insan haklarını bir kenara itmiş olan Otoriter Devlet'in, Askeri Devlet'in üyesidirler.

Eğer, toplumun, totaliter Askeri Devlet'i eleştirme cesaretini gösteren kesimi kadınlar olursa, cezalandırma, işkence yöntemiyle cinsel köleleştirme şeklinde gerçekleştirilir. Kadınların ataerkil bir toplumdaki ikinci sınıf, bağımlı, edilgen ve eşit olmayan konumları, işkenceyle daha da vurgulanır. Bedenlerinin vahşice kullanılması, sömürülmesi ve metalaştırılması, kadınlık gururlarının bilerek yok edilmesinden kaynaklanan psikolojik açıdan sonra hayatta kalabilen yürekli kadınlar, hepimiz için bir cesaret örneği oluşturmaktadırlar. Ayrıca, sağ kalarak utanma ve aşağılanmış olma duygularını aşan, işkencecilere boyun eğmeyen bu kadınlar, Askeri Devlet'in yaptığı işkenceleri kendi tanık ifadeleriyle açığa vurarak mücadele bayrağını bize geçirmişlerdir.

Haykırışlar adalet içindir; cinsel işkencenin kaldırılması içindir, cinsel köleleştirmenin varlığı ve korkunçluğunun bilincinin yaygınlaşması ve böylece cin-

sel işkencenin durdurulması, yeniden yaşanmaması içindir.

Çev.: **Hatice Deniz Yükseker**

DİPNOTLAR

1 Kathleen Barry, **Female Sexual Slavery** (New York: Avon, 1979), s. 40.
2 Evelyn Stevens, «Marianismo: The Other Face of Machismo in Latin America.» Ann Pescaletto (ed.) **Female and Male in Latin America.** (Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 1979), s. 91.
3 Testimony of Secret Detention Camps in Argentina. (Arjantin'deki gizli toplama kampları tanıklığı) (U.S.A. Amnesty International Publications, 1980), s. 10.
4 Cynthia Enloe, **Does Khaki Become You** (Londra: Pluto Press, 1983).
5 N. Chapkis (ed.) **Loaded Questions Women in the Military** (Amsterdam / Washington D. C.: Transnational Institue, 1981).
6 Denuncia Y Testimonio (Helsinki: Comision International de Investigation de Los Crimeneres de la Junta Militar en Chile, 1975), s. 99.
7 **Children** (Londra: Amnesty Publications, 1979), s. 15.
8 Uluslararası Af Örgütünün 1980 ve 1981 yılı raporlarına bakınız.

Şilili Kadınlar
Politika ve Toplum*
1971 - 1984

Marjorie Agosin

Bu kitabın hazırlık çalışmalarının bir parçası olarak, ülkenin politik gelişimine, Şili'li kadınların katılımı konusunda yoğun bir araştırma yaptım. Ulaşabildiğim bilgiler öylesine yetersiz, öylesine sınırlıydı ki; ilk işimin, özellikle diktatörlük yönetimi altında kadınların rolünün daha da ikincil hale gelmesi nedeniyle, neredeyse yok olmuş bir tarihi yeniden kurmaya çalışmak olacağını farkettim[1].

Bu yazıda, Şili'de feminist hareketin temel özelliklerine, 1949'da kadınlara oy hakkı sağlaması, Şili'li kadınların Salvador Allende'nin Sosyalist hükümeti sırasında (1971-1973) oynadıkları rol gibi kimi başarılarına değinecek; son olarak da, Şili'yi hala yönetmekte olan askeri cuntaya yol açmak üzere Allende'nin devrilmesinde, kadınların, sağ muhalefet tarafından nasıl akıllıca kullanıldıklarını göstermeye çalışacağım.

Latin Amerika ülkeleri, uzun yıllarını İspanya'ya karşı verilen bağımsızlık savaşlarında harcadı. Bu uzun mücadelede kadınların olmadığı görülür; yada yer almışlarsa bile bu katılım kaydedilmemiştir. So-

---

* Marjorie Agosin, **Scraps of Life - Chilean Arpilleras: Chilean Women and Pinochet Dictatorship**, New Jersey, the Red Sea Press, bölüm 2, s. 19-40.

nuç olarak, kadınların rolünün ev işleriyle, ailelerinin bakımıyla sınırlandırıldığım söyleyebiliriz.

Batı ülkeleriyle karşılaştırıldığında, Şili'de feminist hareket çok geç doğdu ve halkın ilgisini, desteğini ancak 1920'li, 30'lu yıllarda çekmeye başladı. O dönemlerde, daha çok üst sınıftan kadınlar birbirlerinin evlerinde bir araya gelerek, toplumun sivil ve kültürel yaşamına daha yoğun katılabilmenin yollarını tartıştıkları - o zamanlar Birleşik Devletlerde yaygın bir moda olan Okuma Kulüplerinden esinlendikleri belli - **«Circulos de Sénoras»** (Kadın Çevreleri) diye anılan toplantıları düzenlemeye başladılar. İlginçtir ki, Şili'de kadınların üniversiteye kabulü 1800 yılında, erken bir tarihte gerçekleşti. İlk kadın doktoru 1886'da, ilk avukat 1892'de[2] mezun oldu. (daha fazla bilgi için bkz. Klimpel ve Kirkwood, p.168) **Kadın Çevreleri** ilk çabasını politik yaşama katılıma yöneltti. 1917'de kadınlara oy hakkı için parlamentoya dilekçe verildi; 1919'da ise kadınlar, **Kadın Yurttaşlar Partisi**'ni kurdular. Bu, gerçek bir siyasal parti değildir; herşeyden önce, kadınlar henüz oy hakkına sahip değildiler ama böyle bir parti, kadınların kendi bakış açılarından, siyasal olaylar üzerinde dikkatlerini yoğunlaştırmalarının bir aracını oluşturdu. Kadınlar ilk önce, 1931'de yapılan yerel seçimlerde, oy hakkı elde ettiler[3]. Bu anlamda 1920-1940 yılları arası hareketli bir dönem oldu, ancak kadın hareketi hala fazlasıyla bir üst sınıf hareketi olarak kaldı. 1940'lara kadar, Şili'de kadınlar, yasal açıdan, erkeğin evinde sahip olduğu diğer eşyalardan biraz daha ilerde bir yerdeydi. Bu durum, evli kadını açıkça kocasının malı olarak kabul eder 19. yüzyıl yasalarında en güzel biçimde ifade edilmiştir. «Koca, karısının kendi istediği yerde kendisiyle birlikte yaşamaya ve ikamet etmeye zorlama hakkına sahiptir. ..... Ek olarak evlilik sözleşmesi tarafların mal varlıklarını birleştirir; bu ortak mal varlığının yönetim hakkı ise kocaya bırakılır.» Yine aynı yasaya göre, «Kocanın yazı-

lı yetki devri olmadan, evli kadın kendi başına ya da avukatının yardımıyla herhangi bir karar almaz, sözleşme imzalayamaz, daha önce imzalanan bir sözleşmeyi iptal edemez». **(Klimpel)**. Kadınlara, çocuklarının mal varlığına ilişkin olarak herhangi bir karar verme, eğitimleri hakkında söz söyleme izni de verilmemişti. Serrano'ya göre kadın haklarıyla ilgili düzenlemeler günümüzde dahil olmak üzere çok fazla değişmedi. Başlıca değişiklikler, eşit işe eşit ücret ilkesinin kabulü, çocukların bakımı için kreşler açılması, annelik izni hakkı (doğumdan önce altı hafta ve doğumdan sonra üç ay) olarak kaldı. 1925 yılında, bu reformların kabulünden önce, bir kadın kocasının izni olmadan çalışamazdı; bugün bile bu durum değişmiştir. Bu arada belirtmeliyiz ki, bu hakların çoğu, diktatörlük döneminde getirildi. Bugün Şili'de kürtaj hala yasal olmadığı (ki hiç olmadı) ve kadın ölümlerinde kendi kendine kürtaj ilk sırayı aldığı halde, hamile kadınlar, bu nedenle rahatlıkla işlerinden atılabilmekte[4].

20. yüzyılın sonlarına yaklaştığımız günümüzde, Şili'de kadın ve erkeklere farklı eğitim programları uygulanması sorunu hala çözülememiştir. Bugün Şili'de çoğunlukla hala kız ve erkek çocuklar ayrı okullarda eğitiliyor ve kız okullarında eğitimde esas olarak nasıl iyi bir eş olunacağını öğreten «kadınsı» bir program izlenerek, kadınlara özgü olduğu, kadınların hoşlandığı düşünülen, dikiş, nakış gibi beceriler kazandırılıyor, ev yönetimi, birazcık sanat ve müzik eğitimi yapılıyor. İşin ilginç yanı, Şili askeri diktasına direnen kadınların bu geleneksel dikiş, nakış becerilerini kırpıntı sanatı* (arpilleras) yoluyla bir eylem biçimine dönüştürmeleridir.

---

* «Arpilleras»ın siyasal anlamı daha sonraki sayfalarda ayrıntılı bir biçimde tartışılacaktır. Sözcük, İspanyolca'da, kumaş artıklarının birbirine eklenmesiyle elde edilen çeşitli desenleri içeren bir yastık ya da yastık büyüklüğünde bir

Şili'de feminist hareketin ilk ortaya çıkışı, Şili'deki endüstri devriminin başlangıcına, yaklaşık 1915'lere, yani kadınlara işgücü olarak fabrikalarda gereksinim duyulduğu dönemlere rastlar. Evin dışında olmak ve erkeklerle yanyana çalışmak Şili'li kadınlar için yeni bir dönemi başlattı. Toplumun tarımsal niteliği kentleşmeye, endüstrileşmeye dönüşmeye başladığında, bu değişim doğal olarak Şili'li kadınları da etkiledi. 1915'te nüfusun nerdeyse % 40'ı fabrikaların, işliklerin yer aldığı şehirlerde yaşıyordu. O dönemin kadın işçilerinin çoğu tekstil tezgahlarına bağlı dikiş atölyelerinde çalıştırılıyordu.

Feminist harekete gelince, bu hareket birbirinden farklı üç aşamadan geçmiştir: Oluşma süreci, yalıtılmış mücadeleler süreci ve hareketin dağılmasını izleyen toparlanma aşaması[5]. Kadınlara fırsat eşitliği sağlamak üzere yürütülen çaba yine üst sınıftan kadınlarca başlatıldı ve büyük eğitimci Amanda Labarca'nın insiyatifinde gelişti. Amanda Labarca ABD'den aldığı **Okuma Kulüpleri** (Reading Clups) fikrini Şili'de uygulayan ve benzer nitelikte kulüpleri Şili'de kuran insandı. Pek çok önemli ve tanınmış kadın - ki bunların içinde 1945 Nobel Edebiyat Ödülünü kazanan şair Gabriella Mistral da dahildir -, bu kulüplerin toplantılarında bir araya geldiler. Gazeteler ve dergiler, o yılların bu yetenekli ve göze çarpan kadınlarının yazılarını yayımlamaya başladı. Bu kulüplerde biraraya gelmek, belli bir dayanışma anlayışının, ortak amaç duygusunun kadınlar arasında gelişmesine olanak sağladı[6].

Kadın Çevreleri ve **Okuma Kulüpleri**, kadınların geleneksel rollerinin dışına çıkmasını istemeyen muhaliflerin büyük tepkisini çekti ve açıktır ki eşler de

---

kumaş tablo olarak tanımlanabilir. Biz, makalede bundan sonra bu sözcüğün yerine «kırpıntı sanatı», bu sanatla uğraşan kadınları anlatmak için de (arpilleristas) «kırpıntı ustaları» terimlerini kullanacağız. (Ç.N.)

karılarının bu daha fazla bağımsızlık istemlerine karşı çıktılar.

1917'de **Okuma Kulüplerinin** yerini yeni kurulan **Consejo Nacional de Mujeres** (Kadınlar Ulusal Konseyi) aldı. İlk işleri, kadınlar için oy hakkı isteminde bulunan bir dilekçe sunmak oldu. Dilekçenin, saldırgan olmayan, yumuşak bir dili, üslubu vardı. Bu sade başlangıçtan sonra, kadınlara oy hakkı kampanyası, giderek güçlenerek ve önem kazanarak büyümeye başladı; ülkenin çeşitli bölgelerinde, kadınlara oy hakkı tanıyacak yasal çalışmaları hızlandırmak amacıyla kongreler düzenlendi. Bütün bu çabaların üzerinden yaklaşık 20 yıldan fazla bir süre geçtikten sonra, 1949 yılında, Şili'li kadınlar resmen oy hakkı kazandılar. Bu kazanım, kadınların, birey olarak yaşamın çeşitli alanlarına yönelik istemleri içinde yalnızca ilk adımı oluşturduğu halde, oy hakkının elde edilmesiyle hareketin hızı kesildi. 1948'de, Maria de la Cruz'un önderliğinde **«Kadınlar Partisi»** kuruldu[7]. Partinin ilerici düşüncelerini yansıtan, özenle hazırlanmış bir programı vardı ancak, maalesef, parti kadınları birleştirmek konusunda başarılı olamadı ve bugüne dek tam olarak açığa çıkarılmayan iç sorunlar nedeniyle 1951'de dağıldı.

Genel olarak, toplumsal hareketler, istemlerin yasal ya da anayasal yollardan karşılanmadığı dönemlerde ortaya çıkar. (Bugün Şili'de **Kayıp ve Gözaltında Tutulanların Aileleri Birliği** (AFOD) üyelerinin durumu da böyle açıklanabilir.) Sonuçta, kadınlar oy hakkını elde ettikten sonra, hareketleri gücünü yitirdi. Oy hakkı için mücadele veren çeşitli feminist grupların üyelerinin çoğu, doğal olarak erkeklerin egemen olduğu, erkek çıkarlarını yansıtan, geleneksel siyasal partilere katıldılar. Böylece kadınlar tarihi konumlarına, ikinci sınıf rollerine geri döndüler. Bu anlamda, kırpıntı ustalarının hareketi, eski feminist harekete göre farklılıklar göstermekte; kırpıntı ustaları, uzun vadeli amaçlarını oluşturan siyasal de-

ğişimi sağlamak için geleneksel siyasal partilere katılmadan, geleneksel siyasal sistemin dışında çalışıyorlar. Ve kuşkusuz temel bir farklılık da, kırpıntı sanatı hareketinin tamamen bir kadın hareketi olması, kadınlar tarafından yönlendirilmesidir.

Şili'de feminist hareketin dağılmasının, bir başka nedeni de hareketin politik oluşumundan, yani hareket içinde bütünleşmiş kadınların çok farklı toplumsal sınıfların üyesi olmalarından kaynaklanmaktadır. Öyle ki, oy hakkının kazanılmasından sonra, farklı sosyal ve ekonomik katmanlardan gelen kadınlar, farklı gereksinimler, istemler ve birbirinden tümüyle farklı, uzlaşmaz sorunlar içinde olmuşlardır. Dikkate alınması gereken bir diğer faktörse, toplumsal yaşama katılmak isteyen kadın eylemcilerin, kendileri için güç ve prestij elde etmek amacında olmayıp, çocukları ve yardım gereksinimi içindeki nüfusun daha geniş kesimi için yararlı olma amacı taşımasıydı. Hareket içindeki kadınlar, sistemdeki köklü değişiklikler için değil, ufak tefek düzeltmeleri gerçekleştirmek üzere çalışıyorlardı. Şili'de feminist hareketin bu özverisel niteliği, onu, Batı ülkelerindeki feminist hareketlerinden çok farklı kılmaktadır. Şili'de, kadınlar, cinsel kimlik problemlerinden çok sınıfsal problemlerle ilgilenmişlerdir. Çünkü Şili siyasal sistemi çok net ve belirgin bir sınıflaşmaya dayanmaktadır.

Mevcut az sayıdaki belgeye dayanarak, Şilili kadınların oy hakkını kazandığı 1949 yılından bu yana kamu yönetiminden dışlandığını söylememiz olası. Şilili kadını oy hakkı kazanımına götüren türde bir feminizmin bugün de tereddütlü bir biçimde canlanmaya çalıştığını görmekteyiz. Ülkedeki birçok kadın grubu bugün, 1936'da kadınlara yasal haklar sağlanması amacıyla kurulmuş olan ve ancak 1940'dan sonra saflarındaki kadınları geleneksel siyasal partilere kaptırarak kapanan **Şilili Kadınların Kurtuluşu Örgütü**-MEMCH'in çatısı altında tekrar biraraya geli-

yorlar. 1983'de yeniden kurulan MEMCH bu kez Şili toplumundaki yaygın erkek egemenliğine karşı çıkmak amacıyla ortak bir platform oluşturmaya çalışıyor.

Kadınlar ve sosyalist hareket düşünüldüğünde, bu hareket içinde kadınların eşitliği lehine bir eğilim olduğu varsayılabilir. Oysa Şili'de durumun böyle gelişmediği de ortada. Yine, Şili Sosyalist hareketinde kadının rolünün araştırılması çok güç oldu; bu konuda çok az yayın bulabildim.

Elsa Chaney, «Super Madre» (olağanüstü Anne) adlı kitabında[8], Şili'de kadınların siyasete katılımı ile ilgili araştırmasının, kadınların Olağanüstü Anne rolünü üstlenmek eğiliminde olduğunu gösterdiğini söyler: kadınların kamu yaşamına katılma nedenleri, çocuklarına daha iyi okul ve kreş sağlanması türünde kadınsı ilgi ve kaygılarını gerçekleştirebilme arzularından ibaret görünmekte. Chaney'e göre, «Sosyalist toplumun inşasında kadın ve erkeğin tam eşitliğinin sağlanma gerekliliği konusundaki yaygın sosyalist söyleme rağmen, Latin Amerikalı erkek önce 'maço' sonra 'siyasal'dır. Dolayısıyla, partisinin kadınlarından, omuz omuza bir yoldaşlık ilişkisi beklemez. Kural dışı bazı durumlar olmakla birlikte, genel olarak kamu yönetiminde görevli az sayıda komünist ve sosyalist kadın kendi konumlarını erkeğe 'destek' kavramı ile tanımlar ve partileri içinde tipik kadına özgü etkinlikler üzerinde yoğunlaşırlar. Bu durum, Latin Amerika'da solcu partiler genel olarak kadınlar için ayrı kadın kolları oluşturmadıkları halde, geçerlidir. Şili ve Peru'da, ev ve aile sorumlulukları, solcu kadınlarca bile ilk sıraya konmaktadır[9].

Gerçekten, Chaney'in istatistikleri, politikada kadınların katılımının perde gerisinde ve sonuç olarak görünmez kaldığına ilişkin teoriyi destekler. Bu anlamda yine, kırpıntı ustalarının tüm geleneksel kalıpları tersyüz ettiğini görüyoruz. Şili'de kadınlar, özellikle de AFOD üyesi olan kırpıntı ustaları diktatörlü-

ğe karşı açık protestolar düzenleyebilen ve örgütlenebilen tek toplumsal kesimdir. Farklı siyasal görüşlere sahip kadmlardan oluşmalarına rağmen birlik ve bütünlüklerini korumayı başarmışlardır. Kendilerini komünist, sosyalist ya da Hıristiyan demokrat olarak tanımlayan bu kadınların toplantılarına katıldım, tartışmalarını izledim. Hepsi birliğin üyesi ve kırpıntı sanatının ustalarıydılar. Şimdi gençler, öğrenciler, sendika üyeleri ve benzer gruplarca, daha açık protestolar gerçekleştiriliyor; polisin, bu insanlara tavrı, kadın-annelere yönelik tavrından çok daha acımasız. 1986 Temmuz'u başlarındaki gösteriler ve grevler sırasında, tanınmamak amacıyla yüzleri boyanmış polisler iki gencin üzerine gaz dökerek yaktılar; gençlerden birisi bir kaç gün sonra öldü, diğeri ise bir ay sonra hala hastanedeydi.

Kadınlara davranıştaki bu fark, Latin Amerika ülkeleri arasında geçerli olan ortak bir özelliktir. Kadınlar bu farklı davranışın sağladığı avantajdan yararlanmayı başararak, Şili muhalefeti içinde yasal bir güce sahip olmadıkları halde, sokaklar meydanlar gibi daha önce kendilerine kapalı olan alanlara yönelmişlerdir. Şili'de erkek nüfus, hapse girme, sürgüne yollanma ya da kaybolma nedenleriyle güçsüzleştirilirken, bunun dışında kalanların hareket alanları da cuntanın sıkı denetimi altında belirgin biçimde daraltıldı. İşte Şilili kadınlar bu boşluğu doldurmayı başardılar. Böylece kırpıntı sanatına yönelen, belirlenmiş rollerinin sağladığı avantajdan yararlanabileceklerini ve bunu öncelikle çocuklarının hakları için verilecek kavgada, ama aynı zamanda daha geniş çaplı sosyal reformlar için kullanabileceklerini yaşayarak kavradılar. Erkeklerin kadınlara geleneksel bakış çizgilerinin, pratikte tüm eylem yollarının erkeklere kapalı olduğu bir dönemde, kadmlara siyasal alana girme olanağını tanıması ilginç bir çelişkidir.

Allende'nin kadmların desteğini yitirmesine neden olan olaylar büyük bir olasılıkla Sosyalist hükü-

metine kadınları katmaması, onları parti ve hükümet politikalarının oluşturulmasında söz sahibi yapmaması ve genel olarak kadın sorunu ile çok ilgilenmemesidir. Sonuçta, hiç kuşku yoktur ki, birçok kadın Allende'nin düşürülüşünü sağlayan sağ kanat komplosuna katılmışlardır. Bunun böyle geliştiğini anlamak Şili'de çok kolaydır.: Şili'de kadın ve erkek seçmenlerin oyları ayrı ayrı sayılmaktadır[10]. Hatta, kadın ve erkek seçmenler ayrı oy kabinlerine girmektedirler. Kyle ve Francis bu konuda şu görüşü belirtiyorlar: «kadın ve erkek seçmenler farklı oy verme yerlerine giderler. Bu olguyu Şili'nin güvenilir nüfus sayımı sonuçları, sık sık yapılan seçimler ve mevcut siyasal tercihlerin çoğulculuğu ile birleştirirsek, kadınların oy verme davranışlarını gerçek bir biçimde saptayıp tartışma olanağına, hiçbir başka örnekte göremeyeceğimiz bir biçimde sahip olmaktayız.»

Şili'de kadınlar, oy veren seçmenlerin yüzde ellisini oluşturduğu halde, bu oran siyasal katılıma dönüşmez. Bazı kamuoyu araştırmalarına göre, kadınlar oy verme eylemini, siyasal güç elde etme yöntemi olarak kullanmamakta, daha çok ulusal siyasete ilgi duyan örnek bir vatandaş gibi görünmek ve özellikle aile ve çocuk konularında saf dışı bırakılmamak amacıyla üstlenmektedirler. (Bu konuda Chaney'in Allende'nin Şili'sinde Kadınların Eylemliliği yapıtına bkz.)

Her nedense, Allende yönetiminin kadınların desteğini ciddiye almadığı görülür; kadın desteğini yapıcı ve dinamik bir biçimde kullanmak için ciddi bir çaba da gösterilmemiştir. Halbuki Chaney'in işaret ettiği gibi, «Dünyanın hiçbir yerinde olaylar kadınların siyasal katılımını bu denli yaşamsal bir hale dönüştürmemiştir»[11].

Chaney, Allende'den şu alıntıyı yapıyor: «Kaybettiğimiz tüm seçimlerde kadınların oyu etken oldu. Bu bizim hatamız, çünkü, kadınların bilincine ve yüreğine nasıl ulaşacağımızı hiç araştırmadık. Ve bugün hala Birleşik Halk Cephesi erkekleri arasında bu ko-

nuda önyargı var.» Bu sözlerinde Allende özellikle Jorge Alesandri karşısında 33.000 oy farkıyla kaybettiği 1958 seçimlerine atıfta bulunuyordu. Bu seçimlerden 12 yıl sonra, 1970 seçimlerinde, kadınlar yine Allende için oy vermedi. Santiago kenar mahallelerinde yaşayan yoksul kadınların bile, genel olarak siyasal yaklaşımları tutucuydu. Bu tutumun, üzerinde iyi düşünülmüş siyasal tercihlerden değil, daha çok herhangi bir değişimin geleneksel yaşam biçimlerini, alıştıkları dünyayı tehdit edeceği kaygısından kaynaklandığına inanıyorum. İlginçtir ki, gerçek siyasal altüst oluş sürecinde ise kadınlar, özelliklede yoksul ve işçi sınıfından kadınlar yalnızca evişleri ve çocuklarla sınırlı alışılmış alanlarda değil, tüm alanlarda yaratıcı bir siyasal etkinlik oluşturma konusunda yetenekleri olduklarını göstermişlerdir. Kendi bölgelerindeki örgütlerde liderlik yeteneklerini kanıtlayarak, gerçek liderlik pozisyonları üstlenmişlerdir. Ancak genelde, Şili'de kadınlar kendi yapısal kusurları olmaksızın hükümet ve parti oluşumlarının dışında tutulmuşlardır.

Allende, konuşmalarında her zaman, kadının önemine ve ülkede sosyal ve kültürel değişimi sağlamada ne kadar yardımcı olacağına değinmiş olmakla birlikte, kısa başkanlık döneminde yönetimin üst kademelerinde kadınların olmayışı dikkat çekicidir. Başkanılğının ikinci yılının sonunda o da kadınlar için uygun bir alan olduğu düşünülen Sosyal Gelişme Bakanlığının başına bir kadın atamıştır. Bunun dışında, Sosyalist Parti ve Birleşik Halk Cephesi içinde Allende için militanca mücadele etmiş kadınlara bile bakanlık ve kamu kuruluşlarında görev verilmemiştir[12].

Sonuç olarak, Allende'nin en büyük hatasının Şili'li kadının potansiyelini yeterince değerlendiremeyişi olduğu söylenebilir. Geleneksel burjuva erkeği yaklaşımıyla, Şilili kadına anne olarak herşeyin üzerinde değer verdiğini söylemiştir. Yine Chaney'in yap-

tığı alıntılardan birisinde Allende şöyle der: «Kadından söz ettiğimde hep anne olarak kadını düşünürüm, kadının çekirdek aile içindeki fonksiyonuna işaret ederim... çocuk, özünde anne olarak doğmuş kadının uzantısıdır.» Bu görüşün doğal bir sonucu olarak, Allende hükümetince kadınlara ilişkin önerilen projelerin oluşturulmadığını söylemek haksızlık olur, ancak bunlarda ekonomik güçlükler nedeniyle gerçekleştirilemedi.

Allende'nin kadınlara yönelik çabasında genellikle kadın işgücünün aşırı yükünü hafifletmek ve yaşlılık günlerini rahat geçirebilmelerini sağlamak temeldi. Kadınlarla ilgili tüm başarısızlıklarına rağmen, konu hakkında erkeklere konferans vermekten vazgeçmiyordu Allende. Bir konuşmasında onları şöyle uyarıyordu: «Erkekler kadınları anlamak, onlara kendilerini anlatmak zorundadır... Sizler gösterilere tek başınıza gidiyor, eşlerinizi götürmüyorsunuz; evlerinizde eşlerinizle konuşmuyorsunuz. Kadınlarla diolog kurmalısınız.» (Chaney'den).

Açıkça görülüyor ki, S. Allende, yönetimine kadınların katılımını sağlamak amacındaydı, ancak, geleneklerin, toplumun erkek ideolojisinin ötesine geçmeyi başaramadı; bir kaç ilerici projenin gerçekleşmesi de ekonomik güçlükler nedeniyle engellendi. Hızı kesilemeyen projeler **Anneler Merkezi**'nde öğretilen dikiş-nakış gibi el becerileriydi. Kırpıntı sanatının canlandırılmasına bu programlar daha sonra fikir olarak katkıda bulundular. Herkesten çok **Birleşik Halk Cephesi**nin erkeklerinin kendilerini ve siyasal hareketlerini toplumdaki yaygın **maço** değerlerinden sıyıramamaları, kendi sonlarını hazırlamıştır. Bu tavır, kadının yalnızca seks objesi olduğu düşüncesini güçlendirmeyi sürdüren solcu basın tarafından açıkça yansıtılmaktadır. Mira Bambirra, Allende'yi destekleyen solcu yayınların çoğunun, sürekli olarak, siyasal eylemci kadınların çıplak bacak ve göğüslerini gösteren karikatürlere yer verdiğine işaret etmekte[13].

Sonuç olarak şunu söyleyebilirim ki, Şili Sosyalist Partisi seçmenlerinin yarısını önemsemeyerek başarısızlığa düşmüştür. Militan siyasal partiler bile bu konuda ileride değillerdi; kadınlar erkeklerin yardımcısı olarak düşünülmüştü. Şilili Sosyalistlerin deneyimleri açıkça şu gerçeği göstermiştir: kadının konumunu değiştirmeye yönelik değişiklikler kadının dışlandığı eski köhne sistem içinde gerçekleştirilirse, kadın için anlamlı toplumsal reformlardan söz edilemez.

Allende hükümeti süresince yiyecek ve diğer gereksinim maddelerinde görülen kıtlığın başlıca iki nedenden kaynaklandığı artık açıkça biliniyor: hali vakti yerinde üst sınıfların stokçuluğu ve ulaştırma işçilerinin grevleri. Ekonomik krizi ağırlaştıran başka etmenler arasında bakır fiatlarındaki düşüşün, madencilerin grevlerinin ve tüm bunların gerisinde Amerika Birleşik Devletleri'nin hükümeti iktidardan düşürmeye yönelik entrikalarının bulunduğu da bir gerçek. Açıktır ki, Allende hükümetine yaşamını sürdürebilmesi için şans tanınmamıştı.

Eğer Allende, geniş kadın kitlelerine ulaşabilme ve onları kendi çevresinde toplayabilmenin yollarını bilseydi gidişatın farklı olabileceğini varsaymak olanaklı. Çünkü Allende yönetiminde siyasal yaşama katılan kadınlar hem paraları, hem zamanları bol ve bu işe kendiliklerinden gönüllü orta ve üst sınıf kadınlar olmuştur. Bir kısmı yoksul kadınlarla, özellikle grevci işçilerin eşleriyle ilişki kurarak Allende'ye karşı, muhalefetin yanında yer almışlardır. 1971'in başlarında üst sınıftan kadınlar etkili bir eylem başlattılar; boş tencerelerle gürültü çıkararak ünlü yürüyüşlerini yaptılar. Doğaldır ki, bunu yaparken de her anlamda kadınsı bir evişi aracını sembol olarak kullandılar. Buna rağmen artık sokaklarda yürüyerek, değişiklik istemlerini ifade ettiklerinden pasif rollerini terkedip daha aktif bir sürece girdiler. Böylece Şili politika tarihinde yeni bir dönem başladı; kadınların sağcı gruplarca politik amaçlar için kullanılması.

Michelle Mattelart «Kadınlar Sokağa Döküldüğünde»[14] (Cuando Las Mujeres Salen a La Calle) adlı makalesinde, Şili'de burjuva kadınlarınca karşılaşılan problemleri büyük bir ustalıkla analiz eder. Biz de bu tartışmada Mattelart'ın analizini temel alacağız. Şu bir gerçek ki, Latin Amerikalı kadınların siyasal katılımını konu alan tarihsel her araştırma onların hangi sınıftan gelirlerse gelsinler muhafazakar niteliklerini hesaba katmak zorundadır. Latin Amerikalı kadınlar hep değişikliğe karşı çıkmışlardır. Brezilya'da ve Guatemala'da, ev kadınlarının eşit uygulamalar konusunda örgütlenmiş taleplerini dikkate aldığımızda, katılanların, işçi ve köylü kadınları içermediğini görürüz. Bu hareketler daha çok entellektüellerin ve eğitim görmüş kadınların hareketi olmaktadır. Yalnızca Nikaragua'da durumun daha farklı olduğunu, çeşitli hareketlere işçi ve köylü kadınların katıldığını duymaktayız. Ancak bu hareketlerin nasıl doğduğu ve nasıl yapılandığı konusunda çok az bilgiye sahibiz. Bununla birlikte kırpıntı sanatı hareketi alt ve orta sınıftan kadınlardan oluşur. Ve dolayısıyla üyeleri açısından, araştırabildiğimiz diğer hareketlere göre daha eklektik bir yapıya sahiptir.

Şili'de 1970'lerin başlarındaki değişimin gerçek sorumluları kadınlar, özellikle de sağcı politik gruplarca kontrol edilen bir politik akım içerisinde yer alan orta sınıftan kadınlardı. Sözde boş tencere yürüyüşü hareketi olarak bilinen etkin eylem, gerçekte apolitik, hatta pekçoğu kadınlar için politik etkinlikleri uygun görmeyen bu kadınlarca gerçekleştirildi; aynı kadınlar bu ilk ünlü yürüyüşte, protestoya katılmaları için beraberlerinde hizmetçilerini de getirdiler. Şimdi ise kadınlar gerçek gereksinimlerini, açlığı, gecekondulardan eksik olmayan yoksulluğu göstermek için tencerelere vuruyorlar.

Yine Mattelart'tan: «Yürüyen Şilili kadınları gördüğümüz an, Allende'nin günlerinin sayılı olduğunu anladık.» Brezilya ordusundan bir mühendis de şöyle

diyor: «Şilililere kadınlarını Marksizm'e karşı kullanmalarını biz öğrettik... Kadınlar en etkili politik silahı oluşturur; zamanları vardır, coşkuludurlar ve çok çabuk harekete geçirilebilirler. Örneğin diyelim başkanın çok içtiğine ya da ciddi sağlık sorunları olduğuna ilişkin bir söylenti yaymak istediniz, kadınları kullanınız... Ertesi gün söylenti ülkenin her yerine ulaşacaktır»[15].

Gerçekten Şili'de kadınlar bu şekilde kullanıldı ve tüm bunlar Pinochet'in iktidara gelmesine yardımcı oldu. Darbeden bir gün sonra, Pinochet açıkça altını çizerek, «demokrasi savaşımında» bu yardımlarından dolayı kadınlara teşekkür etti. Aynı söylem bugün hala kullanılmakta: «Kadınlar, ülkenin 'yeniden yapılanmasında' kullanılan 'destek güçleridir». Unutmamak gerekir ki bu durum cuntaya direnmedikleri sürece geçerlidir. Aksi taktirde tutuklanırlar, kaybolurlar, tecavüz edilirler, işkence görürler. Ve üstelik bütün bu işlemler sırasında erkeklerle eşit biçimde değil, daha ağır bir biçimde cezalandırılırlar. Bununla birlikte Pinochet'in 'ülkenin yeniden yapılanmasındaki' yardımları için kadınlara yaptığı abartılı iltifatlar, pek çok kadının ona karşı tıpkı iyi kalpli bir krala karşı sadık kullarının beslediği gibi gerçek bir bağlılık duymalarına neden oldu.

Patricia Politzer'in **Şili'de Korku** (Miedo en Chile) adlı ürpertici kitabında Roquel adlı bir kadınla yapılan söyleşiyi yer alır. Raquel kendi ifadesiyle tam bir Pinochet destekçisidir. Bu anlamda, duygularını şöyle tanımlar: «Pinochet ve Senora Lucia, dünyanın en mükemmel en alçakgönüllü insanlarıdır. Onu ilk kez Zajon de la Aguada'da gördüğümde kadınlar ona tapıyor, ellerini öpüyorlardı; çok mutluydular. Ondan hiç bir zaman kuşku duymadım»[16]. Burada söz konusu edilen Zajon de la Aguada, Santiago'nun kuzeyinde yer alan, alt yapısı tamamlanmış yoksul nüfusu ve Pinochet'e muhalefeti az olan uydu bir kenttir.

Dawson Adasında (Şili sınırları içinde bir sürgün

kampı) sürgünde ölen Allende yönetiminin savunma bakanı José Tohà'nın eşi Moy de Tohà'nın ise Allende ve ordu konusunda değişen fikirleri Raqel'inkilerle tam bir zıtlık içerisinde. Moy de Tohà, darbeden sonra Pinochet'e hala sevgi duymaktadır, ancak eşi tutuklandıktan, sürgüne gönderildikten ve kendisine ziyaret için izin verildikten sonra yaklaşımı değişti. Bayan Tohà, askeri yönetim altında yaşamanın nasıl olduğunu şöyle ifade eder: «Davranışları öngörülemeyen, hesaplanamayan, kontrol edilemeyen, akıldışı kasapların avuçlarında olduğumuzu hissetmeye başladım... Askerler için kadınlar ikinci sınıf varlıklardır, zayıf, narindirler; bu nedenle her zaman onlara bir «lady» gibi davranılmalıdır. Ancak bu, kocalarını ziyarete gelen, tutuklu olmayan kadınlar için geçerlidir. Bizlerle bir sorunları yoktu»[17].

Kadınların Pinochet'e ve orduya yönelik birbirine taban tabana zıt yaklaşımlarını ortaya koyan bu iki ifade, bizi, Şili'de kadınların politikayla ilişkilerinin karmaşık doğası konusunda düşündürüyor. Okuyucu belki, bu bölümde daha önce, söylediklerimizden toplumun daha az ayrıcalıklı sınıflarından gelen kadınların Allende'yi desteklediği yargısına varmıştır, ancak durum böyle değildir. Kadınların siyasal seçimlerini etkileyen pek çok faktörden söz edilebilir. Julieta Kirkwood'a göre, «Kadının toplumsal ve siyasal durumu, esas olarak, birey kadının toplumsal katılımına, çağının kültürü ile ilişkisine, konumunun marjinal olup olmadığına, içinde yaşadığı çevrenin uygarlık düzeyine, toplumun genel çıkarlarını algılayış biçimine... bağlıdır»[18].

Üst sınıftan pek çok kadın Sosyalist hükümeti desteklerken gecekondulardan ve kenar mahallelerden pek çok yoksul kadın da Pinochet tarafından temsil edilen geleneksel, ataerkil çevreleri destekledi. Ancak unutmamalıyız ki, Şili'de, genel olarak, kadınlar ana dayanak, evi yöneten temel toplumsal güç, temel toplumsallaşma etmeni olarak görülmekte; bununla

birlikte pek çok erkek bu alanda onların gücünü kabul ederken, kadının geleneksel çevresinin dışına çıkıp daha geniş bir alana yönelmesine izin vermeme eğilimindedir. Allende hükümetinin, bu geleneksel kadın rolünü değiştirmek konusunda çabası olmadığını gördük. Kadın, siyasal olsun olmasın, ev dışında diğer etkinliklere katılmak üzere yüreklendirilmeksizin, kendisi için uygun görülen alana hapsedilmiştir. Ayrıca bu yaklaşım ne bir partiyle nede bir ülkeyle sınırlandırılabilir. Mattelart'ın da işaret ettiği gibi bu, Latin Amerika ülkelerine özgü, bu ülkelerde yaygın olan bir yaklaşımdır. Kırpıntı sanatını kendilerine uğraş edinenler en azından bu yaklaşımın çevresinde dolaşmayan, bu tavrı kullanan bir yol bulmuşlardır. Sistem madem kendilerine yalnızca anne olmaları için izin veriyor, onlar da annelik durumlarını temel silah olarak kullanacaklardı. Bu anlamda, Cunta'nın aşırı 'maço' yönetimi, bu kadınlarla nasıl uğraşılacağı konusunda gerçek bir çıkmaz içinde.

Birazcık geriye gittiğimizde, kadınlar, ilk çarpıcı politik eylemlerini Allende'nin seçiminden hemen sonra gerçekleştirmişlerdir. 1971 yılının 1 Aralık akşamında, boş tencerelerle ilk yürüyüş gerçekleşmişti. Kadınlar, özellikle de üst sınıftan kadınlar, sokaklarda bir araya gelerek tencereleri birbirine vurdular ve seçim sonuçlarından hoşnutsuzluklarını dile getirdiler. Daha önce de belirttiğimiz gibi, bu kadınların çoğu hizmetçilerini de getirmişlerdi.

Şimdi biliyoruz ki, bu kadınlar «**Vatan ve Özgürlük**» (Patria y Libertad) olarak bilinen aşırı sağcı bir grup tarafından organize edilmiş ve yönlendirilmişti. Daha sonra aynı hareket **Kadının Gücü** (Poder Femenino) diye anılan hareketin de kontrolünü ele geçirdi. Kadınlar, sağ gruplarca yönlendirilerek, gruplar halinde Allende'nin makamına gidip istifalarını istemek gibi başka gösteriler için de bir araya getirildiler.

Yukarıda da vurguladığımız gibi, bu ilk Allende

karşıtı gösterilerdeki kadınların çoğu üst sınıftan, hali vakti yerinde kadınlardı; aralarında işçi sınıfından çok az sayıda kadın vardı ve bunların katılımı da grevlerin ardından gerçekleşmişti. Madencilerin ve kamyon sürücülerinin grevi başladığı zaman - ki bu grevler oligarşi ve CIA'nın kışkırtmalarının ürünüydü -, grevcilerin eşlerine sağcı kadınlarca ortak mutfaklar örgütlenerek yardım edildi. Meydanlarda sıraya dizilmiş aç erkek ve çocuklara dağıtılan çorbalar yoluyla, sonuçta Allende'ye karşı yöneltilmek üzere, işçilere sempati ve dayanışma duygusu yaratılmasına çalışılıyordu. Kuşkusuz, Allende'nin öyküsünün bu bölümü bir kaç çalışmada ele alınmış, belgelendirilmiştir[19].

Çalışan insanların ve ailelerinin sıkıntıları, burjuvaların sözde boş tencereleri, kıtlıklar, tüm bunların bir araya gelmesi sonucunda Şili'de tam istenildiği gibi bir kargaşa ortamı doğdu. Yoksul mahallelerde çoğunun kocası grevde olan kadınlar mevcut yiyeceklerini başka yoksullarla paylaşmaya başladığında **Kadının Gücü** örgütünün tuzağına düşerek, onlarında yardımıyla Allende karşıtı bir eylemin içinde çekilmiş oldular.

Kadınlar, Allende ve **Birleşik Halk Cephesi** Hükümetinin sonunu getirecek bir plana uygun olarak kullamlıyorken, kadın üzerine kurulmuş eski denklemler - kadın-evkadını, kadın-anne, anne-ülke gibi - değişmiyordu. Kadınlar, ikinci sınıf konumlarında kalmayı sürdürürken, Eduardo Feri'ın Hristiyan Demokrat Hükümetince başlatılan, kadınları toplum yaşamına daha yaygın daha anlamlı bir biçimde katmayı amaçlayan ilerici hareketin de sonu getirildi. Darbeden sonra kadınlar, darbe sırasında sahip oldukları sözde tüm güçlerini yitirdiler. Burjuva kadınlar bir propaganda bombardımanının menziline sokulurken, gerçek problemler unutuldu. Kadınla ilgili tartışmalar tamamen geleneksel, apolitik bir biçime büründü: ev, aile, ülke, ülkenin sorumlu, sağduyulu bir «baba»ya,

kuşkusuz Pinochet'e gereksinimi. Yıllar önce Amanda Labarca'nın başlattığı **Okuma Kulüpleri**, başlangıçta tartıştıkları konulara döndüler. 1964'de Hıristiyan Demokratlar döneminde başlatılan ve kadın özgürlüğü için etkili olabilecek hareket **Birleşik Halk Cephesi** döneminde de canlandırılamadan sonuçta hiç noktasına gelindi. Frei döneminde başlatılan **Anneler Merkezi** adı ile anılan örgütler, Cunta tarafından, kendi kullanımları için teslim alındı. Cunta'nın bu merkezlere yaklaşımında esas olan ilkeler beyin yıkama ve havuç ve sopa politikası (kadınlara ilişkin toplumsal hizmetlerin herhangi bir bağımsız başkaldırı durumunda kesileceği tehdidi ile birlikte sunulması) oldu. Böylece, en üst düzeyden en alt düzeydeki aileye kadar tüm ülkenin askerileştirilmesi süreci Pinochet'e «bu ülkede, benim bilgim olmadan yaprak bile düşemez»[20] dedirtecek boyuta ulaştı.

Sağcı gruplarca kadınların siyasal amaçlarla kullanılması konusunu ciddi bir biçimde ele alıp inceleyen çok az sayıda araştırma olmasına rağmen, bu süreç hakkında, sağcı hareket içinde kadınlarca kaleme alınmış çok sayıda açıklama vardır[21]. Sağcı kadınların kampanyalarında kullandıklarının sloganlar ile daha sonra ortaya çıkan **the arpillerista**'ların sloganlarını karşılaştırmak da ilginç olacaktır. Örneğin 1971 ve 1972'de sağcı kadınlar şu pankartları taşıyorlardı: «ARABALARIMIZA NE OLDU?»... 1973'den sonra kırpıntı ustalarının afiş örnekleri ise: «EKMEK, YİYECEK, İŞ, ÖZGÜRLÜK», ya da hepsinin en sade ama çarpıcısı (kaybolanları kasteden): «ONLAR NEREDE?»

Sağ politik kitaplardan birisi olan **Kadınlar Savaşı** (La guerra de los mujeres), Ulusal Teknik Üniversitesi'nin Matbaasında basıldı. (Aynı Ulusal Teknik Üniversite, Allende dönemi boyunca, sınıflarında işçi öğrenciler okutmaya çalışan üniversitelerden biriydi). Bu kitap, Allende'nin seçimle iş başına gelmiş hükümetine karşı, yarı-askeri bir örgüt olan **Vatan**

ve **Özgürlük** (Patria y Libertad)ın koruması altında yönlendirilen kadınların mücadelelerini anlatır. Kitabın üslubunu tanımlamak kolay değil; yüzeysel, sohbet biçimide yazılmıştır. Çünkü yazarın amacı tipik bir evkadını söylemini yansıtmaktır.

Ancak, alıntılar Marxizm'e karşı savaşımın yüceliğine kendini kaptırmış ayrıcalıklı, üst sınıftan kadınlara aittir. İşte kitaptan bir kaç alıntı: «Muhalefet öyle büyük boyutlara ulaşmıştı ki, Hükümet (Allende Hükümeti) onu durdurmaya çalıştı. Bu kavgaya gençleri ve çocuklarını eğitmek amacı taşıyan anne-babaların haklarını savunmak üzere tüm yurttaşlar katıldı...»[22] Şimdi de Allende yönetimi dönemindeki eğitimle ilgili bir alıntı: «Devlet okulları ve özel okullar, genç beyinleri şiddet filmleri ile etkilemeye zorlanıyorlardı. Bu filmler, özellikle etkiye açık genç kafaları, mevcut ürkütücü sıkıntıların neden ve sonucunu tehlikeli bir biçimde çarpıtıp, rahatsız etmek niyeti taşıyordu. Allende'nin başkanlığı döneminde tarihin kendisi de hatta ulusal marşın ülke için özgürlük isteyen bölümleri bile değiştirildi»[23].

Burjuva kadınlarının, çalışan sınıfın kadınlarının desteğini nasıl topladıklarına daha önce değinmiştik. Morandé şöyle diyor, «Başlangıçtan beri, **Kadın Gücü** örgütünün üyeleri grevci madencilerin eşlerine, onlara yiyecek ve moral sunarak yaklaştı. Pek çok kez uzun mücadele erkeklere ağır geldi. Bunun üzerine eşleri bayrağı teslim aldılar, kocalarına güç ve cesaret kattılar, direniş ortamını biledi. Kadın gücü sürekli, ülkenin her yerindeki kadınlara yardım elini uzatarak, genel merkezlerine toplayıp onlarla konuştular»[24].

Önemlidir ki, karmaşık ve yaygın örgütleriyle bütün bir sistemin parçası olan **Kadın Gücü**, tümüyle diğer bir gücün, **Vatan ve Özgürlük** adıyla bilinen sağcı erkek kesimin yönetimi altındaydı. «Kadınların Savaşı», sağ kanadın Allende'nin düşüşünü sağlamak üzere, ülkenin daha geniş bir kesiminin hare-

kete geçirilmesini sağlamaya çalışmasının bir aşamasıdır. Yoksul kadınlar ve grevcilerin eşleri ile ilgili bölümlerde kullanılan dil, bu kadınlar sağ için önemli bir rol oynadığı halde, kaba ve himayecidir.

Bu tür propagandaya ve Cunta'nın hastalıklı yaklaşımına uygun olarak oluşturulan sadık kadın imajına karşılık, kırpıntı sanatı ile uğraşanların yaklaşımı yeni, dinamik, çaba dolu. Tüm bu gelişmelere onların cevabı işleriydi; bilinçlerinin, duyarlılıklarının eşsiz güzellikte dışavurumu. Onların oluşturdukları tarih, Şili'nin karanlık döneminin yalıtılmış olaylarının tarihi değil, fakat olay ve olgularla daha derin bir düzeyde hesaplaşma idi.

Şimdi Şili'de kadın aydınlar, sanatçılar kırpıntı ustası kadınlara ve diğer işçi sınıfı kadınlarına katılarak birlikte, ortak sorunlar için ortak bir tavır alıyorlar. Bugün Şili'de Şilili kadınların geniş bir bölümü, kadınların bazen kendi cinsleri tarafından olmak üzere köleleştirildiğini, ama sonuç olarak sistemin kadınlara tavrının baskıcı olduğunu kavramakta.

Bugün kadınları birbirinden ayıran sınıfsal engellerin kırıldığına dair kimi yüreklendirici işaretler görülüyor: Kadını başeğer konumda tutmak isteyen Cunta'nın geliştirdiği kadına geleneksel yaklaşımın ikiyüzlülüğü ve bu durumun yönetime yararlı olduğu günlerin bittiği iyice anlaşılmış durumda. Umut edilebilir ki, bu anlayıştan yeni kollektif bir bilinç gelişecek.

Kadınların karşılaştıkları en büyük sorunlardan birisi, kadınlarının edilgen yaratıklar olduğuna ilişkin eski inançları yıkmak üzere ve her üç aileden birisinin reisinin kadın olduğu gerçeğinin yardımıyla, kendi kendilerine ve kendileri için özgürleşmketir. Bu kabul edildiğinde, kadınların özgürleşmesi hareketi çarpıcı liderler aramak yerine, tabana, küçük gruplara inerek adı olmayan kadınların bilinçlenip doğal aşamalarla liderlik konumuna yükseleceği bir çalışma ortamı arayacaktır.

SONUÇ

Şili'de kadınların anne, eş, gündelikçi olarak gölgede kalan rollerinden sıyrılarak ulusal yaşama daha dolu bir biçimde katılmak, bağımsız bireylere dönüşmek için gösterdikleri kimi zaman yarıda kalan, kimi zaman ise sonuç veremeyen, bazan de yanlış yönlendirilen çabalarını aktarmaya çalıştık. Tek başına bu kısa tarihsel anlatım bile **«kırpıntı ustası»** kadınların olağan dışı bir olgu olarak tarih sahnesinde belirdiklerini göstermeye yetebilir: Geleneksel kadına özgü bir yetiyi, dikişi kullanarak da olsa, bağımsız ve özerk olarak çalışan bir grup kadın kafalarında uzun vadeli planları ve stratejileri de olmadan bir araya gelmişlerdir. Birbirlerinin sorunlarını hafifletmeyi amaçladılar. Sıkıntılı bir ekonomik durum içindeydiler; psikolojik olarak derin yaralar almışlardı. Önce, bir miktar para kazanmak amacıyla **«arpillera»**lar yapmaya başladılar, ancak kısa sürede diğer kadınlarla birlikte çalışmanın terapatik değerinin, topluluk duygusunun, en az para kazanmak kadar hatta daha da önemli olduğunun ayırdına vardılar. Psikolojik yaraları iyileşmeye başlıyorken özgüvenleri de yerine gelmeye başladı, hareketsizliklerinin nedeni olan korkularını attılar, geçmişle mücadeleye başladılar. Herşeyden önce kendi öykülerini anlatmayı, yaşadıklarını tüm dünyanın bilmesini istediler. Bunu kendi yöntemleriyle, kırpıntı sanatının ürünleri ile yaptılar. Yalnızca evkadını, yalnızca anne olmayı bırakıp, daha geniş bir topluluğun üyeleri, yurttaşları oldular; herkes için adalet, hak ve hukuk talep etmeye başladılar.

Henüz bu hareketin önemini ölçebilmek için çok erken. Şimdiye kadar bu sanat tarzı siyasal bir ifade aracı olarak çok az incelendi; ancak hiç kimsenin görmemezlik edemeyeceği bir gerçek odur ki, kırpıntı ustaları bir bitkinin topraktan yetişmesi gibi, doğal olarak ortaya çıkıp kadınları ikincil konuma koyan,

gölgede bırakan sisteme karşı gelebilme yöntemlerini geliştirdiler. Düşünülebilecek en gösterişsiz aletler kullanarak, artık kumaş kırpıntılarıyla, yaşamlarının gerçek öyküsünü, yitirdiklerini, ölülerini, umutlarını, ıstıraplarını yani ülkelerini anlatıyorlar ve bunca zulmü yaşatanları kınıyor, mahkum ediyorlar. Bunları yaparken de sarsılmaz gibi görülen cunta'yı sürekli olarak rahatsız etmeyi de başarmış durumdalar.

Kırpıntı sanatı hareketi, 1970'den günümüze Şilili kadınların tarihini kendi dillerinden dile getiren ilk hareket. «Arpilleristas» hareketi 14 yıldır varlığını sürdürdüğü halde, hala bebeklik dönemindedir, tümüyle yeni farkedilmeye başlanmıştır. Ayrıca bu hareket, Şili'de işçi sınıfı kadınlarınca örgütlenmiş ilk özerk harekettir. Grup orta ve üst sınıftan kadınları da içermekle birlikte, esas olarak, kenar (marjinal) bölgelerden gelen; zulümlerle, baskılarla, aldatmalarla dolu uzun bir tarihi olan kadınların hareketidir; kadınların katlandıkları baskıları açığa çıkarmaktır; bu kadarla kalınmayıp, kadınların tek tek yalnız başlarına yaptıkları bir dikiş-nakış işinin ortak sorunlara toplu bir cevap oluşturabilmesine olanak sağlamaktadır. Yaptıkları iş aracılığıyla kırpıntı ustaları kadınlar kimliklerini kadın, fakat aynı zamanda, siyasal ve sosyal değişimi gerçekleştirmek üzere işbirliği içinde çaba gösteren topluluğun bireyleri olarak da tanımlamışlardır.

Bugün Şili'de, tüm özgürce açığa vurma yollarının kapanması ile, bu sanatla uğraşanlar özel bir önem kazanıyorlar; kişisel dışavurumun çok daha ötesinde bir yer işgal ediyorlar; örgütlenmenin ve siyasal eylemlerin yasaklandığı, olan bitenleri belgelendirmenin, açıklamanın tüm biçimlerinin sansüre tabi olduğu, engellendiği bir dönemde bu sanat ürünleri baskıların belgelendirilmesinin, ifade edilmesinin bir aracı oluyorlar ve hatta sınırların ötesine kaçırılıp bütün dünyada gösteriliyorlar.

Kırpıntı sanatı, bugün, gerçekten, düşüncelerin,

duyguların açık ve bilinçli bir ifadesi haline gelmiş, Şili'nin devrimci bayrakları olmuştur. Açığa vurduğu devrim, kuramsal bir teoriye ya da kitaplara dayanmıyor, günlük yaşamdan kaynaklanıyor. Para kazanmanın bir yolu olarak başlanan ama onun çok çok ötesine geçen bu hareketin bugün taşıdığı anlam ve değeri tartmak gittikçe zorlaşıyor. Kırpıntıdan ürün üreten kadınlar, kendilerine yeni bir yaşam biçimi seçmiş görünüyorlar: özverili, bağımsız ve korkusuz bir yaşam. Gerçekte, Santiago'da kilisenin alt katında, artık kumaş kırıntılarıyla birşeyler yapmaya çalışan bu küçük kadın grubunun başardığı şeyler insanı düşündürecek ölçüde büyük.

Çev: **Elçin Şahin**

DİPNOTLAR

1 Bu makale için en yararlı kaynaklar şunlardır: Covarrubias Paz, «El movimiento Femenista Chileno» (Şili Kadın Hareketi), Covarrubias ve Franco, (der.) **Chile: Mujer y Sociedad** (Şili: Kadın ve Toplum), Santiago, Unicef, 1978, s. 168-648; ve **Circulo de Estudios de la Mujer**'in 1979-1982'ye ilişkin kendi belgeleri. Bu belgeler Circulo'un şu adresine yazılarak sağlanabilir: Circulo, Purisima 533, Santiago, Chile.

2 Kadınların yasal haklarının bir tartışması için bkz. Felicitas Klimpel, la Mujer Chilena: El Aporte Femenino al Progreso de Chile 1910-1960 (Şilili Kadınlar: Şili'nin Gelişmesine Katkıları, 1910-1960). Santiago, Andres Bello, 1962, s. 63. Son durumu yansıtan bir kaynak olarak Elena Serrano, «La mujer en la Legislacion Chilena» (Şili Yasalarında Kadın), Circula de Estudios de la Mujer, 1983.

3 Martina Barros, «El voto pemenino» (Kadınların Oyu), **Revista Chilena.** vol. 1, 19123, s. 39.

4 Şilili Antropolog Monica Weisner'in doktora tezinden alınmıştır. Aborto Inducido: Estudio antropologio en mujeres de bajo nivel socioeconomico (Kürtaja Teşvik: Alt Sosyoekonomik Düzeydeki Kadınlar Hakkında Autropolojik Çalışma), 1982.

5 Covarrubias, s. 620.

6 Okuma Kulüpleri hakkında kuruculardan biri olan Amanda Labarca'nın **Femenismo contemporaneo** (Çağdaş Feminizim), (Santiago, Zig Zag, 1945) kitabına ve Şili feminist hareketini başından bu yana inceleyen **La Mujer Nueva** (Yeni Kadınlar), (MEMCH Antologia, Ediciones Minga, 1985) bakınız.

7 Şili Kadınlar Partisi için bkz.: Klimpet, (ibid, s. 23-35, ve **La Mujer Nueva,** ibid, s. 52.

8 Elsa Chaney, **Supermadre** (olağanüstü anne,) Austin, University of Texas Press, 1979, s. 34.

9 Ibid., s. 35.

10 Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Patricia Kyle, «Women at the Polls: The Case of Chile»; **Comparative Political Studies,** 11, no. 3 (Ekim 1978), s. 291-310; Elsa Chaney, «The Mobilization of Women in Allende's Chile», Jane Jacauette (der.) **Women and Politics,** New York: John Wiley and Sons, 1979; B. Velez, **Women's Political Behaviour in Chile,** M. A. Thesis, University of California, Berkeley, 1975.

11 Chaney'den alınan bilgi. Ayrıca bkz: Julieta Kirkwood, «La mujer en la formulacion politico en Chile», Santiago: Flasco publication, 1974, İç Rapor.

12 Chaney, Mobilization, ibid, s. 52.

13 Mira Bambirra, «Women's Liberation and Class Stuggle», **The Review of Radical Political Economics,** no. 4, vol. 3, s. 75-84.

14 Bu bilgilerin çoğu «Cuando Las mujeres salen a La calle», **La Cultura de la Opresion Femenina,** Mexico, Ediciones Era, 1977'den alınmıştır. Ayrıca bkz: «The feminina Version of the Coup d'etat», Nash ve Safa, (der.), **Sex and Class in Latin America,** Brooklyn: New York, Bengin Publishers.

15 «The Brezilian Connection», **Washington Post,** 6 Ocak 1974.

16 Patricia Politzer, **Miedo en Chile** (Şili'de Korku), Santiago: Ediciones Chile y America, 1984, s. 20.

17 Ibid., s. 334.

18 Julia Kirkwood, «La formacion de la consciencia feminista en Chile» (Şili'de Feminist Bilincin Oluşumu), Santiago: Flasco Publication, no. 7, 1980, iç rapor.

19 Michelle Matterlart'ın makaleleri şunlar: «Femenismo Balaguerists: A Strategy of the Right,» **NACLA, Latin Ame-**

rican Report, vol. 8, no. 4, April 1974; «El nivel mitico de la prensa femenina», **Cuadernos de la Realidad Nacional**, Santiago: Chile, no. 2, Mart 1970; «Apuntes sobre lo moderno: una manera de leer el magazine», **Casa de Las Americas**, Mart - Nisan 1973.

20 El Mercurio, Santiago, Chile, 23 Eylül 1973, s. 17.

21 Kitle iletişim araçlarının sağ kanadı mobilize etme konusunda oynadıkları rolün en iyi tartışması için bkz. Armand Mattelart, «Medios masivos de comunicacion ideologicas y movimientos revolucionarios», Paris: Anthropos 1974; Pinochet'in karısı Lucia Pinochet'in konuşması, «The Mothers of Chile», **la Tercera de la Hora**, Santiago de Chile, 23 Eylül 1973, s. 31; Maria Correa Morande, **La guerra de las mujeres** (The Wer of Women), Editorial Technica del Estado, Santiago, 1975.

22 Morande, ibid, s. 35.

23 Kişisel bilgi. Ulusal marştaki eski dize «Baskıya karşı en huzurlu sığınak» iken, değiştirilerek, «Cennetin mutlu bir aynası» yapılmıştır.

24 Morande ibid, s. 38.

Hepimizin İçinde Varolan Küçük Nazi'ye Dikkat : Askerileştirilmiş Şili'de Kadınların Eylemliliği ve Eylemsizleştirilmesi*

Ximena Bunster

Şili tarihinin son onüç yılı, günümüz dünyasının en zorba yönetimlerinden birisinin toplumsal kötülüklerine tanıklık edip, bunu kayda geçirdi. Kara, Deniz, Hava Kuvvet komutanları ve polisten kurulu, General Agusto Pinochet liderliğindeki cuntanın yönettiği Askeri devletin egemenliğindeki yurttaşlar, Şili kadınlarının «ölüm kültürü» adını verdikleri bir olgunun içinde yaşıyorlar: adam kaçırmalar, işkence, hukuk dışı idamlar, 'kayıp' yakınlar ve dostlar aileleri parçalayan akıldışı sürgün cezaları. Bu ölüm kültürüyle bütünleşik cuntanın varlıklıyı varlıklı, yoksulu yoksul yapan ekonomi siyasaları. Şili'nin uzun demokratik geleneği, cuntanın meclisi kapatıp siyasal partileri yasaklamasıyla rafa kaldırıldı. Bütün düzeylerde eğitim, ilk-orta-yüksek öğretim kesintiye uğratıldı: öğrenci liderleri öldürüldü, hapse konuldu.

Bu ölüm kültürünün ideolojik dayanağı asker seçkinlerin «ulusal güvenlik öğretisi» oldu. Bu öğreti, Pinochet, tarafından cuntanın dışarda komünizme, içerde bölücülere karşı savaş yürüttüğünün öne sürülebilmesine olanak sağladı.

Bu öğretinin ürünü ve üreteni olan baskıyı uygulamak için polis, silahlı kuvvetler ve ordunun kirala-

* Women's Studies International Forum, 11. Cilt, no. 5, s. 485-91.

dığı siviller elbirliğiyle işe koyuldular. Bir yandan cuntanın ayakta kalması için birleşen kara, deniz, hava kuvvetleri ve polis, öte yandan da artan bir biçimde rekabete tutuştular. Söz gelimi: bir kadın ile kızı ve torunlarının evi, ordu haber alma görevlilerince aranmasından sonra, bundan bağımsız olarak aynı gece içerisinde diğer üç birimin adamları tarafından peşpeşe aranmıştır. Diğer bir deyişle 'erkek'si askeriliğin (militarizm) aralarında ortak bir payda olması, erkekler arasındaki rekabeti oyun dışı bırakmamakta, bu rekabet de kadınların katlandıkları baskıları arttırmakta.

Ordunun Allende hükümetini devirdiği 1973 yılından 1979'a kadar korku, Şili nüfusunun büyük bir bölümünü eylemsiz kıldı. Yine korku, rejimin kitlece reddi anlamına gelebilecek toplumsal eylemlenme (mobilisation) yolundaki en ufak girişimi bile dondurdu.

Sözde korunmuş aile çevrelerinden dışarıya adım atarak, katılımcı demokrasiye dönüş istemiyle caddeleri dolduranlar ve böylelikle ilk kez 1979'da, diktatörlük karşıtı sessiz durumu eyleme geçirenler kadınlardı. Hem de bunu, erkekler kendilerini kamuoyuna rejim karşıtı olarak tanıtacak yüreği bulmadan çok önce yaptılar.

Şili'nin epey siyasallaşmış erkek nüfusu, cuntanın sürgit siyasal parti yasağıyla felç olmuştu sanki. Çünkü geleneksel olarak siyasal partiler, erkeklerin yetişkin erkekliklerini kanıtlayageldiği bir alan olmuştur hep. Şaşırtıcı bir terslikte Şilili kadın, kadınlığın «toplumsal yapısını» siyasal arenada kullanarak, sessizliği yırtmayı başardı. Askeri cuntayı sarsmak için besleyicilik rollerini bilinçli bir biçimde güçlü bir siyasal araç olarak kullandılar. (Bunster, 1984)

Bu geniş kadınlar grubu işçisiyle, meslek sahibi olanıyla, üst sınıflardan geleniyle çeşitli kesimlerden geliyordu. «Rejime karşı olmanın» kendilerinde ortak olduğunu anladılar; 1980'lerin başından başlayarak,

gecekondu kadınları, işsizliğin, kimi durumda da, ekmek parası kazanan erkeklerin «kayıp» olmalarının getirdiği açlığa ortaklaşa çözüm olarak yaratılan çorba mutfakları çevresinde örgütlendiler; kendileri doğrudan doğruya hapishaneden, işkenceden geçen kadınlarsa insan hakları dernekleri çevresinde örgütlendiler ki bu örgütlerin çoğu o güne değin kadın yandaşı (feminist) çözümlemeden ya da siyasal bir temelden yoksundu; anneler, Katolik kilisesinin şemsiyesi altında yer alan danışma birimlerine girip, kayıp aile bireylerine ne olduğu sorusunu sorabildiler. Meslek sahibi olan olmayan kadınlar, aşağıdaki kuruluşlarda etkinlik göstererek hükümet kuruluşlarına baskı yaptılar. Bunlar şunlardır: Şili Kayıp Kişilerin Yakınları Derneği, Siyasal Tutuklu Yakınları Derneği, İnsan Hakları Komisyonu, Olağanüstü Durumlarda Kimsesiz Çocukların Korunması İçin Grup ve İşkenceye Karşı Ulusal Komisyon. Şilili kadın avukatlar, diktacı rejimin kurbanlarını savunmak için, yaşamlarını tehlikeye attılar. Kadın ruhbilimçiler, ruh hekimleri tıp ve ruh hekimleri gruplarında yeralarak işkence kurbanlarının iyileştirilmesi için çalıştılar. Kayıp kişilerin ve işkence görenlerin yakınlarına yardım için uğraş verdiler.

Şilili kadınları askerilik karşıtı irdelemelerinde ve örgütlenmesinde yeni ve önemli aşama, **Mujeres por la Vida**'nın (Yaşam İçin Kadınlar) oluşturulmasıdır. Kurucuları bu örgütü, bunca toplumsal ve siyasal çeşitli kadın grubunu bir araya getiren şemsiye-örgüt olarak düşündüler. Örgütün içerdiği ve eşgüdümlediği gruplar şunlardır: Gecekondu Kadınları Hareketi (Moivmento de Mujeres Pobladoras), Kadın Birliği Eşgüdümleme Komitesi (La Coordinadora Sincidal Femeninal), Kadın Yandaşı (Feminist) Hareketi, Şili Kadın Özgürlüğü Hareketi (MEMCH), Tüm Ülkedeki kadın gruplarını eşgüdümleyen Şili Kadınları (MUDECHİ).

Mujeres por la Vida, Başkent Santiago'da ve de

tüm Şili'de binlerce kadının eyleme geçirilmesinin stratejisini yaptı. Eylemlerin örgütleyicileri çoğunlukla erkek önderliğindeki merkez ve sol partiler ya da bağımsız grupların, bu arada kadın yandaşı (feminist) grupların temsilcileriydiler. «Ülkede demokrasi evde demokrasi» sloganını yaydılar. Bir yandan ülke içerisindeki güç ilişkilerinde diğer yandan da ev içerisinde bireylerarası ilişkilerde kökünden değişiklikler istemekteler. Yanısıra özel yaşamla kamusal yaşamı ayıran geleneksel anlayışta da değişiklik istiyorlar. Böylece istemlerini yalnızca ülkenin Askeri rejimine yöneltmekle kalmıyorlar, askerilik karşıtı (anti-militarist) erkeklere de kendi demokratik partilerinde sesleniyorlar. **Mujeres por la Vida**, Pinochet hükümetine karşı olan tüm kadınlar için bir başvuru çevresi oluşturarak, Şilili kadınların bu kısmına siyasal arenadaki siyasal oyuncular olarak yeni bir kimlik vermiştir. **Mujeres por la Vida** 1986'da Kamu Yurttaş Kurulu'nca tanınmıştır. Söz konusu kurul, çoğunluğu erkekler tarafından yönetilen 200 kuruluşça oluşturulmuş olup, Şili'nin demokrasiye dönüş istemini kaleme almıştır (La Demanda de Chile). İncelikli kaleme alma işi sırasında **Mujeres por la Vida**'yı temsil eden Antonicta Saa (Sosyalist-kadın yandaşı) iki ay hapislikten sonra uluslararası kadın yandaşı protestolar sonucu salıverilmiştir.

Sıradan Yurttaş Kurulu 2 ve 3 Haziran 1986'da rejime karşı bir genel grev çağrısını başarıya ulaştırdı. Askeri cunta buna yine acımasız askeri baskısını ve tüyler ürpertici edimlerini tırmandırarak karşılık verdi. Subaylar iki öğrenciyi diri diri yaktılar, bir çok muhalefet lideri de tutuklandı, işkence gördü. Şiddete ve korkuya meydan okuyarak sokakları tutan **Mujeres por la Vida**'nın üyeleri bile rejimin yeni şiddet dalgasıyla geri çekildiler.

Gerek Şilili, gerek yabancı bir çok kadın yandaşı ilgilerini bu uyanık ve yürekli askericilik karşıtı (anti-militarist) kadınlara yönelttiler. Buna biraz da Ame-

rikan ve Avrupa basınının Şili'de kadınların siyasal etkisine değinmemeleri neden oldu. Ancak, **Mujeres por la Vida**'nın kadınları örgütlediği sıralarda, ordu da, Pinochet rejimine destek sağlamak ereğiyle binlerce başka kadını örgütlemekteydi. Askericilik karşıtı kadınları dinleyip kutlamanın yanısıra, kadın yandaşları bu olguyu da çözümleyip anlamalıdırlar. Kadın yandaşları olarak biz, bu gelişmeyi tanımlayarak, askerici (militarist) rejimlerin ayakta kalmak için tutundukları ataerkil politikayı serimleyebiliriz. Bundan ötürü aşağıda okuyacaklarınız kurbanı suçlamak amacını taşımaz; tersine, erkeksilik-yoğun askericiliğin (militarizm) asıl «kadınlığın katı yapısına» bağımlı olduğunu gösterir.

1973'ten beri Pinochet'in askeri hükümeti, topluluk örgütleri (community organizations) aracılığıyla bütün Şili'de binlerce kadın üzerinde gücünü ve denetimini uygulamaya özenle uğraştı. 1987'ye gelindiğinde bu örgütler, kurulu askersel hükümetin bürokrasisinden sivil hayata dal budak sararak askeri değerleri aşılamışlardı. Karmaşık yapıları, yönetimleri ve bütün toplumsal sınıflardan kadınlar üzerindeki ağır etkilerinden ötürü en önemli olan iki örgüt, **Cema Chile** (Şilili Anneler Merkezi) ve **Secretaria Nacional de la Mujer** (Ulusal Kadın Yazmanlığı) idi.

Bu tümüyle «kadınlardan kurulu» Pinochet yanlısı iki kurum, hükümet kontrolündedir. Bunlar, özellikle siyasal partilerin yasaklı olması, yanısıra cunta-karşıtı kadın örgütlenmelerinin de saldırıya uğramış olmaları yüzünden özellikle etki kazanmışlardır.

1983'de **Cema**'nın (Anneler Merkezi) 10.000 Anneler Merkezi şubesinde, 230.000 üyeyi örgütlemek ve öğretilemekle sorumlu 6000 gönüllüsü vardı. Aynı zamanda **Secretaria Nacional de la Mujer** 321 bürosunda 10.000 gönüllünün bulunmasıyla övünüyordu; 1973-83 arasındaki on yıllık dönemde etkinliklerinin iki milyon kadını kapsadığı sanılıyor. (Lechner, 1984).

Askeri rejim ve onun seçkin, erkek işbirlikçileri

Cema ile SNM'yi savunma yapılarının bir parçası olarak görünüyorlar. Karşıt kadın grupları bunları «cuntanın sivil siperi» diye adlandırmaktadırlar. Cema (Anneler Merkezi), üyelerine ekonomik yardımda bulunan «özel» bir kuruluştur. Özel bir örgüt olduğu öne sürülmesine karşın Cema'nın ulusal başkanlığında Pinochet'in karısı Lucia Hiriart de Pinochet bulunmaktadır. Yürütme başkanı Pinochet'in karısınca atanmaktadır. Bütün Şili'ye yayılmış bölge başkan yardımcıları, il düzeyinde ve topluluk düzeyinde başkanlıkları vardır. Gönüllü kadınlardan çoğu silahlı kuvvetler subaylarının ve polis memurlarının eşleridir. Her on Anneler Merkezi için bir gönüllü vardır; herbiri, Cema'nın ulusal başkanı olan ülkenin «Bir numaralı hanımının» temsilcisi olarak davranırlar. Böylece «karılık görevinin» askerileştirilmesi, bu kadınların cuntanın etki alanı içine alınması yolunda büyük önem taşımaktadır.

Secretaria Nacional de la Mujer (SNM) devlet politikalarını yürütmekle yükümlü bir devlet kurumudur. **Cema**'nın tersine topluluklar temelinde örgütlenmiş değildir. SNM Kadınları daha çok kendilerini, Pinochet'in siyasal 'kelamını' yayan öğretmenler ya da ideolojik-siyasal danışmanlar olarak görünürler. Bu nedenle SNM gönüllülerinin işleri sözcüğün tam anlamıyla «siyasaldır». Yine de SNM, **Cema** gibi askerileştirilmiş ataerkil düzenin emrinde olan bir kadın kuruludur. SNM, askeri rejimin kadınları günlük olarak öğretileyeceği bir ideolojik kanal niteliğinde özellikle tasarlanmış, donatılmış bir hükümet organıdır. SNM, ilk ödevi ordunun ideolojik propaganda programını yürütmek olan bir kuvvettir. Ek olarak, üyeler yoksul sınıflara ekonomik yardım da sağlamaktadırlar. Çoğu kadın ve genç insan kendilerini toplumsal ekonomik yapının tabanında bulmaktalar. Pinochet, rejimin sürmesi için, kadınlara, gençlere ve hükümet tarafından atanan sendika liderlerine güvendiğini açıkça belirtmiştir.

SNM siyasal enerjisini, beyin yıkama yöntemlerini muhafazakar-kültürel modelin, «kadınlık durumunun» (la Condition Femenina) korunmasına odaklamıştır. SNM eylemcileri Şilili kadınlara «vatanın değerlerinin» koruyucu ve «taşıyıcıları» diye sesleniyorlar. Bu iki kadınsal değer Şili için yeni değildir. Geçmişte, Şilili sosyalist demokrat ve erkek politikacıların bile «Şili Kadınlığı» kavramını vurguladıklarını görmek mümkündür. Yeni olan, bu kadınlık yapılarının, askerî ulusal güvenlik öğretisine koşulmuş olmalarıdır. Bir fikrin (kadınlık, ulusal güvenlik) meşruluğu (hatta mantığı) askeri hedef ve değerlere «uygun» düşmesi durumunda, derhal askerileştirilir.

SNM, «siyasetdışı-kadınsı-özel» toplumsal davranışı yalnızca yuvasıyla sınırlı olan, vatansever, özverili kadın imgesini işlemektedir. (Lenchen 1984; Munizaga ve Letelier 1987). Ancak yuvanın sınırları, varlıklı kadınlar için (özellikle yeni tırmanışa geçen asker sınıfının içinde yer alanlar) evlerinin fiziksel sınırlarının dışına taşırılıp, yoksul mahallelerde «yuvasal», gönüllü işlerini yapmalarına izin verecek ölçüde genişletilmekte. Bu gönüllü işler, orta ya da yukarı sınıf kadınların gecekondu kadınlarına bakışlarında bir değişikliğe neden oldu mu? Hayır.

Pinochet'in kendisi, SNM gönüllüsü kadınlara seslenişinde ideal kadın rolünü şöyle değerlendiriyor:

> «Bir kadın anne olduğunda, artık maddi alanda daha başka bir beklentisi olmaz; kendi oğlunda hayatın amacını, gerçek hazinesini ve düşlerinin gerçekleştiği bitiş çizgisini arar ve bulur.» (Munizaga ve Letelier 1987).

Askeri rejim, kadın destekçilerini aileleri ve annelik yaşantıları yoluyla kendilerini vatanla özdeşleştiren insanlar olarak algılamaktadır. SNM'li kadınlara yönelik bir başka konuşmasında Pinochet bu süreci şöyle özetlemiştir:

Vatan ve vatanseverlik Latince baba anlamına

gelen 'pater'den türemiş kavramlardır. Bundan dolayı da bir vatanın evladı olmak ile bir babanın evladı olmak arasındaki benzerliğe işaret etmektedir.

Pinochet rejiminin 'vatansever annesi', 'pater familias'a (aile babası) özellikle de 'pater patrias'a (ülkenin babası) bağımlı kılınmıştır. «Vatansever Anne» yurdun babasına, yani Pinochet'in kendisine duyduğu hayranlıkla da ikincil bir kimlik kazanmıştır. Binlerce SNM gönüllüsü kadın kendilerini, ailelerini, uluslarını uluslararası komünizmin kötülüklerinden korumaya adamış bu güçlü karizmatik liderin imgesi tarafından yönlendirilmektedirler. Bu kadınlar siyasetin ve siyasal olan her şeyin yadsımasına dayandırılan kusursuz bir toplumsal düzeni umut etmek yolunda yüreklendirilmişlerdir. Pinochet'in gözünde 'siyaset' şiddet ve kargaşanın dengidir. Ne zaman, kapatılan siyasal partilerin liderleri yada karşıt kadın örgütleri siyasal partilerin siyasal katılımı ve demokrasiye dönme isteminde bulunsalar, Pinochet hemen televizyondan tehditle uyarır: «ya ben ya da kargaşa». Kadınlar bu kargaşayı önlemek için «sivil siperlerinde» yer alırlar. Kadınlar Şili'nin ahlakî düzeninin bekçisidir. 1980'lerde çoğu Şilili kadın bu kimliğin albenisine kapılarak süreç içinde askerileştirilmişlerdir.

SNM'nin yardımıyla, kadın gönüllüler ve bunların izleyicileri, kendisini «korunmuş demokrasiyle» sürgit ayakta tutmak isteyen bir hükümete destek olmaktadır. Kadın gönüllüler vatanın yüce hizmetçileri olarak betimlenmektedirler. Gönüllü işlerini tanımlayan da budur. Ulu bir nedene, kadınsal bir sevgiyle kendilerini elaçıkhğıyla adamaya zorlanmaktadırlar. Pinochet öğretisi uyarınca toplumsal-siyasal düzen, toplumsal-doğal düzenle çatışınca, ulusun geleceği tehlikededir. Bu yüzden de evrensel anne, evrensel babanın yetkisi altında ve onun yanında vatan için çalışır. «Baba», ulusun güvenliği ve devamı için gerekli olan gücü yaratması anlamında, ordu değer-

lerinin yeniden doğmuşluğu, kişileşmişliğidir. Öyle ki, sözümona gerekli olan tekniği ve bilimi ulusun yararına, hiç bir siyasal çıkar olmaksızın uygulayabilir. (Mrizaga ve Letelier, 1987, 40-50). Bu ideolojik süreçle kadın gönüllüler kamusal anne olurlar. Ancak yine de kendiliklerinden birşey söyleyemez yada yapamazlar, kendi insiyatiflerini sergilemeleri beklenemez onlardan. Sözleri ve eylemleri yetke konumundaki liderin amaç ve istemlerini yansıtmak durumundadır. Bu sonucu da şudur: Kadın gönüllü, gerçeği yaymak için öğretilenmelidir. İnançla yaymak için, 'kelamı' önce edinmelidir. Dağıtım kanalından başka birşey değildir yani. (Mrizaga ve Letelier 1987; 50).

Cema'nın olduğu gibi SNM'nin de başkanı Bir numaralı «Lady» Lucia Hiriant de Pinochet'dir. Sonsuz bir süre için Pinochet'in kendisi tarafından atanmıştır. Bütün güdülenimleri yanlızca Pinochet rejimine kadınların desteğini sağlamak ve aktarmak olduğu için, gönüllüler ücret almazlar. Bu da onların «yoksul olmadan yoksullara hizmet» etme olanağını pekiştirir. Dört tür gönüllü vardır: (a) üst ya da orta üst sınıftan gelen, hükümete güçlü bir ideolojik bağlılık duyan lider gönüllüler; (b) SNM'ye kendi uzmanlık alanlarında destek olan (hukuk, eğitim, beslenme, kadın doğum ve araştırma vb.) meslek sahibi gönüllüler; (c) okuma-yazma, tüketici ve yurttaşlık eğitimi gibi kampanyalarda gösterici olan gönüllüler; (d) özgül işlerle uğraşmak için eğitilmiş toplum gönüllüleri.

SNM üyelerinin etkinlikleri çeşitlidir. Bu önemlileri arasında hükümet siyasalarına ilişkin öğretilenmeler ve eğitimlerdir. Bu programlardaki önemli dersler kadınlara bakanlar ve bürokratlar tarafından verilmektedir. Buna ek olarak SNM üyeleri, yeri geldiğinde başka kadınları eğitecek olan kadınlar için, hükümet ideolojisini içeren düzenli seminerler vermektedirler. Son olarak da, hükümet duygudaşı ya da onun

denetimi altındaki hedef dinleyicilere yönelik çeşitli konuşmalar düzenlenmektedir.

Hedef dinleyicilerinin bileşimi çeşitlilik göstermektedir. Bu gruplar arasında bulunanlar: (a) Bakan eşleri, General-Subay eşleri (Ulusal güvenlik yüksek akademisi ile birlikte düzenlenen kurslar) (b) kadın liderler (Amerikan Devletler Örgütü (OEA) desteğindeki Amerikalılar arası Komite'nin düzenlediği kurslar) (c) Topluma Yardım Ulusal Vakfı gönüllüleri (d) Savaş Akademisi ve Hava Kuvvetleri subaylarının eşleri (e) Ulusal Savunmaya Katılan Kadınlar Derneği (f) Politeknik Askeri Akademisi'nin hanım personeli (g) Yaşlılara Yardım Derneği (h) Sekreterler Derneği (i) Devlet Demiryolları hanım personeli (j) cuntanın seçtiği kadın sendika liderleri (sağlık, demiryolu, telefon santralcileri sektörleri) (k) PTAS (Ülkeye dağılmış okul-aile birlikleri) (l) Mahalle örgütleri ve diğer topluluk örgütleri (m) Şili kamu yönetimi sistemindeki ve özel sektördeki kadın işçiler (n) Anneler Merkezleri (Cema) (o) Babalar Merkezleri (p) «erradicabos» olma sürecindeki gecekondulu anneler (sağlıksız koşullarda yaşayan kalabalık aileler; Şili hükümeti bunlara konut yardımı yapmaktadır.)

SNM, Amiga (arkadaş) adıyla, devlet öğretilemesinin basılı aracı olan bir dergi çıkartmaktadır. Ayrıca Kırdaki Öğretmenin El Kitabı'nı ve yurttaşlıktan sağlığa ve kültüre kadar çeşitli konuları içeren broşürler yayımlamaktadır.

SNM'nin gönüllüleri, özel geliri olan orta sınıf ya da üst sınıf kadınlardır. Tipik bir gönüllü, çocukları çoktan evlenmiş, çokça boş zamanı olan ancak bu zamanı dolduracak bir başka uğraşısı olmayan, orta yaşlı bir kadındır. SNM'de dul ya da bekar kadınlar da vardır. Bunlar yaşamın basamaklardan oluştuğuna inanan, yaşamın bir ereği olduğunu ve bu ereğe ulaşılması gerektiğini düşünen kadınlardır. Lechner'e göre bu kadınları nitelendiren, açık seçik düşüncele-

rinin oluşmuş olması ve Pinochet'e duydukları sevgidir. Bu kadınlar yetkeci (otoriter) hükümete adanmış, rejimin sivil militanlarıdır. Bu gönüllüler bir anlamda diktatörün «sözde siyasal» partisini oluşturmaktadırlar. SNM, varlığı üyelerinin başkanla tamamen özdeşleştirilmesine bağlı olan bir örgüttür. (Lechner, 1984).

SNM'nin gönüllüleri üniforma da giymektedirler. Şili basını bunlardan rengarenk hanımlar diye söz etmektedirler. Kırmızılı Hanımlar (Damas de Rojo) hastane gönüllüleri; Sarılı Hanımlar (Damas de Amarillo) hastanedeki düşkünlere giysi alınması için para toplayan gönüllüler; Gök mavili Hanımlar (Damas de Celeste) Şilili yaşlılara bakanlar; Calipso Hanımları (Damas de Calypso) çocuk hastanelerinde gönüllü olanlar; Leylaklı Hanımlar (Damas de Lila) CINIM'de (Çocuk beslenmesi derneği) gönüllülük edenlerdir.

Son on yılda geniş bir Pinochet yanlısı kadınlar ağı tüm ülkeye yayılmıştır. Bunlar halkın gözünde baskıcı cunta rejimine üstü kapalı bir desteği temsil etmektedirler. Bu askerileştirilmiş kadınlar, **Mujeres por la Vida**'nın stratejileriyle cuntaya karşı direnen kadınlarla katı bir zıtlık durumundadırlar. Bu sonuncular yüksek sesle karşı çıkmaktadırlar: Askeri Şili hükümetinin sürmesini ve bunun dayandığı kadınlık kavramlarını reddetmekteler. (Valdes, 1986).

Artık aşağıdaki sorulara sıra gelmiştir: Ne koşullar altında kadınlar askerileştirme olgusuyla en çok suçbirliğindedirler? Askerileştirilmiş erkeklerin, kadınların suçbirliğine gerek duymasının nedenleri nelerdir? Hangi kadınlar «askerileştirilmeye» karşı en savunmasız olanlardır? Erkeklerin, toplumları kadınlar olmadan askerileştirmesi olanaklı mıdır?

Şili olgusu bu sorulardan kimilerinin çözümlenmesi ve yanıtlanması açısından ilginç bir örnek oluşturmaktadır. Pinochet rejimince kadınların SNM ve Cema'nın çabalarıyla programlı olarak öğretilenme-

si rejimin etki alanı içine çekilmesinin başarısı, yalnızca cunta dönemi bağlamında değil, Şili'nin son otuz yıllık siyasal tarihi çerçevesinde değerlendirilmeli ve açıklanmalıdır.

Pinochet Şili'sinde kadın gönüllü ekiplerinin ortaya çıkışlarının tarihsel kökenleri vardır. Cema'nın (Anneler Merkezi) kökeni, orta-üst sınıf kadınlarının Katolik kilisesi önderliğinde, yoksullar yararına «annelik hayırseverliği» yürüttüğü zamanlara kadar izlenebilir. Bu «hali vakti yerinde» hanımlar, düşkün işçi sınıfından kardeşlerine yiyecek, giyecek ilaç ve gereçler dağıttılar. Bu bağış pazar ayinlerinde hazır bulunmanın karşılığında yapılıyordu. İlk Anneler Merkezleri dikiş atelyeleri çevresinde örgütlenerek bu yoksul kadınları işgücüne katmayı amaçladı. 1954'de **Ropero del Pueblo** (Yoksullar Odası) adlı bir özel örgüt kuruldu. 1962'de Hıristiyan Demokrat Parti kadın kolları, partinin ve reformlarının halk arasında kök salması ereğiyle Anneler Merkezleri'nin sayısını arttırdı. 1960'ların sonlarına doğru, Başkan Edvardo Fre'nin demokrat hükümeti sırasında Anneler Merkezleri'nin sayısı 8000'i bulmuştu. Başlangıçta yaklaşık 400.000 kadın merkezlere kendi dikiş makinalarını almak amacıyla girdiler, ancak kadınlara diğer çevre etkinliklerine katılım olanağı da vererek, merkezler gelişmelerini sürdürdüler.

Çıkar-İdeoloji değiş-tokuşu 1970'lerin başında Allende hükümeti döneminde de sürdü. Bu dönemde merkezler, **COCEMA** (Confederacion Nacional de Centus Madres) aracılığıyla yeniden yapılandırıldı ve kadınların toplum işlerini konuşmak için buluşma yerleri oldular. Sonra, bu kadın merkezleri fiatların denetimi ile ve hizmetlerin Şili nüfusunu adil dağıtımıyla görevlendirilen hükümet kuruluşlarının bünyesine katıldılar. Allende hükümeti karşısında yer alan kadınlar karaborsa korkusunu üretmeye başladıklarında, merkezler bu kez siyasal olarak önem kazandılar. Fiat savaşlarının, rejim yandaşları-karşıtları kavga-

sına dönmesiyle kadınlar her iki cephenin ön saflarında yer aldılar.

Cunta serüveniyle, Anneler Merkezleri'ne yeni bir imge kazandırıldı: Ailelerine olan bağlılıklar yoluyla kendilerini vatanla özdeşleştiren «siyaset dışı» anneler. Süreç içinde merkezlere giden anneler, edilgin, uysal, «vatansever annelere» dönüştürüldüler. Sözü edilen durumların her birinde, kadınların gönüllü işlere katılımı, ya erkek önderliğinde bir dinsel kurum, ya erkek önderliğindeki siyasal partiler ya da son olarak, erkeklerce yönetilen ordu tarafından yönlendirilmiştir. Kadınlar Şili rejimlerinin yeni toplumsal düzenlerinin ne yaratıcıları ne de buluşçuları olmuşlardır. Tersine hep kendilerinin dışında tasarlanan bir toplumsal projenin propagandacıları ve yürütücüleri olmuşlardır. Geleneksel destek olucu rolleri, türetilmiş kimlikleri, kadınları çok daha hiyerarşik olan askeri rejimin yönlendirmeleri karşısında daha bir savunmasız yapmıştır. Bugün, önceki demokratik rejimlere göre en kenara itildikleri dönemdir.

Askeri hükümetçe, kendi politikasına muhalif olanlara karşı başlatılan terör kampanyasının niteliği karmaşıktır. Bu özellikle yaratılan bir terördür. (Bunster, 1986). Pinochet, toplumsal reformla, korkuttuğu ve aşağıladığı devrimci alternatifleri karşılaştırmakta ve düzenin avantajlarıyla yetkenin sürdürülmesini katılımcılığa karşı savunmaktadır. Sözleri hep kadınlara yöneliktir. Kadınlar düzenin koruyucularıdırlar.

Çabuk ve şiddetli toplumsal-kültürel değişikliklerin kadın rolüne yaptığı etkiler kadın tarihinin son otuz yılının belirleyici özelliğidir. Bu tutucu referans çevreleri, Şilili kadının günlük yaşamına giderek daha az cevap verebilmektir. Binlerce kadın, üstelik çoğuda ailelerinin tek ekmek kazananı olmak kaydıyla, işgücüne katılmışlardır. Munizaga ve Leterier'e göre bu çokyönlü değişiklikler, çoğu kadında gerileme ve amaçsızlığa yol açmıştır. Kendilerini, bildik gelenek-

sel rollerine dönmekle daha bir güvencede hissetmektedirler. Bu rol de, Pinochet'in kadın imgesine oldukça uygun olup, onun askeri hükümetin planları ile iş birliği yapan «kadın» ereğine de hizmet etmektedir. (Munizaga ve Letelier, 1987). SNM, anne ve yuva-kurucu kadın rolünün sallanan direklerini güçlendirmeye çalışmaktadır.

Bütün bunlarla birlikte, Pinochet yanlısı kadınları edilgen birer kukla olarak düşünmek yanlıştır. Güç ilişkileri karmaşık olabilmektedir. Pinochet rejiminin kadın destekleyicileri özellikle de gönüllü alayları, özverili ruhlarıyla, kendilerini bir amaca, çıkarlarını düşünmeden adamış olmakla öğünmektedirler. Pinochet'e hayranlıkla süren destekleri karşılığında övünç kaynakları olan üniformalarını giyebilmektedirler. İçlerinden birisinin dediği gibi:

> «Bu kurumda üyeliğimizin simgesi olan bu üniformayı hakedebilmek için çok çalışmak ve emirlere uymak zorundayız.»

SONUÇ

Kadınlığın kültürel modeli, Şili'de, iki karşıt siyasal programın izdaşları olan iki ayrı kategorideki kadınlar tarafından kullanılmıştır. Bunlardan **Mujeres por la Vida**, var olan baskı mekanizmaların dengesini bozarak, askerileştirilmiş Şili'deki güç yapısını değiştirmeye çalışmaktadır. Renk renk üniformaları ile ortalıkta dolaşan **Cema** ve SNM'deki kadınlar, kimliklerini Pinochet'in kendisinden türetmiş, onun güvenilir destekleyicileri olmuşlardır.

Askeri hükümetlerle ittifak kuran kadınların yapısal zayıflıklarını henüz öğrenme yolundayız (Koonz, 1987). İnanıyorum ki bütün kadınlar, ordunun kadınları bir yandan sömürmek, bir yandan da ideolojik olarak kenarda bırakmak gereksiniminden etkilen-

mektedirler. (Enloe, 1988:17) Kurum olarak ordu, ideoloji olarak askericilik (militarizm) toplumsal düzenin güvenceleri olarak kabul edildiği sürece kadınlar da toplumsal kampların izleyicileri olarak kalacaklardır.

KAYNAKÇA

Bunster, Ximena, 1984. «Overcoming Death: Chilean Women's Resistance to Pinochet's Junta and their Struggle for a Return to Democracy», **Cultural Survival**, 8 (2).

Bunster, Ximena, 1986. «Surviving Beyond Fear: Women and Torture in Latin America.» Nash, June and Safa, Helen (eds.), **Women and Change in Latin America**, Bergin and Garvey Publishers, South Hadley, MA.

Enloe, Cynthia, 1988. **Does Khaki Become You? The Militarization of Women's Lives**. Pandora Press, London 1987. Peace Union, Helsinki.

Kroonz, Claudia, 1987. **Mothers in Fatherland: Women in Nazi Germany**. Saint Martin's Press, New York.

Lechner, Norbert, 1984. **Notas Sobre la Vida Cotidiana III. El Disciplinamiento de la Mujer**. Flacso, Santiago (No. 57).

Munizaga, Giselle and Letelier, Lilian. 1987. **Mujer y Regimen Militar**. (Basılmamış el yazıları) cript, Ceneca, Santiago.

Valdés, Teresa, 1986. **Las Mujeres Bajo la Dictadura Militar en Chile**. (basılmamış el yazıları) Santiago.

Çev.: Kenan Özbay

Kalıtımbilim ve Yerini Bulan Hak*

Rita Adritti

«Gözaltında doğan yüzlerce çocuk nerede?», «Kayıp çocuklar nerede?», «İki kuşağı birden arıyoruz». Bunlar, torunlarını aramak üzere Plaza de Mayo'da toplanan büyükannelerin taşıdıkları pankartların kimileri. Pankartlar ve simgelerde zaman zaman kayıp Arjantin'li çocukların resimleri de yer almaktadır.

Plaza de Mayo'nun Büyükanneleri kimlerdir? Kadın, bilim ve teknolojiye yönelik bir sayıda neden bunlardan sözediyorum? Bilim ile, Arjantin'in hortlayan buluncunu (vicdanını) temsil eden bu kadınlar arasında ne gibi bir bağlantı var? Bunlardan ne öğrenilebilir?

1976'dan 1983'e kadar Arjantin'i ordu yönetti. Bu dönemdeki cuntalar geçidi, Batı yarıyuvarında tanıklık edilen en kanlı, en acımasız baskı seferberliğine girişti. Hükümetin kendi halkına karşı sürdürdüğü ve sonraları «Arjantin'in kirli savaşı» olarak bilinen bu savaşta 30.000 Arjantinlinin «kayıp» olduğu sanılıyor. Ordunun kullandığı baskı tekniği, kişileri «kayıp» etmekti. İz bırakmaksızın kişileri «kayıp» etmek, şehitlerin yaratılmasını önlemek için oldukça etkili bir yoldu doğrusu; cesetlerin kanıtlığı olmadan rejime karşı protesto örgütlemek gerçekten güçtü.

Hükümet ideolojisi hakkında bir düşünce vermesi bakımından, cuntalardan birisinin başkanı gene-

* **Women of Power,** no. 11, s. 42-44.

ral Videla'nın söylediklerine gözatalım: «Terörist, bombası, silahı olan kişi değildir yalnızca. Batı-Hristiyan uygarlığına aykırı düşünceleri yayan birisi de olabilir.» Yirmiyedi milyonluk bir ülkeden iki milyon kişi kaçıp sürgüne gitti. Bir kuşağın varlığı açıktan açığa silindi, çünkü «desaparecidos»un (kayıplar) çoğunluğu eğitimli, siyasal olarak aydın, yirmi-otuzbeş yaş arası kadın ve erkeklerdi. «Desaparecido»ların yüzde kırkı kadınlardı. İşkenceciler, kendi cinsel doyumları için bu kadınlara her türlü aşağılayıcı davranışta bulundular. Kadınların yüzde onu hamileydi. Tutsaklıkta doğan çocuklar yabancılara satıldı, işkencecilere alıkondu ya da annelerini «konuşturmak» amacıyla onların önlerinde öldürüldü[1].

Nazi yazınının açıkça dolaşımda olduğu bu günlerde suskunluk komplosu «desaparecidos»larla ilgili tartışma ve bilgilerin ortaya çıkmasını önledi. Rejimin yalanlarına meydan okuyan tek eylem, Plaza de Mayo annelerininkiydi - kayıp oğul ve kızlarının fotoğrafları ve yaftalarla Buenos Aires'de Başkanlık Sarayı'nın önünde yürüyüş yapan bir grup kadın. Yetkililerce alaya alınan, basının dikkate almadığı, Nisan 1977'de gösterilerini başlatmış olan bu ondört kadından diktatörlük karşıtı en sesli en görünen grup ortaya çıktı. Sayıları binlerle büyüdü. 1980'de ise her Perşembe saat üçbuçuk'ta iki ya da üçyüz kadar kadın Plaza de Mayo'da toplanıyordu. Bu kadınlar arasında yalnızca oğul ya da kızları kaybolmuş olanlar değil, torunlarını yitirenler de vardı. Çocuklar ya anne-babalarıyla birlikte kaçırılmış ya da cuntaların ülkeye yayılmış üçyüzkırk gizli tutsak kampında dünyaya gelmişlerdi. Bu kadınlar kendilerini Plaza de Mayo'nun Büyükanneleri olarak örgütlediler ve onbir yıldır «kayıp» torunlarını arıyorlar. Bir çok durumda, kampta doğan ya da kaçırılmış çocukların-anne-babalarının işkenceci ya da katillerine «savaş ganimeti» olarak verildiğine inanmak için, büyükannelerin geçerli nedenleri var.

Alicia Partnoy'ın **Küçük Okul; Arjantin'de Ölüm Kalım Öyküleri** (Cleis Press, 1986) adlı kitabında, 5 aylık hamileyken tutuklanan 24 yaşındaki Graciela'nın öyküsü de yer alıyor.Graciela'ya acımasızca dövülerek ve karnına elektrik verilerek işkence edilir. Ancak hamileliğinin son ayında «fiziksel alıştırma» yapmasına izin verilir - bu da, gözleri bağlı olarak bir masanın çevresine tutunarak yürümektir -. Bir treylerin içinde, tıp yardımı olmaksızın bir oğlan doğurur. Beş gün sonra da kamptan alınır, büyük olasılıkla öldürülür. Oğluysa gardiyanlardan birine verilir.

Plaza de Mayo'nun büyükanneleri, tüm kayıp çocukların sayısının 500 dolaylarında olduğu kanısındadırlar. Şimdiye kadar, büyükannelere gelen kayıp duyuruları ikiyüz kadardır, bunlardan yetmişbiri kaçırılanlar, yüzotuzbiriyse hapishanede doğanlardır. Bir çok kişi de hala ailelerinde «desaparecidos» olaylarını duyurmaktan korkmaktadırlar. Çocuklardan kırkikisi grubun aralıksız çalışmaları sonucunda bulunmuştur. Beşinin öldürülmüş olduğu saptanmış, diğerleriyse ya asıl ailelerine dönmüş ya da kendilerini büyüten ailelerle kalmış, ancak geçmişlerinin ve tarihlerinin bilincine vararak asıl aileleriyle ilişkiler kurmuşlardır[2].

«Büyükanneler birden dedektif gibi çocuklarını bulma yolunda karşılarına dikilen tüm engelleri aşmışlardır» diyor, grup başkanı Maria Isabel de Mariani. «Çocuklara ilişkin birşeyler öğrenmek için denemeyeceğimiz yol yoktur. Yasal olmayan yollardan evlat edinilmiş çocukları olan bir ailenin varlığıyla ilgili ipuçlarımız olur olmaz, bu aileyi yakın izlemeye alıyoruz. Eve girmek için hizmetçilik yapanlarımız oldu. Bir keresinde de bir büyükbaba kendisini, iş arıyan bir musluk tamircisi olarak gösterdi. Ancak en büyük yardımı halktan görüyoruz. Gazetelerde, aralıklı olarak, kayıp çocukların resimleri ve bunlarla ilgili bilgiler yayımlıyoruz. İnsanlar da çocuklarla ilgili ipuçlarıyla çıkageliyorlar. Çocuklara yaklaşama-

dığımız kimi durumlarda, onları izlemek için teleobjektif kullandığımız bile oluyor[3].

Resmi Tarih filmi, doğuştan evlat edindikleri kızlarının bir «desaparecidos» ailesinden çalınmış olabileceğine ilişkin kuşkuları artan, zengin işadamıyla evli bir lise öğretmeninin öyküsünü anlatıyor. Filmin sonunda, anne, yaşamı boyunca dinlediği «resmi öyküleri» bir yana bırakıp kızının kökeniyle ilgili gerçeği bulmaya yönelir[4].

Nevar ki olağan durum bu değildir. Çocukları yetiştiren ailelerden çoğu gerçeğin ortaya çıkmasına karşı tavır alıyor, kendilerinin saydıkları çocuklarla birlikte başka ülkelere kaçıyorlar. Büyükannelerin karşılaştıkları yaşamsal önemde soru, torunları olabileceğinden kuşkulandıkları çocukların gerçekten de öyle olduklarını nasıl kanıtlayacakları sorusudur. Çocuğun yerini belirlemenin yeterli olmadığını ayrımsamışlardır. Bir de çocuğun gerçekten kendi yakınları olduğunun tanıtlanması gereği vardır. Kan testiyle çocuk anne-baba yakınlığının kesinleştiğini onlarda biliyorlar. Ancak, kayıp çocukları olayında annebabaların çoğunlukla ölmüş olması söz konusu olduğundan, biyolojik ilişkilendirme, büyükanne-büyükbaba ya da diğer yakınlarla kurulmak durumundadır. İşte bu yüzden büyükanneler, bilim adamlarından, «büyükanne-büyükbaba»lığı kanıtlayan bir test yöntemi geliştirmelerini istemişlerdir. 1981'den başlayarak, İsveç'te Upsaala Üniversitesi, Paris'te Pitiè Hastanesi, New York'ta Kan Merkezi'ni gezip, büyükanne-büyükbabanın kan örnekleri kullanılarak, çocuğun belirli bir aileden geldiğini kanıtlayan bir teste olanak tanıyacak bilgiler devşirmeye başlamışlardır[5].

1984'de Washington'da bulunan bir büyükanneler heyeti Amerikan Bilim Geliştirme Derneğine (AAAS) uğrayıp, örgütün Özgürlük ve Sorumluluk Komitesi'nden Eric Stover'e bir soru sordu: Büyükanne-babalığı kanıtlayabilecek bir genetik test yöntemi biliyor muydu?[6] Stover, büyükanneleri Kaliforniya Üni-

versitesi Kamu Sağlık Okulundan bir bilim kadını olan Mary Claire King'e yolladı. O da böyle bir testin geliştirilebileceğini, bunun bilinen ana-babalık testinin doğal bir uzantısı olduğunu ve dahası böyle bir testin geliştirilmesinde yardımcı olmak üzere Arjantin'e gitmeye hazır olduğunu söyledi. Arjantin'e gittiğinde test üstüne çalışacağı hastaneyi de büyükanneler önerdi ve King, çoğu yakınlarım ve arkadaşlarını kaybetmiş, bu konuda son derece de duyarlı bir araştırmacı grubuna testin nasıl yapılacağını gösterdi.

Büyükanne-büyükbabalık testi, büyükanne-babaların, amcaların, dayıların, teyze ve halaların ayrıca söz konusu çocuğun kan testlerinin yapılmasıyla başlar. Belli genetik göstergelere bakılarak bu göstergelerin belli bir bileşiminin büyükanne-babalardan mı kalıtlandığı yoksa rastlantısal olarak ortaya çıkıp çıkamayacakları anlaşılabilir. Bu genetik göstergeler, beş kan öbeğini, alyuvar enzimlerini ve HLA proteinlerini içermektedir[7]. Arjantin nüfusundaki genetik göstergeler dağılımı da göz önüne alınarak, bir çocuğun herhangi bir aileden geldiği % 94-95'e kadar bir kesinlikle tanıtlanabilir[8].

En son kayıp çocuğun ne zaman bulunacağı bilinemez. Yıllar sonra çocuklar ergen ya da yetişkin olduklarında kendi kökenleri ile ilgili «Resmi tarih»den kuşku duymaya başlayabilirler. O sırada büyükanne-babaları ölmüş olabilir. Böylece bu çocukların yakınlarıyla ilgili genetik bilgilerin saklanması gereği ortaya çıkmıştır. Büyükanneler, 'Kayıp Çocuk Yakınları Genetik Veriler Ulusal Bankası'nm kurulması için çaba gösterdiler. Mayıs 1978'de, bu Veri Bankası'nı gerçekleştirecek yasa yapıldı. Bu banka, ayrıca, Arjantin'de önemli bir sorun olan çocuk alım-satım ve dolaşımına karşı bir silah olabilecektir.

Büyükanneler, Veri Bankası'nın kurulmasında, dünya bilim çevrelerinin desteğine başvurdular. Testleri yürütmek için bağış, teknik kaynak, karmaşık yasal ve bilimsel soruları çözmek için danışmanlık,

yurt dışında yaşayan yakınların ücretsiz testleri için işbirliği (ABD ve Avrupa Ülkeleri), burslar ve bilimsel değerlendirme isteminde bulunuyorlar. Yamsıra bu işi yapan bilim adamlarına yönelik «baskı» ve tehditlere karşı destek de talep ediyorlar[9].

İlk çalışmanın yapıldığı 1984'ten bu yana, genetik göstergeler kullanılarak dokuz çocuk belirlendi. Yedi çocuğun, asıl ailelerine geri verilmesi Arjantin mahkemelerinde karara bağlanırken geri kalan ikisininse kendilerini büyüten ailelerde kalmaları kararlaştırıldı.

Büyükanneler, kaçırılan ya da gözaltında doğan çocukların neden yasal ailelerine dönmesi gerektiğini şöyle açıklıyor: 1) Çünkü çocukların kimliklerini geri kazanmaya hakları vardır. 2) Çünkü çocukların yalansız, sırsız, özgür ve onurlu yaşamaya hakları vardır. 3) Çünkü çocuklar kökenlerini bilmelidir. 4) Çünkü çocuklar terkedilmemiş, tersine yasadışı olarak koparılıp alınmışlardır. 5) Çünkü çocuklar, ruhlarında kazınmış olarak, kaçırılmalarının ya da annelerine yapılan işkencelerin uğursuz anılarını taşımaktadırlar. 6) Çünkü bu sarsıntı, onların ruhsal ve fiziksel gelişimlerini engelleyecektir. 7) Çünkü ancak «doğal» yuvalarında, meşru ailelerinin onlara verecekleri sevgi ve güvenlikle özgürleşebilirler.

Ailelerine dönen çocuklardan edinilen deneyimler, Büyükannelerin konumunu haklı çıkardı[10]. Uluslararası düzlemde, büyükanneler, Birleşmiş Milletler'de çocukların meşru aileleriyle yaşama ve kendi kimliklerini bilme haklarını tanıyan bir karar alınması için Arjantin hükümetiyle birlikte hareket ediyorlar. İlginçtir, A.B.D., kararın karşısında yer alan ülkeler arasındadır. Büyükannelerin söylediğine bakılırsa bunun nedeni yapay döllenme ve «yerine» annelik uygulamalarından kaynaklanan çatışmalardır[11].

Büyükannelerin dile getirmekte oldukları biçimiyle aktarırsak: «Kendi çocuklarımız ve gelecek kuşak-

ların tüm çocukları için çaba gösteriyoruz; İnsan onurunun temel öğeleri olan kimliklerini, köklerini, tarihlerini korusunlar diye»[12]. Bu öyküyü kendine özgü bir örnek yapan şudur ki, hiç bir bilimsel yetişimi olmayan bir grup kadın, yalın sağduyularını kullanarak, bilim adamlarını, kendi insan hakları savaşımlarında ayaklarının yere sağlam basmasını sağlayacak bir testi geliştirmek için yöneltmişlerdir. Yine özgün ve rahatlatıcı görünen bir başka şey de kendilerini ciddiye alıp onlarla çalışacak bir avuç bilim adamını bulmuş olmalarıdır. Burada hiç bir biçimde, bunun «tipik» bir öykü olduğunu, bilim adamlarının da kendilerine başvuran herkesin gereksemelerine hep duyarlı olduklarını sanmıyorum. Ancak bu olgu gösteriyor ki, böylesine bir şey gerçekleşebilmiş, büyükanneler, bilimi kullanarak insan hakları çabalarını ileriye götürebilmişlerdir. Bütün bunlar bize amaçlarımız açık ve seçik olduğunda, önümüzde ne gibi olasılıkların belirebileceğini düşündürmelidir.

DİPNOTLAR

1 John Simpson ve Jana Bennett, «**Kayıplar ve Plaza'nın Anneleri**, (The Disappeared and the Mothers of the Plaza), st Martins Press, 1985.

2 «Arjantin'de Kaçırılan Çocuklar» (Abducted Children in Argentina), Abuelas de Plaza de Mayo, Eylül 1987.

3 **Kayıpların Büyükanneleri**, (Grandmothers of the disappeared), **The Christian Science Monitor**, 6 Ekim 1986.

4 Resmi Tarih, 1985, Luis Puenzo'nun filmi.

5 «Nirios Desaparecidos en la Argentina desde 1976», Abuelas de Plaza de Mayo, 1984.

6 Barbara Bechwith, «Science for Human Rights - Using Genetic Screening and Fonensi Science to Find Argentina's Disappeared», **Science for the People**, Jan/Feb. 1987.

7 HLA, akyuvarlarda bulunan çok özgül bir proteindir.

8 Bkz. Dipnot 2 ve «İnsan Kalıtımbilimi ve İnsan Hakları: Kaçırılan Çocukların Ailelerinin Belirlenmesi» (Human Genetics and Human Rights, Identfying the Families of Kid-

napped Children) **American Journal of Forensic Medicine and Pethology**, Aralık 1984, Cilt 5, No. 4, s. 339-347.

9 **J. L. Berra, M. Liwski, D. Grinspon ve M. T. Binz; «Arjantin'de Kaçırılan Çocukların Genetik Verileri İçin Ulusal Banka; 2050'ye Kadar Yükümlülük»**, (A National Bank for Genetic Data **of** Disappeared Children in Argentina - Task up to 2050), Abuelas de Plaza de Mayo, Filiation Team, tarihsiz.

10 **«Arjantin'de Kayıp Çocukların Genetik Kimliği»** (Genetik Identification of Missing in Argentina), Equipo de Filiacion, Abuelas de Plaza. Tarihsiz.

11 «yerine» (surrogate) sözcüğünün tırnak içine alınmasının nedeni sözcüğe ilişkin çelişkili tanımlardır. Kendi yumurtasının döllenmesi yoluyla 9 aylık hamilelik geçiren ve doğum yapan bir kadın tüm anneler gibi gerçek annedir. 'yerine' anne değil. Bu sözcük gerçek durumu saklayarak sahte kavramlar yoluyla bir dil yaratan erkeklerin icadı.

12 Bkz. dipnot 2.

Çev.: **Kenan Özbay**

KATKIDA BULUNANLAR

Prof. Marjorie Agosin, Boston'daki Wellesley Kolejinde İspanyol Edebiyatı profesörüdür. Aslen Şili'li olup çok sayıda şiir ve edebiyat kitabı ve Şili'de insan haklarının çiğnenişine ilişkin kitap ve makaleleri yayımlanmıştır. Son kitabı Pablo Neruda üzerine bir eleştirisidir. Bu derlemedeki makalesi 1987 yılında, The Red Sea Press (New Jersey) tarafından yayımlanan **Scraps of Life - Chilean Arpilleras, Chilean Women and the Pinochet Dictatorship** (Yaşamın Kırpıntıları - Şili Arpillera'ları, Şili'li Kadınlar ve Pinochet'in Diktası) adlı kitabının İkinci Bölümünü oluşturmaktadır.

Prof. Jennifer G. Schirmer, Washington Üniversitesinden antropoloji doktorasını aldıktan sonra Boston'daki Wellesley Kolejinin Kadın Araştırmaları Programı'nın yöneticiliğine getirilmiştir. Yazar, 1983-1986 yılları arasında Harvard Hukuk Fakültesinde İnsan Hakları ve Uluslararası Hukuk Araştırmaları Programlarında araştırmacı olarak çalışmıştır. Bu derlemedeki makalesi **Harvard Human Rights Year Book** (1. Cilt, İlkbahar 1988, s. 41-76) dan aktarılmıştır.

Prof. Ximena Bunster, aslen Şili'li bir antropolog olup, halen Harvard Üniversitesinde Şiddet Dışı Yaptırımlar Programında (Program for Non - Violent Sanctions) misafir profesör olarak görev yapmaktadır. Yazar, Şili askeri yönetimine karşı direnen kadın hareketlerinin deneyimleri üzerine çalışmaktadır. Bu derlemedeki makalelerinden «Hepimizin İçinde Varolan Küçük Nazi'ye Dikkat...» **Women's Studies International Forum** dergisinden (2. Cilt, 5. Sayı, 1988, s. 485-491); «Kadın Siyasi Tutuklulara Uygulanan İşkence...» ise, 1984 yılında **International Women's Tribune Center** tarafından yayımlanan Kathleen Barry, Charlette Bunch ve Shirley Castle'ın derledikleri **«International Feminism: Network Against Female Sexual Slavery»** (Uluslararası Feminizm: Kadının Cinsel Köleliğine Karşı Savaşma Sistemi) adlı kitabından (s. 94-102) çevrilmişlerdir.

Prof. Cynthia Enloe, Üçüncü Dünyada Kadın hareketleri ve özellikle militarizm alanlarında çok önemli bir isimdir. Halen Worchester'de Clark Üniversitesinde siyaset bilimi öğretim üyeliğinin yanısıra Militarizm Araştırma Projesi'nin yönetim Kurulu üyeliğini ve **Women's Studies International Forum** dergisinin Kuzey ve Latin Amerika editörlüğünü yapmaktadır. Çok sayıda kitap ve makalesi yayımlanmıştır. Bunların arasında 1988'de South End Press tarafından yayımlanan **Does Khaki Become You? The Militarization of Women's Lives** (Haki Seninle Özdeşleşiyor mu? Kadın Yaşamının Militarizasyonu) kitabı ile **Ethnic Soldiers: State Security in Divided Societies** (Penguin Books) (Etnik Askerler: Bölünmüş Toplumlarda Devlet Güvenliği) sayılabilir. Bu derlemedeki makalesi **Radical America** dergisinden (19. Cilt, 4. Sayı, 1985, s. 7-23) Türkçeye aktarılmıştır.

Prof. Rita Arditti, Arjantinlidir, Roma Üniversitesinde biyoloji eğitimi yapmıştır. Halen Harvard Üniversitesinde genetik biyolojisi dalında öğretim üyesidir. Cambridge, Massachusetts'de 'Yeni Sözcükler' adlı salt kadın davasına hizmet veren kitabevinin kurucularındandır. İki önemli kitabın derlemeciliğini yapmıştır: **Science and Liberation** (Boston: South End Press, 1980) (Bilim ve Kurtuluş) ve **Test Tube Women: What Future for Motherhood** (Boston: Pandora Press, 1984) (Test Tüpü Kadınları: Analığın Geleceği). Yazar şu günlerde 1989 yılı içinde yayımlamak üzere Arjantin'li Plaza de Mayo büyükanneleri üzerinde kapsamlı bir araştırma yürütmektedir.

PLAZA DE MAYO ANNELERİ (''MADRES''): ARJANTİN

''13 Nisan 1977 günü Buenos Aires'in merkezindeki Plaza de Mayo'da, cunta genel merkezine yalnızca 100 m. uzaklıkta, çocukları kaybolmuş ondört anne, ilk kez bir yürüyüş düzenlediler. Morglarda, mezarlıklarda, devlet dairelerinde, silahlı kuvvetlerin özel kiliselerinde sürekli çocuklarını arayan ve ''oğlun biriyle kaçtı'', ''kızın terörist arkadaşları tarafından öldürüldü'' türü iğneleyici cevaplar dışında bir şey elde edemeyen bu kadınları ortak kaderleri birleştirmişti. Sonunda bir gün, o zaman çoktan altmışlarında olan Azucena De Vicenti öbür onüçüne dönerek, ''olmamız gereken yer burası değil, Plaza de Mayo. Günün birinde sayımız kabarıklaşınca Casa Rosada'ya, Başkana gidip kayıp çocuklarımızı ona sormalıyız'' dediği anda ilk çekirdek anne örgütü oluşuvermişti.''

KAYIP VE GÖZALTINDA TUTULANLARIN YAKINLARI GRUBU (AGRUPACION): ŞİLİ

''Kayıp ve Gözaltında Tutulanların Yakınları Grubu, 1974 yılının sonlarına doğru yirmi üyeyle işe koyuldu. O zamana kadar bu insanlar, hristiyan eğilimli ''Şili'de Barış İçin Dayanışma Komitesi''nin desteğiyle kayıp yakınlarını arayan bireylerdi - Pro-Paz Komitesi ya da COPACHI diye bilinen bu komite, darbeden üç hafta sonra 6 Ekim 1973'de kurulmuştu.- Agrupacion'un üye sayısı Mart'a gelindiğinde 75, Haziran'da 270 ve 1975 yılının sonuna doğru 323 olmuştu.''

OĞUL, BABA, EŞ VE ERKEK KARDEŞLERİMİZİN ORTAYA ÇIKARILMASI İÇİN ORTAK DESTEK GRUBU (''GAM''): GUATEMALA

''GAM, otuz yıllık bir devlet terörü geçmişi olan ve son yirmi yılda, Latin Amerika'da en çok sayıda insanın kayıplara karıştığı (38.000 olduğu sanılıyor) bir ortamın ürünü. Guatemala, hükümet politikalarına karşı örgütlenmiş az sayıda yurttaş gurubu sayılmazsa, içinde hiçbir insan hakları izleme örgütü barındırmayan dünya yüzündeki az sayıda ülkelerden biridir. Guatemala bu konuda öncü olmasına karşın, GAM bu yönteme karşı direnen örgütlerin sonuncusu, ancak bu ülkede yaşamını sürdürebilen tek ve ilk insan hakları örgütü örneği olarak 1970 sonlarında ve 1980'lerde kurulabildi. ''

Latin Amerika'da Askeri Dik
belge yayınları
2 789009 933301